

Gesta : fiatal miskolci történészek folyóirata

Full text: [MATARKA](#) Website: <http://gesta.uni-miskolc.hu> RSS

20. évf. / 2023

TANULMÁNYOK

- Tóth Boglárka** A 10. századi Kárpát-medencei kétélű egyenes kardok archeometriai aspektusú vizsgálata - kutatási célok és előzetes eredmények [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 3-11
- Mihály Renáta** A középkori Miskolc városi privilégiumainak tükrében [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 12-22
- Horváth Zita** Sajószentpéter társadalma a 18. században [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 23-34
- Orbán Melinda** Ösztönzők és korlátok - a közegészségügyi intézkedések visszacsatolási láncai Kárpátalján a második világháború éveiben [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 35-45
- Suhajné Szoka Margit** Egy vidéki zsidó tinédzser és a holokauszt. Göndör Ferenc: A-6171 [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 46-51
- Szegedy-Kloska Tamás** Székelyudvarhely egykori kincstári postahivatala a szabadtéri néprajzi múzeum Erdély épületegyüttesében - Egy kiállítás kutatástörténete [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)] 52-71
- Benéné Hódosi Katalin** Intézménytörténeti adalékok Miskolc 20. századi zenetörténetéhez: az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara kottatári hagyatékának feldolgozásáról [[Teljes szöveg \(PDF\)](#)]

A 10. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCEI KÉTÉLŰ EGYENES KARDOK ARCHEOMETRIAI
ASPEKTUSÚ VIZSGÁLATA – KUTATÁSI CÉLOK ÉS ELŐZETES EREDMÉNYEK

Tóth Boglárka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészeti Műhely
tothbogi18@gmail.com

Bevezetés

Napjainkban az archeometriai módszerek alkalmazása a régészetben szinte már nélkülözhetetlenné vált. A jellegzetesen interdiszciplináris tudományág eredményei a történelemtudomány majd minden területén (pl.: technikatörténet, hadtörténet, társadalomtörténet) hasznosíthatók.¹ Ennek tükrében a 10. századi Kárpát-medencei kétélű egyenes kardok technikatörténeti kutatásában is alapvetően szükséges az archeometria, de az azon túlmutató kutatási terület, az archeometallurgia módszereinek felhasználása is.²

Az archeometallurgia, mint kutatási terület, többféle tevékenységi kört integrál magába, amelynek egyik meghatározó pillére a diszciplínához kapcsolódó fém és nemfém tárgyak archeometriai vizsgálata.³ Ennek tükrében, a módszerrel kimutatott eseti eredmények szinkronizálásával, kontextualizálásával pedig lehetőség nyílik a különböző korszakok, népcsoportok fémművészeti kultúrájának megismerésére, rekonstruálására, történeti jelentőségű következtetések levezetésére.⁴ Ennél fogva a kutatási témám szempontjából a módszer alkalmazásának szükségszerűsége egyértelmű, hiszen elsődleges célom az, hogy feltérképezzem a 10. században alkalmazott pengekészítési (kétélű kardok) technológiákat a Kárpát-medencére vonatkozólag. A téma természettudományos, műszaki aspektusú megközelítése újdonságnak számít, már csak azért is, mert a tárgycsoport interdiszciplináris feldolgozása még mindig erősen hiányos. Ennek pótlására indult meg 2020-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Miskolci Egyetem Archeome-

tallurgiai Kutatócsoportjának (ARGUM⁵) munkatársai által közösen kivitelezett nagyszabású projekt azzal a célkitűzéssel, hogy elvégezzék a lehető legtöbb 10. századi Kárpát-medencei kétélű egyenes kard komplex vizsgálatát. Ez nem csak archeometriai-archeometallurgiai vizsgálatokat foglal magába, hanem régészeti és történeti megközelítést is. Azonban jelen tanulmány kizárólag a tárgycsoport készítőtechnológiai megközelítésével foglalkozik, bemutatva a kutatás célkitűzéseit és előzetes eredményeit.

Kutatástörténeti háttér

Az Európa-szerte előkerült 8-10. századra datált kétélű egyenes kardok kutatástörténetét több szempontból érdemes tárgyalni.⁶ Az egyik szempont a fegyverek morfológiai, illetve metrikus tulajdonságai alapján történő vizsgálata és tipologizálása. Ehhez kapcsolódóan szükséges kiemelni Jan Petersen munkásságát, aki művében a 8-11. századi norvég területen előkerült kétélű kardokat rendszerezte, elsősorban markolatszerelékük alapján.⁷ Az általa kialakított tipológia a mai napig használatban van, és a legfrissebb kutatások alapjául szolgál. Hasonlóan korszakalkotó volt a témában Ewart Oakeshott⁸, Alfred Geibig⁹, Jan Pierce¹⁰ és Fedir Androshchuk¹¹ kutatása is. A hazánkban előkerült kétélű egyenes kardok régészeti megközelítésű vizsgálatáról Bakay Kornél¹² és Kovács László¹³ értekezett részletesen, a téma régészeti oldalát újabban pedig Zágorhidi Czigány Bertalan, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusz hallgatója, vizsgálja.¹⁴

A kutatási terület másik kiemelkedően fontos ré-

¹ T. Bíró 2010: 4.

² Török 2015: 8.

³ Török 2015: 12.

⁴ Török 2013: 7-8.

⁵ Web: <http://www.archeometallurgia.hu/index.php/hu/>

⁶ Mivel azonban a tanulmány alapvetően a kardok készítőtechnológiájával foglalkozik, ezért a tárgycsoport régészeti aspektusú tipologizálásáról csak röviden szövegek.

⁷ Petersen 1919.

⁸ Oakeshott 1960.

⁹ Geibig 1991.

¹⁰ Peirce 2002.

¹¹ Androshchuk 2014.

¹² Bakay 1965: 6-18.

¹³ Kovács 1994-1995: 153-183.

¹⁴ Zágorhidi – Langó – Katona – Harangi 2021: 100-101.

szere a tárgycsoport készítése technikai-, illetve technológiai vizsgálata. Az ilyen projektek/kutatások esetében mutatkozik meg a leglátványosabban a diszciplínák közötti együttműködés, ugyanis itt már az anyagtudományok területén is jártas szakembereket, metallurgusokat és metallográfusokat is szükséges bevonni a vizsgálatokba. Az elmúlt ötven évben a műszaki-történeti, ipartörténeti, illetve iparregészeti témájú szakmunkák száma erősen megnövekedett, amelyek nem csak egy-egy tárgy természettudományos vizsgálatát és eredményét írja le, hanem foglalkozik a vas és nem-vas fémek előállításával, feldolgozásával, fizikai-kémiai jellemzőinek megfogalmazásával, a proveniencia kérdéskörével és a téma gazdasági oldalával is. Azonban a tanulmányban csak a témához szorosan kapcsolódó, elsősorban a vasból, illetve acélból készült kardpengék kovácsolásáról szóló, mérőföldkőnek számító műveket mutatom be röviden.

Radomír Pleiner munkássága kulcsfontosságúnak számít az archeometallurgia tudományágán belül. Élete során összesen 12 könyvet írt és közel 250 cikket publikált.¹⁵ Művei közül a kutatásom szempontjából kiemelendő az 1993-ban megjelent *The Celtic Sword* című könyve, melyben a bronzkori és vaskori (hallstatti és La Tène-kultúra) kardok fejlődését fejti ki. A könyv különlegessége, hogy a tárgyakat nem csak a régészet és az archeometallurgia módszertanával vizsgálja, hanem felhasználja az ókori írott forrásokat is.¹⁶ A könyv több mint száz kelta kard metallográfiai elemzését tartalmazza, ami alapján a szerző a pengék keresztmetszete és karbontartalmuk eloszlása alapján kategorizálta a kardokat.¹⁷ Könyvében kísérletet tett a kardleletek minőségének meghatározására, sőt a művet két rekonstrukciós kísérlettel egészítette ki.¹⁸ Pleiner további két korszakalkotó könyvéről érdemes még szót ejteni a tanulmány témájának fókuszában. Az egyik az *Iron in Archeology. The European Bloomery Smelters* 2000-ben megjelent kötete, melyben a bucakemencével történő vaselőállítás technikatörténetével és műszaki hátterével foglalkozik. Ehhez szorosan kapcsolódik az *Iron in Archeology. The Early European Blacksmith* című kötete, ami-ben bemutatja az egykori kovácsok nyersanyagát, használati eszközeit és a különböző vastárgyak elkészítéséhez használt technológiát. Mindkét kötet a

vaskortól kb. a középkorig (Kr.e. 8. század – Kr. u. 13-14. század) tárgyalja a vasművesség történetét.

Hasonlóan kiemelkedő Allan Williams, angol archeometallurgus munkássága. Folyóiratokban megjelent cikkei mellett alapműnek számít a témában a *The Sword and the Crucible* című könyve, ami 2012-ben jelent meg. A kötetben tárgyalásra kerül a fémelőállítás és a kardkészítés története is. Ezen felül, a könyv különlegessége, hogy a „Vlfbeht” felirattal ellátott viking kori kardpengék metallográfiai, pontosabban optikai mikroszkópos vizsgálatát foglalja össze. A szerző a fegyvereket öt csoportba osztotta fel, karbontartalmuk, illetve feliratozások alapján.¹⁹

A témában alapműnek számít a 2014-ben megjelent, Jiří Košta és Jiří Hošek cseh szakemberek által írt könyv, ami az egykori Morva Fejedelemség központjában, Mikulčice-nél előkerült kora középkori (9. századi) kardleleteket dolgozza fel.²⁰ A könyv 20 kard komplex vizsgálatát mutatja be, vagyis sorra vették az egyes leletek előkerülésének körülményeit, a kardok metrikus jellemzőit, tipológiai besorolásukat és a metallográfiai vizsgálatok eredményeit.²¹ Ezen felül, a szerzők külön fejezetet szenteltek a kardok készítési technológiájára (nem csak a pengékre tértek ki, hanem a kardfeliratokra, markolatok, kardhüvelyek készítésére, illetve a kardok provenienciájára vonatkozó kérdésekre is).²² Amíg ez a könyv csak Mikulčice-ről és az ott előkerült kardokról szól, addig 2019-ben és 2021-ben megjelent dupla kötetes kiadványuk időben és térben is szélesebb spektrumot ölel fel. Az első kötet nagy részét a szerzők által összeállított 430 kardot bemutató katalógusból áll.²³ Ezek a kardok a 9. századtól a 16. század közepéig datálhatók és történelmileg a mai Csehország területéhez köthetők. A második kötet pedig a megvizsgált 430 darab kard eredményeinek részletes, több szempontú értékelését tartalmazza. A szerzők mind technológiai, mind metrikus szempontból külön tárgyalták a kardok pengéit, illetve a fegyverek markolatának jellemzőit is.²⁴

A témával kapcsolatosan kiemelendő Mathias Mehofér, osztrák archeometallurgus munkássága, aki az 1999-ben, Gnadendorfban (Ausztria) előkerült sírban talált szablya archeometallurgiai vizsgálatát végezte el.²⁵

¹⁵ Crew-Hošek 2015:1.

¹⁶ Pleiner 1993: 19-24.

¹⁷ Pleiner 1993: 78-104.

¹⁸ Pleiner 1993: 134-143.

¹⁹ Williams 1012: 118-119.

²⁰ Košta – Hošek 2014.

²¹ Košta – Hošek 2014: 53 – 236.

²² Košta – Hošek 2014: 239 – 261.

²³ Hošek- Košta – Žákovský 2019: 55-389.

²⁴ Hošek- Košta – Žákovský 2021: 73-84.

²⁵ Mehofér 2006: 159-308

A hazai szakirodalomban az említett összegző publikációkhoz hasonló kötet még nem készült el, azonban ez nem azt jelenti, hogy a témához közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó esettanulmányok, vagy éppen disszertáció nem születtek az elmúlt évek során.

Ezek közül közvetetten kapcsolódik a kutatási területemhez az a 2011-ben megjelent tanulmány, ami a Pusztataksony-Ledence 1. számú lelőhelyén előkerült vélhetően 6. századra datált gepida kard archeometallurgiai vizsgálatának eredményeit mutatja be.²⁶

Szorosan kapcsolódik a kutatásomhoz Haramza Márk doktori disszertációja, aki a 9-10. századi Kárpát-medencei szablyák vizsgálatával foglalkozik hadtörténeti és archeometallurgiai szempontból is. A kutatásához összesen 4 szablyából 6 mintát metszettek ki és az eredményekből kiderült az is, hogy a szablyákat egyféle alapanyagból, díszítő kovácshegesztés²⁷ nélkül alakították ki.²⁸

Az általam felsorolt publikációk nem feltétlenül köthetők szorosan a 10. századi kétélű egyenes kardokhoz. Viszont módszertani szempontból és az eredmények tekintetében, az egyes tanulmányok nélkülözhetetlen alapot adnak a jelenkor kutatói számára.

Készítéstechnológiai megfigyelések – előzetes eredmények

Vizsgálati módszer

A kutatás tárgyát képező kétélű egyenes kardok pengéjének alapanyaga vas-karbon ötvözet, éppen emiatt a pengék készítéséhez kapcsolódó kérdésekre elsősorban metallográfiai vizsgálatok adhatnak választ és részletes magyarázatot.

A metallográfia, az iparban és az archeometria–archeometallurgia tudományán belül is alkalmazott vizsgálati módszerek egyike, amely alapvetően a fémek, ötvözetek mikroszerkezetének kvalitatív és kvantitatív elemzésével foglalkozik.²⁹ A módszer

alkalmazásával értékes információt nyerhetünk az adott tárgy mikroszerkezeti sajátosságairól, készítési jellegzetességeiről, kémiai összetételéről, használatáról vagy múltbéli javításáról. A módszer segítségével választ kaphatunk a lelet, valódiságáról, eredetiségéről is, amennyiben az bizonytalan körülmények között került elő.³⁰ Ahhoz, hogy egy régészeti leleten metallográfiai vizsgálatokat lehessen elvégezni, egy előre meghatározott méretű mintát szükséges kimetszeni a tárgyból, éppen emiatt a metallográfia a roncsolásos vizsgálati módszerek közé tartozik.

A kardleletek vizsgálata több lépésből áll, ami minden esetben a fegyver szemrevételezésével és mintavétel előtti fényképes dokumentációjával kezdődik. Bizonyos esetekben, ha a fegyver markolatán valamilyen díszítés feltételezhető, vagy a fegyver ellenzője valamilyen színesfémből készült, akkor célszerű kémiai analitikai vizsgálatok elvégzése (pl. XRF).

Ezt követően megtörténik a mintavételezési hely meghatározása, amit igyekeztünk minden esetben úgy kiválasztani, hogy a kard a lehető legkisebb mértékben sérüljön, ugyanakkor a minta elegendő fémest tartalmazzon a vizsgálatok elvégzéséhez. A mintákat csak és kizárólag a kardot őrző múzeummal történt egyeztetés után metszettük ki.

A kivágott mintákat ezután hidegen szilárduló műgyantába ágyasztuk, a mikroszkópos vizsgálatok előtt csiszolásra és a maratásra került sor.³¹

A fentiek alapján előkészített mintákon először optikai mikroszkópos (Zeiss Stereo AxioImager), majd elektronmikroszkópos, valamint EDS-vizsgálatokat³² végeztünk (Zeiss EVO MA10 típusú, EDAX energiadisperzív mikroszondával felszerelt pásztázó elektronmikroszkóp). Ezen felül, a kadból kivágott mintákon 3-5 ponton Vickers-féle keménységmérést is csináltunk, Instron Wolpert mikroeménység-mérővel, 1 kg-os terheléssel (HV1).³³

²⁶ Török-Kovács 2011: 337-343.

²⁷ A díszítő kovácshegesztés (angolul *pattern-welding*) a 2-10. század között alkalmazott technológia, mely során a pengék elkészítéséhez lággyvasat (C<0,2 tömeg%), acélt (C>0,2 tömeg%), illetve foszforvasat (P>0,1 tömeg%) kovácsoltak össze. A technológia alkalmazásának elsődleges célja a díszítés volt. Thiele – Török – Haramza – Juhász 2014: 127-136.

²⁸ Haramza 2019: 155.

²⁹ Hauptmann 2020: 435-436.

³⁰ Scott 2014: 67-68.

³¹ A csiszolt fémest felület önmagában nem elegendő a minta mikroszerkezetének részletes vizsgálatához (pl.: szemcsenagyság, különböző fázisok), emiatt különböző kémiai reagensek marószereként való alkalmazása nélkülözhetetlen. A kardpengéből kivágott minták esetében nitalt alkalmaztak, ami 2% salétromsav és 98% metanol elegye. Scott 1991: 69.

³² Az optikai mikroszkópos vizsgálatokért Dr. Barkóczy Péternek, az elektronmikroszkópos és EDS-vizsgálatokért pedig Kovács Árpádnak tartozok köszönettel.

³³ Az archeometallurgiában alkalmazott természettudományos vizsgálatok jellemzőiről és szerepéről bővebben lásd: Török 2013: 20-38.

Gesta XX (2023), 3–11.

1. Táblázat: A kutatás során megvizsgált kétélű egyenes kardok. A kardok régészeti háttéréről Bakay Kornél és Kovács László írt összefoglaló tanulmányt.³⁴

Sorszám	Lelőhely	Őrzési hely és leltári szám	Minta
1.	Makó	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest/ Obj. Szám: 298.	vizsgálatra alkalmatlan
2.	Kömpöc	Móra Ferenc Múzeum, Szeged /53.174-13	vizsgálatra alkalmatlan
3.	Kunágota/Boldog Antal földje 1. sír	Móra Ferenc Múzeum, Szeged/ 53.170.1.	3 minta (1 a pengéből, 2 a markolatból)
4.	Vörs/Vörs-Papkert B temető	Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár/ 1957.02.01.	1 minta (pengéből)
5.	Veszprém - Ismeretlen lelőhely/ szórványlelet	Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém/ ltsz.: n.a.	1 minta (pengéből)
6.	Kiskundorozsma (Szablyamarkolatú kard) / Vöröshomok-dűlő	Móra Ferenc Múzeum, Szeged/ ltsz.: n.a.	4 minta (kardhegy, penge, ellenző, markolattüske)
7.	Szeged (Szablyamarkolatú kard) / Csongrádi út 1. sír	Móra Ferenc Múzeum, Szeged ltsz.: n.a.	1 minta (keresztvas)
8.	Székesfehérvár/Rádiótelep I. A sír	Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/5859.	1 minta (pengéből)
9.	Székesfehérvár/ Rádiótelep II. (Bikasziget) 36. sír	Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/5988.	1 minta (pengéből)
10.	Sóstó (Vízművek) 1971. évi szórványlelet	Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/73.4.1.	1 minta (pengéből)
11.	Sóstó (Vízművek), 1. sír	Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/56.92.1	1 minta (pengéből)
12.	Fülöp Gyula kard	Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/ltsz. n.a.	1 minta (pengéből)
13.	Beszterec-Gyalap tanya	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.46.1	1 minta (pengéből)
14.	Újfehértó-Micskepuszta	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.47.1	1 minta (pengéből)
15.	Balsa	Jósa András Múzeum Nyíregyháza/66.36.1.	1 minta (pengéből)
16.	Nyíregyháza- Polyákbokor-Peres-dűlő	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.50.1.	1 minta (pengéből)
17.	Ismeretlen lelőhely (Szablyamarkolatú kard)	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.52.1.	1 minta (pengéből)
18.	Nagykálló-Romvár közelében	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.51.1	1 minta (pengéből)
19.	Nyíregyháza-Felsőpázsit	Jósa András Múzeum, Nyíregyháza/66.53.1	1 minta (pengéből)
20.	Himesháza/ ismeretlen lelőhely	Janus Pannonius Múzeum, Pécs/ltsz.: n.a.	3 minta (1 a pengéből, 2 a markolatból)

Megvizsgált kardok és célkitűzések

A kutatás során eddig 20 kard pengéjének metallográfiai vizsgálata történt meg, amit Dr. Török Béla vezetésével a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Kutatócsoport (ARGUM) munkatársai végeztek el. A megvizsgált kardok közül 7 darabot a nyír-

egyházi Jósa András Múzeumban, 5 darabot székesfehérvári Szent István Király Múzeumban, 4 darabot a szegedi Móra Ferenc Múzeumban egy-egy darabot pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban, illetve a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őriznek. A megvizsgált kardok adatait az 1. táblázat tartalmazza.

³⁴ Bakay 1965: 6-18; Kovács 1994-1995: 153-183. A himesházi kardról bővebben: Haramza 2022: 117-126.

Ahogy a bevezetésben említésre került, a kutatás elsődleges célja a lehető legtöbb Kárpát-medencei 10. századi kétélű egyenes kard komplex, több aspektusból történő elemzése, amely közül az egyik a kardpengék archeometriai vizsgálata.

Már a mintavételezés is előre meghatározott kritériumok szerint zajlik, figyelembe kell venni például azt, hogy a tárgyat a vágás után a lehető legkönnyebben lehessen restaurálni. Fontos szem előtt tartani továbbá azt is, hogy a minta a teljes tárgyat reprezentálja, tehát olyan helyről érdemes kivágni azt, ahonnan a legtöbb információt kaphatjuk az adott tárgyról.³⁵

Mindezek után térhetünk csak rá az anyagszerkezeti vizsgálatokkal kapcsolatos kérdésekre, például, hogy milyen mikroszerkezeti sajátosságok (szemcseméret, fázisok, zárványok) fedezhetők fel a leleten. Ennek függvényében, a kutatás egyik célja az adatgyűjtés, illetve adott kardpengék mikroszerkezeti tulajdonságainak vizsgálata. Végül pedig az eredmények kiértékelésére kerül sor³⁶, melynek során következtethetünk a penge készítéséhez alkalmazott kovácsolási technológiákra. Megfelelő mennyiségű vizsgálat esetén betekintést nyerhetünk a 10. században használt kardkészítési módszerekbe, illetve lehetőség nyílik a pengék készítés-technológiai összehasonlítására, esetleg rekonstrukciós kísérletek elvégzésére. A kutatási projekt kiemelt, hosszú távú célja egy olyan klasszifikáció elkészítése, amely a kardpengéket készítési módszereik alapján csoportosítja, ami akár primer forrásként is szolgálhat, valamint egyfajta alapot fog képezni a későbbi kutatások számára.

A vas jellegzetességei

A vizsgált kardok mindegyike vas-karbon ötvözetből készült, éppen emiatt fontosnak tartom röviden ismertetni a vas fizikai jellemzőit, előállításának

történetét és felhasználását a kétélű kardok fókuszában.

A vas előállításának és felhasználásának megjelenése kiemelkedő állomás volt az emberiség történelmében, mely hatással volt és mind a mai napig van a társadalomra, gazdaságra, életmódra és a hádászatra is.

A vas egy ezüstös színű, mágnesezhető, képlékenyen alakítható fém, ami a történeti időkben használt fémek közül a leggyakoribb felszín közeli előfordulású anyag (5%), olvadáspontja 1538 °C.³⁷ A vaskohászatban használt nyersanyagot lelőhelyük alapján gyepravasércnek, lápércnek vagy tóércnek hívják.³⁸

A vasnak három ötvözete volt a leggyakoribb a középkorban: lágyvas, acél és foszforvas. A lágyvas kis korbontartalmú, legfeljebb 0,2 tömeg%, nem edzhető vasötvözet. Az acél az előzőnél nagyobb, de általában nem több, mint 1 tömeg% korbontartalmú, edzhető ötvözet. A foszforvas pedig nagy P-tartalmú, nem edzhető, általában díszítésre használt ötvözet.³⁹

A vasat érceiből, kohókban történő olvasztással állítják elő. A vaskohászat technológiájának történetét öt nagyobb általános periódusra lehet osztani Európai vonatkozásban⁴⁰: 1.: a kezdetektől a vízierő vaskohászatban való felhasználásáig – bucakemencében történő vaselőállítás; 2.: fűjtatók, hámorok, massák kora (vaselőállítás vízierő felhasználásával); 3.: Faszéntüzeléses nagyolvasztók kora; 4.: Kőszénkoksztüzeléses és kavarasos vasfinomítás korszaka; 5.: A modern nagyipari nyersvas- és acélgártás.⁴¹ A kutatás szempontjából a vaskohászat technológiatörténetének első periódusa (Kr.e 7. századtól – kb. 12-14. századig), vagyis a bucakemencében, direkt eljárással⁴² történő vaselőállítás a meghatározó. A bucakemencék forma és méret szempontjából igen változatosak voltak.⁴³ A bucakemencével történő kohósítás⁴⁴ során a vas nem

³⁵ Bővebben a mintavételezésről és interpretálásról lásd: Scott 2014: 70.

³⁶ Ilyenkor jegyzőkönyvet készítünk a vizsgálati eredményekről, amiket esettanulmányként (*case study-ként*) érdemes kezelni.

³⁷ Buchwald 2005: 63.

³⁸ Török 2013: 105.

³⁹ Thiele- Hošek-Haramza 2014: 79-89.

⁴⁰ Az egyes periódusok időhatárait bizonyos esetekben területenként külön kell megemlíteni. Ennek az az oka, hogy a régi és az új technológia az adott régióban, territóriumban hosszú ideig él egymás mellett. A Kárpát-medencei vaskohászat történeti periodizációját lásd: Heckenast-Nováki-Vastagh-Zoltay 1968: 9.

⁴¹ Heckenast-Nováki-Vastagh-Zoltay 1968: 9. Török 2013: 78-79.

⁴² A direkt eljárás azt jelenti, hogy a kemencéből kiemelt vasbucát, tisztítás és tömörítés után azonnal kovácsolható vastömbbé alakították. Gömöri 2000: 527.

⁴³ Pleiner 2000: 141-194; A magyarországi avar kori és kora Árpád-kori kemencékről lásd: Gömöri 2000:245.; Török 2013: 94-103.

⁴⁴ Nemzetközi és hazai viszonylatban is számos kísérleti olvasztást végeztek el a szakemberek. Kitűnő példa erre a Zamárdiban (2012) és Kaposvár-Fészerlakon (2016) Dr. Török Béla, Gallina Zsolt és Dr. Thiele Ádám az avar kori kohótelep műhelygödrében végeztek eredményes próbaolvasztásokat. A kísérlet eredményeként rekonstruálhatták az avar kori vasgyártás munkafolyamatát. Gallina-Török 2018: 61-75.

olvadt meg, ezért a folyamat eredménye egy salakos, szivacsos, kis karbon tartalmú, heterogén vasmassza, vagyis a buca, amit salaktalanítás után kovácsolásra alkalmas alapanyaggá, esetenként félkésztermékké tömörítettek.⁴⁵ A tömörített buca ezután került csak a kovácshoz, aki ennek a kis karbon tartalmú, képlékeny lágyvasból kézi kovácsolással használati eszközöket, szerszámokat, fegyvereket állított elő, különböző technikákat és technológiákat alkalmazva. A kovácsolás hatására a vas homogénebb, tisztább lett, keménysége növekedett, ugyanakkor a többszöri hevítés, izzítás és hűlés eredményeként az alapanyag mechanikai tulajdonságai javultak.

A vas és az acél formázásához nélkülözhetetlen a megfelelő hőmérsékletre való izzítás, az ehhez ideális hőmérséklet pedig 723°C felett van. Minél kisebb az anyag karbon tartalma, annál magasabb hőmérsékletre van szükség a formázáshoz. Ha a formálható anyag elérte a megfelelő hőmérsékletet, akkor a kovács a kívánt formát üllőn alakította ki, a következő készítési, formálási módszereket alkalmazva: darabolás, zömítés, vállazás, nyújtás, hajlítás, csavarás, élkialakítás, lyukasztás, kovácshegesztés.⁴⁶ Számos esetben a melegalakítással kovácsolt termékek, mechanikai tulajdonságuk javítása (például keménység vagy rugalmasság növelése) érdekében, további eljárásokat – hőkezeléseket – igényeltek.⁴⁷

Általánosan ismeret tény az, hogy a szénttartalom jelentősen befolyásolja az acél mechanikai tulajdonságait és hőkezelhetőségét. A kis karbon tartalmú vas lágyabb, szilárdsága kisebb, szívósabb és könnyen megmunkálható. A nagyobb szénttartalmú acél szilárdsága és keménysége nagyobb, de egyúttal rideg is.⁴⁸ Azt azonban szem előtt kell tartani, hogy a különböző olvasztási és kovácsolási folyamatok, különböző mikroszerkezeti tulajdonságokat és különböző vas-karbon fázisokat eredményeznek. A vas karbon tartalmától és lehülési sebességétől függően különböző mikroszerkezetek, fázisok alakulnak ki.

A vas 911 °C-nál kisebb hőmérsékleten térben középpontos kockarácsú (α -vas), afölött az atomjai felületen középpontos kockarácsba rendeződnek (γ -vas). Az α -vas karbonnal alkotott szilárd oldatát ferritnek, a γ -vas szilárd oldatát pedig ausztenitnek nevezzük. A ferrit egy lágy, jól alakítható anyag, legnagyobb karbonoldó képessége 723 °C-on van. Az

ausztenit sokkal több karbon tud oldani, mint a ferrit, szintén jól alakítható anyag, de csak 911 °C és 1392 °C között stabil. Az ausztenit a cementitrel együtt alapvető fontosságúak a vas keménységét illetően. A cementit a vassal alkotott interstíciós vegyülete, rideg és kemény szövetelem. Az ausztenit hűlés közben keletkezett bomlásterméke pedig a perlit, ami ferritből és cementitből álló lemezes, vagy szemcsés szerkezetű szövetelem. Keménysége nagyobb a ferritnél, de jól alakítható.⁴⁹ A kardok esetében a leggyakoribb szövetelem a ferrit és a perlit, de néhány esetben martenzitet is megfigyeltünk. A martenzit a vas ausztenites fázisából, gyors, intenzív, edző hatású lehűlésével képződik, nagyon kemény és rideg szövetelem.⁵⁰

Az fenti bekezdésekben tárgyalt fázisok mind-egyike előfordult a kardvizsgálatok során. A mikroszkóp alatt az említett fázisok figyelhetők meg és elemzésükkel következtetni lehet az kardok készítésének körülményeire, a fegyver kvalitatív tulajdonságaira, elemzésükkel beazonosíthatóvá válnak a gyártás során alkalmazott technológiai jellegzetességek.

Készítéstechnológiai megfigyelések

A kutatás során az alábbi szempontok szerint elemeztük, rendszereztük az eredményeket:

1. A penge szerkezeti tulajdonságai szerint (egy vagy több darabból készült);
2. Az alkalmazott készítéstechnológia alapján;
3. Hőkezelésre utaló jellegzetességek alapján.

Ahogy az 1. táblázatban is látható, a makói és a kömpöci kardtöredékek vizsgálatra alkalmatlanok voltak, nem tartalmaztak elegendő fémes részt. Emiatt a kardtöredékekkel kapcsolatban semmilyen készítésre utaló következtetést nem lehetett levonni. A többi fegyver esetében azonban ilyen probléma nem merült fel.

A kardokat szerkezeti tulajdonságaik alapján aszerint lehet csoportosítani, hogy pengéjüket egy vagy több darab alapanyag összekovácsolásával készítették. Ha a pengét egy darabból alakították ki, akkor az azt jelenti, hogy a kovácsolás során csak egyetlen félkész terméket használtak fel és külön éltoldás, élbetét nem került a fegyverre. Ebben az esetben a pengét egyszerű meleg kovácsolással, vagy „hajtogatásos” technológiával kovácsolták ki. Az utóbbi során az anyagot többször hajtották, ami

⁴⁵ Török 2013: 137; Gömri 2000: 257.

⁴⁶ Pleiner 2006: 53-65.

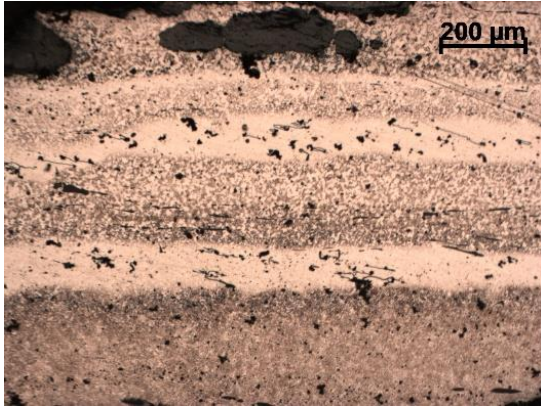
⁴⁷ Halmágyi-Riedel 1986: 49.

⁴⁸ Halmágyi-Riedel 1986: 23.

⁴⁹ Hauptmann 2021: 427-428.

⁵⁰ Verő-Káldor 1977: 207.

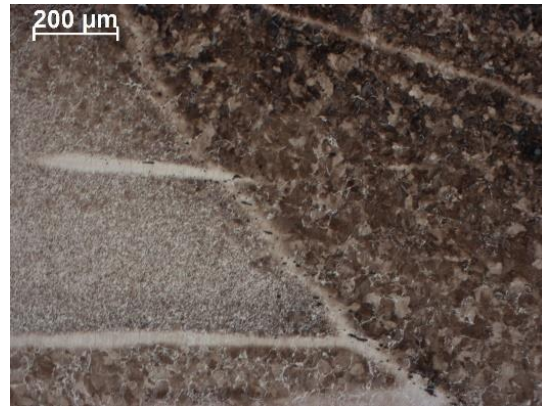
a mikroszerkezetben egymással párhuzamosan futó kisebb és nagyobb karbontartalmú rétegeket eredményezett (1. ábra).

1. ábra: A Fülöp Gyula kard (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár/ltsz. n.a.) pengéjéből kimetszett minta a penge belső, mag részére eső területéről készült optikai mikroszkópos felvétel (készítette: Dr. Barkóczy Péter)

A kutatás során megfigyeltünk olyan kardokat is, amelyek pengéjét több alapanyag felhasználásával alakították ki. Ezeknél a kardpengéknél egy kisebb karbontartalmú, szívós vas vagy acél alaphoz - ami voltaképp a penge belső, mag része - kovácsoltak hozzá egy vagy több nagyobb karbontartalmú, keményebb, élnek való fémet. A két anyagot kovácshegesztéssel illesztették össze, ami a legrégebbi hegesztési eljárás. A folyamat során két vagy több vas, illetve acéldarabot felhevítettek, majd azok az erős mechanikai megmunkálás hatására összehegedtek. Az eljárást többféle célból is alkalmazhatták, például több, különböző karbontartalmú alapanyagot félkész terméké kovácsoltak össze ezzel a módszerrel, amiből aztán a kívánt tárgyat formázták ki. Sok esetben, főként pengék vagy szerszámok készítése során, a nagyobb karbontartalmú vasat hegesztették össze az acéllal, abból a célból, hogy a szerszám vagy fegyver éle keményebb legyen, belseje pedig szívós maradjon.⁵¹ Szintén ezt a technológiát alkalmazták például az ún. damaszolt, vagy másképpen, díszítő kovácshegesztéssel készült pengék készítésénél is.⁵² Európában a kovácshegesztés alkalmazása, már a korai vaskorban is féltűnt, virágkorát azonban mégis a középkorban élte. A technológia ismerete és használata egészen a 15. századig alapvetően határozta meg a minőségi

kardpenge gyártását.⁵³ A kovácshegesztés alkalmazásának nyomai a mikroszkópos felvételeken egyfajta fehér színű „forrasztási vonalként” is megjelenhetnek (2. ábra), ezen felül az eljárás alkalmazására utal az említett vonal mentén láncot alkotó apró salakzárványok jelenléte is.⁵⁴

2. ábra: A kiskundorozsmai szablamarkolatú kard (Kiskundorozsma, Vöröshomok-dűlő, Móra Ferenc Múzeum, Szeged) mintájának éltoldásáról készült optikai mikroszkópos felvétel (készítette: Dr. Barkóczy Péter).

Külön érdemes szót ejteni a pengék hőkezeléséről is, melynek főként a vaskfeldolgozásban van fontos szerepe. Ez egy olyan technológiai eljárás, melynek célja a munkadarab mechanikai tulajdonságainak módosítása hőmérsékleti változásokkal. Ezt azt jelenti, hogyha egy alapanyag túlságosan rideg, megmunkálásra alkalmatlan, akkor az a folyamat során szívóssá, alakíthatóvá válik. A hőkezelés során az anyag/ötvözet szövetségében változás, átalakulás megy végbe, emiatt válik keményebbé, vagy éppen lágyabbá. Az eljárás elemi műveletei: izzítás, edzés és megeresztés.⁵⁵ A megvizsgált kardoknál csak néhány esetben találtunk hőkezelésre, azon belül is edzés szerű hűtésre utaló nyomokat, vagyis martenzit jelenlétét a szövetségben. A klaszikus értelemben vett edzés során az ausztenitizáló hőmérsékletre izzított fémet gyorsan lehűtik és a folyamat során az imént említett, nagyon kemény és rideg szövetelem keletkezik. A korabeli kovácsmesterek által alkalmazott edzés szerű hűtés, az ún. „*slack-quenching*” viszont nem volt ennyire intenzív, a folyamat során a martenzit mellett például

⁵¹ Halmágyi-Riedel 1986: 38.

⁵² A díszítő kovácshegesztésről bővebben lásd: Thiele - Hošek - Haramza - Török 2014: 18-24.

⁵³ Pleiner 2006: 60.

⁵⁴ Hošek - Košta - Žakovský 2021:11.

⁵⁵ Verő-Káldor 1977:431-432.

perlit is képződhetett.⁵⁶ Az említett jelenségre nagyon jó példa a kunágotai bizánci eredetű kard (Móra Ferenc Múzeum, Szeged; Itsz: 53.170.1), melynek szövetszerkezetében az említett fázist is megtaláltuk. Ezt a mintán elvégzett keménységmérés is alátámasztotta, ugyanis az él felé eső részeken mért keménység elérte a 654 HV1-es értéket.⁵⁷ A vizsgálatok során megfigyeltük, hogy ezek a keményebb, martenzites szövetelemek csak közvetlenül az élnél vagy az élhez közel eső területeken fordulnak elő.

Összefoglalás és kitekintés

A Kárpát-medencei 10. századi kétélű egyenes kardok új aspektusú, interdiszciplináris feldolgozásával egy hiánypótló kutatássorozat indult meg, melynek egyik alappillére a korszakra datált kétélű egyenes kardok archeometriai-archeometallurgiai vizsgálata. A kutatásba bevont húszt kard alapján képet alkothattunk egy penge elkészítése során alkalmazott technológiai fogásokról és arról is, hogy egyáltalán milyen kardpengék fordultak elő a 10. századi Kárpát-medencében, provenienciájuktól függetlenül. Az egyes kardok adatai, metallográfiai vizsgálatának eredményei a későbbiekben akár primer forrásként is funkcionálhatnak a jövőbeli kutatások tekintetében.

Az előzetes eredmények alapján már körvonalazódnak azok a készítéstechnológiai jellemzők, amelyek feltételezhetően meghatározók az érintett korszakban. Az előzetes eredmények szerint elmondható, hogy a megvizsgált kardok valamivel több mint a felét egyetlen alapanyag felhasználásával alakították ki, úgy, hogy semmilyen hőkezelési metódust nem alkalmaztak. Ebből kifolyólag a leggyakrabban használt technológia a melegen történő szabadkovácsolás. Számos esetben talákoztunk olyan pengével is, amit több alapanyag (kisebb vagy nagyobb karbon tartalmú vas/acél) felhasználásával készítettek, vagyis külön-külön alakították ki a penge magját és az élt, amit aztán kovácsheggyel illesztettek össze. Külön említést érdemel továbbá a hajtogatásos technológia is, melynek elsődleges célja az alapanyag homogenizálása volt. A technológiai fogás alkalmazásának nyomai egyfajta rétegekként jelennek meg a mikroszkópos felvételeken. A módszert egyaránt megfigyeltük azoknál a pengéknél, amiket egy darabból készítettek, és azoknál is, amiket több alapanyag felhasználásával alakítottak ki. Hőkezelésre, azon belül is edzés

szertű hűtésre utaló nyomokat (elsősorban martenzites szövetszerkezetet) csak két esetben találtunk, akkor is kifejezetten közvetlenül a penge élnél, vagy az él felé eső területeken.

A megvizsgált kardok mennyisége azonban még korántsem elegendő ahhoz, hogy teljes és kielégítő képet kaphassunk a korabeli kardkészítők részletes munkafolyamatairól, műhelyhagyományairól, az egyes technológiák elterjedéséről, századokon átívelő tovább éléséről, vagy éppen megszűnéséről. Éppen emiatt a jövőbeli terveink közt szerepel a téma területi és időbeli kiterjesztése, illetve további kardok kutatásba történő bevonása is.

Felhasznált irodalom

- Androschuk, Fedir 2014: Viking Swords. Swords and Social Aspects of Weaponry in Viking Age Societies. The Swedish History Museum, Studies 23. Stockholm.
- Bakay Kornél 1965: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Dunántúli Dolgozatok. 1.
- Buchwald, Vagn Fabritius 2005: Iron and steel in ancient times. Historisk-filosofiske Skrifter 29, Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Crew, Peter – Hošek, Jiří 2015: Radomír Pleiner 1929-2015. A celebration of his life and work. Historical Metallurgy. The Journal of the Historical Metallurgy Society, (49) 1–26.
- Gallina Zsolt – Török Béla 2018: Az avar kori vasművesség munkafolyamatai, korabeli mesterségei. In: Varga Máté - Szentpéteri József (szerk): Két világ határán – Természet- és társadalomtudományi tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére. Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 6, Kaposvár. 61–75.
- Geibig, Alfred 1991: Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Neumünster.
- Gömöri János 2000: Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannóniában. Sopron.
- Halmgyi Szabolcs – Riedel Lóránt: *Régi fegyverekről*. Műszaki Kiadó, Budapest, 1986.

⁵⁶ Williams 2012: 22.

⁵⁷ Török-Barkóczy-Langó-Tóth 2022: 284.

- Haramza Márk 2022: A „himesházi” kard. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (55.), Pécs. 117-126.
- Haramza Márk: A 9–10. századi kárpát-medencei szabványok archeometallurgiai és hadtörténeti vonatkozása. (PhD disszertáció) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2019.
- Hauptmann, Andreas (2021): *Archaeometallurgy – Materials Science Aspects*. Springer, Cham.
- Heckenast Gusztáv – Nováki Gyula – Vastagh Gábor – Zoltay Endre 1968: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest,
- Hošek, Jiří – Košta, Jiří – Žákovský, Petr 2019: Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part I. The Finds. Prague – Brno.
- Hošek, Jiří – Košta, Jiří – Žákovský, Petr 2019: Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part II. Swords of Medieval and Early Renaissance Europe as a Technological and Archaeological Source. Prague-Brno.
- Košta, Jiří – Hošek, Jiří 2014: Early Medieval Swords from Mikulčice. Brno.
- Kovács László 1994–1995: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század második feléből (Adattár). *Communications Archaeologicae Hungariae* 153–189.
- Mehofer, Mathias 2006: Technologische Analyse am Säbel. In: Daim, F. – Lauer mann E. (Hrsg.): *Das Frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*. Mainz, 159–308.
- Oakeshott, Ewart 1960: *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. Lutterworth Press, London.
- Pearce, Ian G. 2002: *Sword of the Viking Age*. The Boydell Press, Woodbridge.
- Petersen, Jan 1919: *De Norske Vikingesverd. En Typologisk-kronologisk Studie Over Vikingetidens Vaaben*. Stockholm. Pleiner Radomir 2000: *Iron in Archaeology: The European Bloomery Smelters Archeologický ústav AV ČR, Praha*.
- Pleiner, Radomír 1993: *The Celtic Sword*. Clarendon Press, Oxford. Pleiner, Radomir 2006: *Iron in Archaeology: Early European Blacksmith*. Archeologický ústav AV ČR, Praha.
- Scott, David A. 1991: *Metallography and Microstructures of Ancient and Historic Metals*. The Conservation Institute, Singapore.
- Scott, David A. 2014: *Metallography and Microstructure of Metallic Artifacts*. In: Roberts, B. W. – Thornton, C. P. (Eds.): *Archaeometallurgy in Global Perspective*. Springer, New York.
- T. Bíró Katalin 2010: Archeometriai adatok értelmezése. *Gesta IX*. 4-9.
- Thiele Ádám – Hošek, Jiří – Haramza Márk 2014: Középkori damaszokolt pengékben felhasznált vasötvözetek – kilenc közép-európai damaszokolt kard- és késpenge archeometriai vizsgálata. *Gesta (13)* 79–89.
- Thiele Ádám – Török Béla - Haramza Márk – Juhász Gergely Marcell 2014: A díszítő kovácshegesztés ("damaszolás") szerepe 2-10. századi kard- és késpengékben – korhűen rekonstruált vasanyagok maratósi vizsgálata / The role of pattern-welding in 2-10th century knife and sword blades – etching tests on reconstructed materials. *Archeometriai Műhely (XI./2.)* 127-136.
- Thiele Ádám – Hošek, Jiří – Haramza Márk – Török Béla 2014: Revealing the surface pattern of medieval pattern-welded iron objects – etching tests conducted on reconstructed composites. *Archeologia technica (24)* Brno, 18-24.
- Török Béla – Barkóczy Péter – Langó Péter – Tóth Boglárka 2022: Archeometric investigation of the Kunágota-sword – A Case Study. *Archeometriai Műhely XIX/3* 279–288.
- Török Béla – Kovács Árpád 2011: A koraközépkori gepida kard archeometallurgiai vizsgálata. *Archeometriai Műhely (4)*, 337-343.
- Török Béla 2013: *Archeometallurgia*. Miskolci Egyetem, 2013.
- Török Béla 2015: *Archeometallurgia és/vagy archeometria összhang és egyedi vonatkozások az argum projektjeinek tükrében*. *Archeometriai Műhely XII/1* 7-14.
- Verő József – Káldor Mihály 1977: *Fém tan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Williams, Alan 2012: *The Sword and the Crucible*. Leiden – Boston.
- Zágorhidi Czigány Bertalan – Langó Péter – Katona Csete – Harangi Flórián 2021: Research of double edged sword from the 10th-century Carpathian Basin. Results and perspectives. In: Kleinnová, K. (ed): *27th Annual Meeting of European Association of Archaeologists (Kiel Virtual, 2021)*. Prague 100–101.

A KÖZÉPKORI MISKOLC VÁROSI PRIVILÉGIUMAINAK TÜKRÉBEN

Mihály Renáta

Pécsi Tudományegyetem BTK
Interdiszciplináris Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
renatamihaly2@gmail.com

A privilégiumok jelentősége

Városi kiváltságlevelek Magyarországon a 13. század elejétől kezdve maradtak fenn. Ezek a kiváltságok széles körűek voltak, de nem egységesek, mint az egyéni szabadsághoz, önkormányzathoz vagy a saját választott bíró és esküdtek általi ítélkezéshoz való jog.

Ahogy Kubinyi András fogalmaz: „A több és teljesebb kiváltságot kapók szabadságát tekinthetjük városi jellegűnek. [...] A kiváltságlevelek szövegéből is kiderül, hogy a városok támogatását a tájékozás előtt más indokolta, mint utána. Először a külső hatóságoktól való védelem érdekében kapták a szabadságot, utána pedig a telepítési szükségességet emelték ki.”¹ Ahogy a városok sem rendelkeztek teljesen azonos kiváltságrendszerrel, úgy a mezővárosok is eltérő privilégiumokat birtokoltak. A mezővárosok jogai sem voltak tehát egyformák a belső kormányzási, igazgatási és igazságszolgáltatási autonómia, valamint a gazdasági és egyházi kiváltságok terén. Így ezek a kiváltságok jelentősen, de eltérő mértékben hatottak az egyes települések fejlődésére.²

Kutatásom arra a hipotézisre épül, hogy a Miskolc által megszerzett privilégiumokat jelentős társadalmi változások előzték meg, illetve, hogy ezek a privilégiumok a várossá válás első lépcsőfokai lehetnek. A változások királyi szándék miatt jöhettek létre Zsigmond (1368-1437), esetleg I. Lajos (1326-1382) ösztönzésére, hiszen Miskolc szabad királyi városként az uralkodót erősítené az oligarchákkal szemben.

Draskóczy István írja, hogy a térség megváltozott erőviszonyai miatt több váruradalom is a magánföldesurak kezére került, így a központi hatalom az egyetlen diósgyőri uradalomra számíthatott csupán.³ A fentiek miatt is valószínűsíthető, hogy az uralkodó az uradalom egyre jobban

fejlődő mezővárosát, Miskolcot szabad királyi rangra szerette volna emelni.

Ahhoz, hogy a település szabad királyi várossá válhasson, szükség volt a lakosság szám növelésére, amelyet eleinte betelepítéssel lehet megvalósítani. Mindezt azért feltételezzük, mert Miskolc területének és lakosság számának növekedését számos tényező bizonyítja.

A miskolci lakosság lélekszámának növekedését igazolják a városkönyvben, valamint a privilégiumokban szereplő Ó-Miskolc és Új-Miskolc kifejezések, amelyek egy kettős település kialakulását mutatják.

Mindezt Kubinyi András Miskolc 14. századi birtokosváltásához köti, valószínűleg az ekkor átalakított település szerkezetében létrejött Óváros és Újváros létrejöttével. Gyulai Éva írásában utal arra az oklevélre is, amelyik nem említi ugyan a városrészeket, csak a két városi plébániát. Ugyanitt olvasható, hogy „a plébánia 15. századi létrejöttével az Újváros megerősödését, lakosságának növekedését jelzi, egyben azt is, hogy Miskolc népessége bizonyosan erre terjeszkedett, hiszen csak itt létesültek újabb beltelkek”.⁴

A település plébániatemplomának bővítése, átépítése, szintén a megnövekedett népességszámra utal.⁵ Saját kutatásaim is megerősítik Kubinyi állításait, hiszen Miskolc korabeli városkönyvének bejegyzéseiben, valamint egyes privilégiumokban fellelhetőek az Ó-Miskolc és Új-Miskolc kifejezések, amelyek a lakosság lélekszámának növekedését támasztják alá.

A lakosság szám növekedésének megtartása érdekében privilégiumok formájában kedvezményeket és további jogokat kellett biztosítani a lakosság számára. Jelen tanulmány rávilágít arra, hogy ezek a kiváltságok – mint a vásárszabadalmak, az adómentesség, a lakhatás, a víz- vagy az erdőhasználat stb. – több területen biztosították a helyieknek az

¹ Kubinyi 2006: 153–175.

² Kubinyi 1996: 415–432.

³ Draskóczy 1996: 121.

⁴ Gyulai, 2011: 23.

⁵ Kubinyi 2000: 143.

egyre kedvezőbb életfeltételeket, ami a lakosság növekedését segíthette elő. Mindemellett a településnek rendelkeznie kellett megfelelő összegű saját vagyonnal, hogy biztosítani tudja kiváltságok formájában a lakosság számára a kedvezőbb viszonyokat. Szándékom szerint a helyi és a központi szint közötti kapcsolatrendszer jellegét és a helyi autonómia működését is be kívánom mutatni. Az önállósodás kérdése azért volt fontos Miskolcnak a vizsgált évszázadokban, mert a közösségnek azt a lehetőséget és jogát jelentette, hogy belső ügyeit önállóan intézhette saját választott képviselői útján, saját rendtartása szerint.

A mezővárosok – ellentétben a legtöbb szabad királyi várossal – nem egyszerre tettek szert városi jogokra, hanem részletekben, így apránként érték el a valódi város jogi állapotát. Miskolc számos privilégiummal bírt a fennmaradt források szerint. Fügedi Erik⁶ és Tóth Péter⁷ csoportosítását alkalmazva különböztetjük meg mi is a gazdasági jellegű kiváltságokat, az igazgatási és igazságszolgáltatási típusú kiváltságokat, valamint az egyházi kiváltságokat, amelyeket néhány korabeli példával illusztrálunk.

Miskolc korai történelmének egyik legfontosabb dátuma az 1365. év, amely a királyi birtoklás kezdetét jelentette. Korábbi kutatások szerint a település I. Lajos királytól nyerte azokat a privilégiumokat – amelyek a városi jelleg első követelményei voltak, mint a bíróválasztási- és vásártartási jogok –, amelyek elindították a település a fejlődés útján.⁸

Gazdasági jellegű kiváltságok

A mezővárosi kiváltságok nagyobb része gazdasági jellegű, ami azzal magyarázható, hogy a városok szűkebb és tágabb környezetükben gazdaságszervező funkciókat láttak el. Ilyen kiváltságok voltak a vásártartással, a vámmentességgel, a regálé-jövedelmekkel, vagy éppen az úrbéri viszonytal összefüggő előjogok, a különféle adókat érintő kisebb mentességek és a céhkiváltságok.

A magyar városok legfontosabb tevékenységei között említhetjük az árucseré lebonylítását, amelyek színhelyei a vásárok, mint a hetivásárok, valamint az országos vásárok voltak. A heti rendszerességgel megrendezett vásárok hozták létre azt a gazdasági körzetet, amelynek központja egy piaccal

rendelkező város volt. Majd, amikor a város túllépett a gazdasági körzetén, létrejöttek az országos vásárok, amelyek az országos kereskedelembe történő bekapcsolódást biztosították.⁹

Weisz Boglárka írása szerint: „a vásártartás gyakoriságát tekintve három vásártípust különböztethetünk meg a középkorban: a naponta, a hetente és az évente megtartott vásárt. A naponta megtartott kereskedelmi árucserét „piac”-nak szokás nevezni, azonban azokon a településeken, ahol megjelenik a naponta megtartott vagy tartható árusítás, több esetben nem a mindennapi szükségletek igényeit kielégítő piacokról, hanem sokkal jelentősebb kereskedelmi forgalomról árulkodnak forrásaink.”¹⁰

A tekintélyesebb településeken, településközpontokban, mint Miskolc főutcáján, napi rendszerességgel tartottak élelmiszerpiacot. Azokon a településeken, ahol meghatározó volt a kézművesség, az ipari termelés, és a termékeket a környék lakossága fel tudta vásárolni, a piac heti vásárrá nőtte ki magát. Miskolcon a tárgyalt időszaknál évszázadokkal korábban megtörtént a vásári termékek szakosodása is, például állatvásár vagy iparcikkvásár formájában.¹¹A napi vásárok az élethez nélkülözhetetlen élelmiszerek áruba bocsátásának szinterei voltak, míg a heti és országos vásároknak a tágabb piacörzet áruinak cseréjét bonyolították.¹²

A vásárok egy jogszabálynak, a vásárszabadalomnak vagy vásárprivilégiumnak köszönhetőek létjogosultságukat, de a települések vásárhelyé válását többnyire földrajzi-gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők segítették elő. A vásárszabadalmak tulajdonképpen már korábban is működő vásárokat legalizáltak. Ezek kialakulását elsősorban a hely földrajzi adottságai segítették elő. Így vásárok a Kárpátok láncolata és a hozzá tartozó belső hegységek déli (Miskolc), nyugati láncolatainál, valamint az Alpok keleti lábainál és a síkság találkozásánál alakultak ki. Továbbá ismertek a folyami átkelőhelyeknél, folyók partjainál kialakult vásárok, vagy a fontos szárazföldi utak találkozásánál. De vásárok létrejöhetnek várak aljánál vagy egyházi központok, püspökségek, kolostorok környékén is. A korai középkorból önálló vásárszabadalmat nem ismerünk, mert a városszabadalmak magukban foglalták a település vásárprivilégiumát is.¹³

⁶ Fügedi 1961: 17-107.

⁷ Tóth 1996: 340-363.

⁸ Tóth 1996: 337.

⁹ Tóth 1996: 339-340.

¹⁰ Weisz 2012: 16.

¹¹ Dobrossy 2002: 11-12.

¹² Weisz 2012: 7.

¹³ Domokos 1988–2002.

Vásártartással kapcsolatos kiváltságok

Ahogy Dobrossy István írja: „A vásártartás jogát (mint az urbanizációt elősegítő fontos privilégiumot, a térség többi településétől megkülönböztető kiváltságot) kezdetben a királyi szabadalmas- és a mezővárosok, valamint a földesúri birtokok megkülönböztetett települései kapták. A vásártartás joga nemcsak <<tömegvonzó>> volt, hanem a szedett vámmal, helypénzzel és különböző szolgáltatások díjaival (mérlegpénz, őrzési díjak, áruelekobzás utáni árusítás értéke, büntetéspénzek) komoly jövedelemhez is juttatta az adott települést, vagy a jog bérletét.”¹⁴ Mindezt szintén igazolhatja az általam megfogalmazott hipotézist.

Gazdasági értelemben a heti két alkalommal megtartott miskolci piac és a heti egyszeri diósgyőri vásár egyetlen rendszer részeként egészítették ki egymást. Diósgyőr az országos kereskedelemben Miskolc szűkebb gazdasági környezeteként tudott bekapcsolódni. Draskóczy István szerint Diósgyőrt tekintve „az uradalmi centrumról gondoskodó királyi gazdaságpolitika jelének tekinthetjük annak engedélyezését, hogy szombatontként heti piacot lehetett tartani a faluban (első említése: 1421-ből való). Ebben az időben már Miskolcon hétfőn és szerdán, Sajószentpéteren kedden, Muhiban csütörtökön, Mezőkövesen hétfőn, Ábrányban szerdán, Egerben kedden, Dédesen szerdán, Putnokon csütörtökön tartották a vásárokat.”¹⁵

Miskolcnak a középkorból nem maradt fenn az utókor számára országos vásártartásra vonatkozó kiváltsága. Mindemellett kétségtelen, hogy Miskolc vásárprivilégiumának elnyerése (1580) előtt már folytatott határon túli kereskedelmi tevékenységet. Kiváltságlevél hetivásárról és piacról sem maradt fenn, ennek ellenére teljes bizonyossággal állítható, hogy a 14. század közepe táján, de legkésőbb a 15. század elején rendelkezett a város vele. A magyarázatot az adja a fennmaradt oklevelek szerint, hogy a közigazgatás és a törvénykezés is használta a piacot kikiáltás¹⁶ formájában. Újabb kutatások pedig arról számoltak be, hogy Miskolcon két alkalommal is tartottak heti piacot, amely feltételezések szerint a középkori országos vásárt pótolhatta.¹⁷ Ahogy korábban írtuk, a vásárszabadalmak a már korábban jól működő vásárokat igyekeztek legalizálni. Így bizonyosnak tekinthető, hogy Miskolc a fennmaradt

privilégiumot megelőzően is kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytatott.

A források szerint 1580-ban Miskolc, Mohi és Keresztes települések királyi oklevélben kaptak jogot évi két sokadalom megtartására, de Miskolc városkönyve¹⁸ szerint a település az említett dátum előtt is tartott sokadalmakat. A privilégium advent idejére, a karácsony előtti szerdára, nagypéntekre, a húsvét előtti szerdára ad vásártartási jogot Miskolcnak. Később a vásárok napjai megváltoztak. A városkönyv¹⁹ 1669-ben Lukács napi és pünkösdi áldozócsütörtöki vásárokat említ, de a Lukács napi vásárt egy korábbi, 1652-ből származó levéltári forrás²⁰ is bizonyítja. További adatok alátámasztják, hogy a település vásárain és piacain nemcsak a miskolci agrárium és kézműipar áruinak biztosított helyet. Állatvásárok formájában a kereskedők állatai és külföldről származó textil termékek egyaránt helyet kaptak.

A 17. század végén I. Lipót újabb vásárnapok bevezetését engedélyezte, 1696. november 19-én kelt levelében²¹ például országos vásárok megtartását engedélyezte Miskolcnak. Az áldozócsütörtöki és az október 18-ai Lukács napi vásárok mellé engedélyezte a február 16-ai Szent Julianna napra és az augusztus 21-ei Sámuel napra eső vásárok megtartását is.²²

Vámmentességre vonatkozó kiváltságok

A gazdasági jellegű kiváltságok másik nagy csoportja a vámmentességekből tevődik össze. A piac telítődése idővel arra ösztönözte a termelőket, hogy távolabbi piacokon is értékesítsék termékeiket. Ekkor jelentek meg a kereskedők, akik átvállalták a termelőktől az értékesítés terheit, amelyek közül a vám bizonyult a legnagyobbaknak. Mivel a vám megnövelte a termékek értékét, a vámmentességgel az áru versenyképességét tudták biztosítani.

Ahogy Tóth Péter írja: „A vámkiváltságoknak két fajtája ismeretes: az egyik az általános kiváltság, amely az ország összes vámszedő helyén mentességet biztosított a kiváltságolt város kereskedői számára; a másik pedig a részleges kiváltság, amely csak egy jól körülhatárolható területen, illetve

¹⁴ Dobrossy 2002: 15.

¹⁵ Draskóczy 1996: 161.

¹⁶ Kihirdetés, közzététel. A város kikiáltást alkalmazott, hogy a törvényszék elé idézhesse bizonyos polgárait.

¹⁷ Tóth 1996: 340-341.

¹⁸ Szendrei 1886–1911: 251.

¹⁹ BAZML IV. 1501/a. 1. köt. 351.

²⁰ BAZML IV. 501/a. 7. köt. 77.

²¹ Szendrei 1890: 382–383.

²² Gyulai 1998: 175–356.

konkrét vámszedő helyeken biztosította a vámmentességet.”²³

A vámszedés joga az Árpád-kor kezdeti időszakában kizárólagosan az uralkodó kezében volt. A vámot megfizető kereskedők, utazók a király védelmét élvezték. A védelem a közlekedési- és a vásárvámok megfizetőire is érvényes volt. Később a királyi vámszedés kizárólagossága megszűnt, ami átértelmezte a vámszedés jogalapját, azaz jogosnak azt a vámot tekintették, amelynek megfizetése fejében előnyöket élvezhetett a vámfizető. A vám megfizetése alól királyi kiváltságlevél adhatott felmentést, ami az általános vagy alkalmi vámmentesség mellett lehetett személyre szóló, bizonyos javak körére vagy területre vonatkozó.²⁴

Weisz Boglárka tovább részletezi a középkori vámrendszert, miszerint a vámokon az uralkodó

a felügyelő ispánnal kétharmad-egy harmad arányban osztozott. A vámadományozásakor a király az általa birtokolt kétharmad felett rendelkezett. A vámadományozások 11. századtól indultak meg, de az uralkodó előjoga annyiban megmaradt, hogy az ő engedélyével lehetett csak új vámhelyet felállítani.²⁵

Kutatásom ebben az alfejezetben rámutat arra a jelenségre, hogy uralkodóink vámmentességet biztosító kedvezményei tovább növelték a település lakóinak jólétét. A kedvezőbb életfeltételek pedig magasabb életszínvonalat biztosítottak, és hozzájárultak a lakosság növekedéséhez.

Miskolc esetében két általános vámmentesség maradt fenn, amelyek közül az első kiváltságot²⁶ 1467. május 20-án Hunyadi Mátyás (1458-1490) adományozta az oppidum összes polgára, lakosa és vendége számára. A privilégium adományozásával – a vám és illeték fizetés alóli felmentéssel – a város lakosságszámának növelése volt a cél.

A másik vámmentességet 1516. május 18-án adományozta II. Lajos király Budán kelt felmentő levelében²⁷ a miskolci és diósgyőri polgárok számára, mely szerint árucikkeik után adó- és vámmentességet élveznek.

A kiváltságok arra utalnak, hogy a város lakossága kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytatott az említett időszakban.²⁸

Regálé-jövedelemmel összefüggő kiváltságok

A regálé-jövedelemmel összefüggő kiváltságok külön halmazt alkotnak. A királyi felségjogon élvezett jövedelmek közül a jelentősebbek a király bevételei maradtak, míg a kisebb regálék földesúri és városi jogok lettek.

A földesúr külön kiváltsággént rév- és vámjogot (*jus telonii, jus telonum*), valamint piac- és vásártartási jogot (*jus nundinarum*) is élvezhetett birtokain. A vásártartás joga azonban csak a királyi privilégiumban meghatározottak szerint történhetett a meghatározott időpontokban.²⁹

A kiváltságok közé tehát azok a privilégiumok tartoztak, amelyek a királyi kisebb haszonvételi jogokkal függték össze. A vám-, rév- és vásárjövödelmek a 15. század elejére a földesurak birtokába kerültek, míg a többi, mint az erdőhasználat, a hús- és borárultatási jog stb. csak a 15. században. A jogok birtoklása elsőrendű városi érdeknek számított, mert jövedelemmel járt együtt. Miskolcra vonatkozóan nincsenek ismereteink vámmal vagy révvel kapcsolatos kiváltságokról, vásárvámra is csupán egy 1521-es céhkiváltságból következtethetünk.³⁰

A következő privilégiumok szintén a kedvezőbb életfeltételek biztosítását tették lehetővé:

– Vízhasználati jogról, mint kiváltságról³¹ egy 1399-ből fennmaradt oklevélből van tudomásunk, amely a miskolciak régi jogát erősítette meg, miszerint a Sajó folyó fele részét szabadon használhatták Miskolc és Zsolca között.

– Erdőhasználati jogról Zsigmond király 1399. április 18-án kelt parancslevele³² tanúskodik. A levél a város polgárainak és vendégeinek saját használatra engedélyezte az uradalom erdeiben található fák kivágását, amely jog már I. Lajos király idejében is hatályban volt.³³

Több esettel is találkoztunk, ahol a diósgyőri vár tisztviselői megsértették a miskolciak jogait tiltással vagy jogtalan követeléssel. A korabeli helyi érdekérvényesítés úgy működött, ha a lakosságot sérelem érte Miskolc városa felségfolyamodványban panaszkolta el jogsérelmét az uralkodó felé, aki azt kivizsgálta és téves döntés során érvénytelenítette azt, mint lejjebb olvasható.

²³ Tóth 1996: 343.

²⁴ Kovács 2018

²⁵ Weisz 2013: 7.

²⁶ BAZML XV.76.114.

²⁷ Szendrei 1890: 156–157.

²⁸ Tóth 1996: 337–364.

²⁹ Béli 2014: 34.

³⁰ Tóth 1996: 337–364.

³¹ Gyulai 1996: 175–254.

³² BAZML XV.76.91

³³ Tóth 1996: 337–364.

A város a középkor óta használja az uradalom erdeit, ehhez való joga viszont gyakran sérült a diósgyőri vártisztviselők, zálogbirtokosok önkénye miatt. Levéltári források szerint például 1550-ben miskolci lakosok fordultak I. Ferdinánd királyhoz védelemért. Az uralkodó 1550. március 10-én Bécsben kelt parancslevelében³⁴ hagyta meg a diósgyőri várnagynak, Balassa Zsigmondnak, hogy védje meg a miskolciakat a diósgyőri erődhasználatra vonatkozóan.

Az uradalmi lakosság tűzifa szabad használati jogát 1756 után vonták meg, amikor megkezdődött az üvegyártás és ahhoz kellett a Bükk fái.³⁵

Kutatásom rávilágít arra, hogy a lakosság ingyenes fahasználata vagy a mészégetés szintén a lakhatást segítette, ami a fentebb említett lakosságszám növekedését szolgálta.

Haszonélvezetre vonatkozóan további ismert kiváltságot Hunyadi Mátyás király 1472. augusztus 1-jén kelt parancsleveléből³⁶ ismerünk. Az előzmények szerint Hunyadi Mátyás privilegiális levelében³⁷ megengedte a diósgyőri pálosoknak, hogy házukban minden évben 10 akó bort eladhatnak, ami miatt a miskolci lakosság az uralkodóhoz fordult, mert ez sértette a király által korábban megerősített borszabadságot.

Ahogy Szendrei János írja: „Mátyás igazságosságának egyik fényes példája, hogy már augusztus 1-én kiadta budai várában kelt újabb parancslevelét és utasítását Zbugyai István diósgyőri várnagy részére, amelyben elmondja, hogy mivel ő nem tudta a miskolciak azon régi szabadságát, mely szerint oda bort senki nem vihet be és nem árulhat, ennél fogva tehát többé ne engedje meg azt ott a paulinusoknak sem, dacára, hogy ő azt privilegiumában megengedte volt nekik.”³⁸

Később, 1492. december 23-án, Esztergomban kelt parancslevelében³⁹ Mátyás özvegye, Beatrix – királynéi birtokai felett rendelkezve – utasítja kecskeméti Patócsi Bertalan várispánt, hogy a miskolciakat védje meg szabadságukban, mert a várnagy tisztásaival megsértette a város szabadságát főként a borkilenced szedésével.⁴⁰

Mivel a vizsgált időszakban igen magas volt a borfogyasztás, valamint ebből adódóan a borkimérések száma,⁴¹ ezért a szőlő- és borkultúra igen fontos részét képezte a korabeli lakosság életmódjának.

Társadalmi hovatartozástól függetlenül bárki számára lehetett az időszakban szőlője akár nemes, jobbágy vagy zsellér volt. A szőlőbirtok szabadon adható, vehető, elzálogosítható és öröklhető volt⁴² eltérően a jobbágytelektől (szántók, rétek), amelyek a földesúr tulajdonát képezték. Láthatjuk, hogy a szőlőhöz és a borhoz kapcsolódó privilégiumok miatt kaptak központi szerepet a miskolci lakosság esetében, valamint tovább értelmezve mindezt felismerhető, hogy egy új gazdasági erő kezdett kibontakozni, a zselléréké, akik a szőlőtermeléssel privilégiumokat tudtak szerezni.

A malom-, mészárszéktartási és a kocsmáltatási jog bevételét – ha megszorításokkal is, de – Miskolc is élvezte. A korszak gazdaságában a malom a felhasználó ipart képviselte, amely a helyi mezőgazdasági termékek feldolgozását tette lehetővé.

A húsvágtatás kiváltsága és az abból származó jövedelem szintén a királyi haszonélvezetek közé tartozott. A városkönyv 1732-ből származó bejegyzése szerint az egyedárusítási jog gyakorlására a városban bérbe adott mészárszékek működtek.⁴³

Az egyházi és uradalmi kiváltságnak számító városi kocsmák egész éves üzemeltetését és építését 1718-ban határozta el Miskolc városa, amely mellett több kocsmák és pince is működött a városban, meghatározott időszakban.⁴⁴

Ismerünk továbbá a városba érkező idegenek megvámolásáról fennmaradt, 1685-ből származó tanácsi rendeletet,⁴⁵ amely szekerenként határozta meg a kereskedők városba érkezésekor és távozásakor fizetendő adó mértékét.

Úrbéri viszonyokkal összefüggő kiváltságok

A gazdasági jellegű kiváltságok közé tartoznak még az úrbéri viszonyokkal összefüggő kiváltságok. Ahogy Béli Gábor írja: „Az úrbériség valamely földesúr (dominus terrestris): nemes személy vagy szabad birtokos és a földesúr saját kezelésű földjétől elkülönített telket vagy házhelyet sajátjaként használó, valamint a telken élő kiváltsággal (nemesi, városi polgári vagy más különös állású) illető jogokkal nem rendelkező között létesült lekötelezési viszony, mely alapján a használó a telekre, házhelyre megszabott mértékű, illetve pusztán a lakásért el-

³⁴ Szendrei 1890: 215–216.

³⁵ Balázs 2002: 70.

³⁶ BAZML U 468/100

³⁷ Szendrei 1890: 108–109.

³⁸ Szendrei 1927: 32.

³⁹ BAZML XV. 1. 95.

⁴⁰ Szendrei 1927: 34.

⁴¹ Gyulai 1998: 319.

⁴² Paládi-Kovács Attila 1988-2002

⁴³ BAZML IV. 1501/a. 2. köt. 334-335.

⁴⁴ Szegőfi 2000: 395–429.

⁴⁵ BAZML IV. 1501/a.1. köt. 411.

várt vagyoni szolgáltatással tartozott a tulajdonosnak vagy a tulajdonos helyett más úri hatalmat gyakorlónak: a kincstárnak, a bérlőnek, a haszonkölcsönbe vevőnek, a zálogbirtokosnak. (...) Mindemellett a jobbágy öröklött és szerzett ingó vagyonáról élők között, illetve, ha voltak törvényes örökösei, halál esetére szabadon rendelkezett, beleértve az általa épített házat is, ugyanis az jogi sorsát tekintve ingónak minősült.”⁴⁶

Miskolc polgárai jobbágyi függőségi viszonyban álltak földesurukkal. Így a jobbágy lakosság telke után adókkal és szolgáltatásokkal tartozott urának, amelyet először természetben törlesztett. A források szerint a miskolci lakosságnak a korszakban a kilencedet természetben kellett szolgáltatnia. A lakosság a kilenceden kívül a földesúri járandóságért készpénzben megváltást fizetett.

A földesúri tulajdonjog nem változott. A tulajdonjog a jobbágytelkek esetében a szabad forgalmazás korlátozását jelentette, azaz amikor a jobbágy örökös és végrendelet nélkül hunyt el, a földesúr igényt tartott a telekre és tartozékaira. Az ilyen esetekben szintén az uralkodóhoz lehetett fordulni a sérelem megszüntetéséért. A város ilyen események miatt fordulhatott kérelemmel 1503-ban Anna királynéhez, ugyanis a lakosság a királyi vagy királynéi szabad mezővárosok régi szokásjoga szerint birtokolta azt a szabadságot, hogy ingó és ingatlan jóságairól végrendelkezhetett. Mivel a tisztartók akadályozták a lakosságot szabadságjoguk gyakorlásában, (kiváltságlevéllel pedig nem rendelkeztek róla), ezért kérték az uralkodót, hogy foglaltassa írásba és adja ki a privilégiumot részükre.⁴⁷

A fentiek miatt született meg Anna királyné 1503. február 11-én, Budán kelt oklevele,⁴⁸ amelyben megerősítette azt a kiváltságot, hogy a miskolciak szabadon végrendelkezhetnek javaikról.

A különféle adókat érintő kisebb mentességek

Gazdasági jellegű kiváltságok közé soroljuk még a különféle adókat érintő kisebb mentességeket. A városhoz kapcsolódó fennmaradt privilégiumok nagy része ebbe a csoportba tartozik. A kiváltságok egy folyamat részeként értelmezhetőek, amelynek

célja a földesúri hatalomtól való függetlenedés volt.⁴⁹

A középkori Miskolcnak – a fentebb említett okok miatt – a szőlőművelésből adódó bortermelés volt az egyik legfőbb jövedelemforrása. Így a lakosság gyakorta fordult borügyekben a királyhoz, aki igyekezett a kéréseknek eleget tenni.

A borkereskedelem nagymértékben hozzájárult a térség és a város fejlődéséhez, hiszen korabeli források szerint feltételezhetjük, hogy Lengyelországba is eljutott kereskedők vagy közvetítők által a helyi bor. Feltevésünk Tóth Péter Sajószentpéterről szóló kutatásából ered, miszerint a közeli Sajószentpéteren is megfordultak - a Lengyel Királyság határához közel fekvő - Bártfa közvetítő kereskedői.⁵⁰

Több másik kiváltsággal együtt ilyen volt a Diósgyőrben, 1471. január 26-án kelt parancslevél,⁵¹ amelyben Hunyadi Mátyás elrendelte, hogy Miskolc város lakosait a bortizedre vonatkozó szabadságaikban ne korlátozzák.⁵²

Az uralkodó 1478. december 6-án kiadott diósgyőri (*DyosGewr*) adománylevele⁵³ tájékoztat arról, hogy a diósgyőri pálosok Miskolcon és Csabán fekvő malomtelkeit minden adó alól felmentette.⁵⁴

Mátyás egy 1469. február 27-én Bécsben kiadott oklevelében⁵⁵ minden adó fizetése alól mentesítette az uradalomhoz tartozó települések, így Miskolc lakóit is, akik a követő négy évben házat építettek.⁵⁶

Az adómentességhez egyértelmű indoklás is társul: akik letelepedtek és házat építettek, kedvezményeket kaptak. Hipotézisemet is alátámasztja az oklevélben megfogalmazott ösztönzés, hogy minél többen tudtak házat építeni a térségben ebben az időszakban, annál jobban tudott növekedni a lakosságszám.

Hasonló volt Mátyás 1471. január 28-i kiváltsága,⁵⁷ amely az összes miskolci „*inquilinusokat*” felmentette az adófizetés alól.

Mátyás király 1461. augusztus 9-i tilalma⁵⁸ megtiltotta a diósgyőri várnagyoknak és helyetteseinek, hogy a lakosságot bizonyos munkákra kényszerítsék, vagy annak megtagadása esetén megbüntessék őket.

Továbbá II. Ulászló király 1492. január 26-án adott ki parancslevelet,⁵⁹ amelyben megtiltotta,

⁴⁶ Béli 2014: 76.

⁴⁷ Tóth 1996: 337–364.

⁴⁸ BAZML IV.1.98.

⁴⁹ Tóth 1996: 337–364.

⁵⁰ Tóth 2007

⁵¹ Szendrei 1890: 105–106.

⁵² Szendrei 1904: 68.

⁵³ BAZML Q 312/LÁD 8 2

⁵⁴ Szendrei 1927: 40.

⁵⁵ BAZML Q 311/23 61

⁵⁶ Szendrei 1927: 32.

⁵⁷ BAZML Q311/723 78

⁵⁸ BAZML XV.76.93

⁵⁹ BAZML XV.76.97

hogy magyar, cseh és más nemzetiségbeli tisztek katonáiknak szálláshelyet adjanak Miskolcon és Diósgyőrben a királyné pártfogására hivatkozva.

1503. február 12-én Anna királyné régi privilégiumot⁶⁰ erősített meg, amelyben megtiltotta a diósgyőri várnagyoknak, hogy „usuális dénárokat” szedjenek a lakosságtól.

I. Ferdinánd 1550. január 4-én kelt privilegialis levélben⁶¹ erősítette meg Mária királyné, valamint az előző királyok, a miskolciakat minden adófizetés alól felmentő szabadságlevelét, valamint ugyanazon a napon egy másik oklevélben Lajos, Anna, Ulászló és I. Mátyás király mindennemű adó alól való mentességre vonatkozó privilégiumait.⁶²

Céhkiváltságok

A gazdasági jellegű kiváltságok utolsó csoportját a céhkiváltságok alkotják. A céh bizonyos iparágak kézműveseinek kiváltságokkal védett érdekvédelmi szervezete volt, amelynek célja egy többnyire zárt piaci körzet monopolizálása, városi privilégiumokkal való védelme az idegen árukkal, konkurenciával szemben. A céhek önmaguk számára is előírtak bizonyos követelményeket, mint a szakszerű munkát, amelyet intézményesen szervezetükkel tudtak biztosítani.⁶³

A 13. században már léteztek olyan korai kézműves szervezetek, amelyek a hatóság nevében minőségellenőrzést folytattak. A nyugati típusú céhek a 14. századtól kezdtek létrejönni. Az egyik legfontosabb feladatuk volt, hogy kiváltságaik révén védjék a városokat az idegen konkurenciától. A céhek kiváltságát királyi városok esetében a városi hatóság vagy a király adta ki, mezővárosok esetében főként a földesúr. Feladataik közé tartozott, hogy a tanács megbízásából ellássanak hatósági feladatokat, de részt vettek a város védelmében is. Érdekvédelmi szerepük a céhen kívüli, idegen, vagy más iparágához tartozó mesterekkel szemben nyilvánult meg, de a városi politikai harcokban is komoly szerepet játszottak.⁶⁴ Miskolcon a 16. század elején jöttek létre az első céhszerveződések azzal a szándékkal, hogy a jelentősebb foglalkozási csoportok szervezett formában jussanak kiváltságokhoz.⁶⁵

Miskolcra vonatkozóan csak kevés céhalapításra vonatkozó dokumentumot ismerünk, mert a

18. század előtti iratanyag nagy része megsemmisült. Ismerjük viszont az első privilégiumot,⁶⁶ amelyet 1508. július 23-án a mészárosok szereztek meg. A II. Ulászló királytól nyert céhalapítási privilégium szabályzatban írta elő a mészárosoknak mesterségük gyakorlásának követelményeit. A szabályzat az általános elvárások mellett előírta a mesterség üzésének szakmai feltételeit is.

A második mesterség, amely céhet alapíthatott, a vargáké volt. II. Lajos 1521. április 14-én adott ki céhlevelet⁶⁷ a vargák kérésére, akik a pesti vargák céhszabályzatában foglaltak megerősítését és tartalmának átírását kérték.

A céhszabályzat többek között meghatározta a céhtagság feltételeit, az alapanyag és a termékek minőségének védelmét. A privilégium megtiltotta idegen mestereknek, hogy heti vásárokon árulják áruikat, ami alól csak a kassai mesterek képeztek kivételt.

Spóner Péter doktori disszertációjában további ruhaipari kiváltságok megszerzését is megemlíti, mint a szabók, szücsök vagy csizmadiák céhalapítását.⁶⁸

A piacokon Miskolc céheinek a kora újkortól saját állandó helyük volt. Az iparosok saját műhellyel, lakóházzal rendelkeztek, ugyanis az iparosok többsége saját termékét árulta, de megrendelésre is dolgoztak.⁶⁹

Igazgatási és igazságszolgáltatási típusú kiváltságok

A városfejlődés egyik legfontosabb fokmérője az igazgatási és igazságszolgáltatási függetlenség elérése volt. A függetlenség azt jelentette, hogy a városnak saját, választott bíróból és esküdtekből álló előljárósága volt, amely képviselte a lakosságot, és egyúttal bírói testületként is működött, azaz saját városjog alapján hozta ítéleteit. A büntetőbíráskodási jogot alapvető városi jognak kell tekinteni. A mezővárosok esetében ennél a privilégiumnál sem egy nagy privilégiumról, hanem több részleges kiváltság együtteséről van szó.⁷⁰

Hóman Bálint írja, hogy a jogi kiváltságok közül a bíró és az esküdttválasztás jogának volt elsődleges szerepe. A megválasztott bíró ugyanis a király nevében hozta meg ítéleteit.⁷¹

⁶⁰ BAZML XV.76.101

⁶¹ Szendrei 1890: 209–210.

⁶² Szendrei 1904: 114.

⁶³ Szücs 1955: 111–121.

⁶⁴ Kubinyi 2006: 153–175.

⁶⁵ Veres 2000: 265–270.

⁶⁶ BAZML XV.76.108.

⁶⁷ BAZML Q 364

⁶⁸ Spóner 2011: 12–13.

⁶⁹ Gyulai 1998: 175–356.

⁷⁰ Tóth 1996: 337–364.

⁷¹ Hóman 1908

Kubinyi András szerint: „A kiváltságlevelek a városi bíróság ítélete előli fellebbezést nem szabályozták egyöntetűen: többnyire vagy a királyi tárnokmestert, vagy a királyi jelenléte neveztek meg, ami alatt az országbíró értették. A magántulajdonban levő városoknál a földesúrhoz, vagy annak valamely tisztségviselőjéhez kellett fordulni.”⁷²

Igazságszolgáltatás területén az első ismert kiváltságlevél⁷³ Zsigmond király 1395. október 2-án kelt levele, amelyben Miskolc városának független bírói hatalmat adományozott. A pallosjogot eleinte csak a vármegyék, később viszont kiváltsággént földesurak, majd a szabad királyi városok is birtokolhatták.

Zsigmond bizonyára szerette volna, hogy Miskolc minél hamarabb szabad királyi város legyen, hiszen igen korán független bírói hatalmat adományozott a településnek. Mindez szintén alátámasztja a hipotézisben megfogalmazott gondolatokat.

Egy évszázaddal később, 1503. február 12-én Anna királyné adott ki oklevelet,⁷⁴ amelyben a város főbíráinak és esküdtjeinek engedélyezte a „gönosztevők” elfogását.

A szabad büntetőbíráskodás jogáról, azaz a pallosjognak a megerősítéséről, majd végleges megszerzéséről a következőképpen ír Szendrei János: II. Lajos „1516 május 18-án és augusztus 5-én, Budán kelt parancsleveleivel⁷⁵ meghagyja diósgyőri várnagyának, Colowrathi Kosaczky Jánosnak, hogy a miskolciak bíráskodási ügyeibe ne avatkozzék, miután ebben a tekintetben azok régebb királyi privilégiumok alapján függetlenek. 1519 június 16-án, Budán kelt privilegiális levelével pedig Miskolc városának pallosjogot adományoz.”⁷⁶

Az utókor számára nem maradt fenn olyan kiváltság, amely a várost kifelé képviselő és befelé irányító vezetőség tagjainak megválasztásáról, működéséről, feladatairól közvetlen módon információt nyújtana. Így közvetett módon, más típusú dokumentumokból lehet rekonstruálni az eseményeket, mint a választások során készült oklevelekből, vagy egyéb oklevelekből például határmegállapító oklevelekből vagy városi jegyzőkönyvekből.⁷⁷

A korabeli mezővárosok önálló joghatósága kiterjedt a városi polgárok mellett a céhes mesterek, inasok büntető ügyeinek, magánjogi ügyeinek elbírálására is. Mindez a későbbi időszakban már csak

korlátozott jogi autonómiát jelentett a város számára.⁷⁸

Egyházi kiváltságok

A kiváltságok harmadik nagy csoportját az egyházi jogok teszik ki. Alapvető városi kiváltság volt a plébánosválasztás, a kegyúri jogok gyakorlása, de a főesperesi hatáskör alóli felmentés is előfordult a polgárság törekvései között. Az egyházi kiváltságok másik csoportja a tizedkötelezettséghez kapcsolódik. A középkor végi hazai városok azonos vonása volt, hogy a városban általában egyetlen plébánia-templom volt, amelynek papját a polgárság (azaz a városi hatóság, nem az egész polgárság) választotta, de a polgárság gyakorolta a kegyúri jogokat és viselte a templom építésével, fenntartásával kapcsolatos anyagi terheket is.⁷⁹

A legfontosabb egyházi kiváltság a plébánosválasztásának joga volt, amelyet a püspök erősített meg. Ebben a kiváltságban a legtöbb város részesült.⁸⁰

A plébános lakosság általi szabad megválasztásának privilégiumára Miskolc Zsigmond király idejében tett szert, pontosan 1411. március 3-án.⁸¹ A privilegiális levél Ó-Miskolcnak és Új-Miskolcnak adott jogot, hogy a Szent Istvánról elnevezett egyház plébánosát a város maga választhassa meg. Az említett forrás már a megkettőződött várost, Ó-Miskolcot és Új-Miskolcot is megemlíti, tehát a város megkettőződése, lakosságszámának növekedése Zsigmond idején szinte biztosra vehető. Az oklevél Anna királyné íratta át 1503-ban, majd Mária királyné 1523-ban.

1563. november 20-án Pozsonyban kelt privilegiális levél erősíti meg – többek között – Zsigmond és Anna által adományozott királyné szabad plébánosválasztási jogát.⁸²

Továbbá érdekességként említjük meg a kiváltsághoz kapcsolódóan Tóth Péter kutatását, amely többek között rávilágít arra a tényre, hogy milyen nagy szükség volt ezekre a privilégiumokra is, hogy a túlkapásoktól valamelyest meg tudják óvni magukat a lakosok: „Az így megszerzett kegyúri jog szabad gyakorlását két oldalról érthette – és ahogyan az adatok bizonyítják, érte is – támadás. Amint láttuk,

⁷² Kubinyi 2006: 159.

⁷³ Szendrei 1890: 71.

⁷⁴ BAZML XV. 1.102.

⁷⁵ BAZML XV.1.109.

⁷⁶ Szendrei 1927: 42.

⁷⁷ Tóth 1996: 365–382.

⁷⁸ Spóner 2011: 107.

⁷⁹ Fügedi 1961: 17–107.

⁸⁰ Kubinyi 2006: 153–175.

⁸¹ BAZML XV.76.120

⁸² Szendrei 1890: 115-116.

Anna királyné megerősítette ugyan Zsigmond kiváltságát, mégis ő volt az, aki közbenjáró titkára, szalaházi Szalay Tamás érdekében, hogy a király semmibe véve a miskolci polgárok jogait, a nevezett Szalay Tamásnak adományozza a város plébánosságának a tisztét. Mindez egyértelműen kiderül abból az oklevélből, amely 1511. december 21-én kelt. (...) Ulászló király azonban nemcsak azzal sértette meg a város közönségének a kegyúri jogát, hogy valamikor 1507 előtt kinevezte plébánosnak Szalay Tamást, hanem azzal is, hogy 1507. október 9-én kelt oklevelével engedélyezte: a mondott Szalay Tamás, illetve plébánosi tisztében valamennyi utóda maga választhasson ki alkalmas személyeket a városon kívül lévő Mindenszentek kápolnába, a szőlőhegyen lévő Szent György kápolnába, valamint a Szent Mihály arkangyal kápolnába és a plébániatemplomban lévő összes más kápolnába és oltár igazgatósára.”⁸³

Összegzés

Szendrei János Miskolcra szóló több kötetes könyvében olvashatjuk tévesen az alábbiak szerint, hogy Zsigmond király, hogy végleg megszabadítsa a várost a jobbágyi függéstől, valószínűleg 1405-ben szabad királyi városi rangra emelte Miskolcot: „A szabad királyi városságot adományozó privilégium mai napság ugyan már nincsen meg, de még 1842-ben meg volt a város levéltárában a fentebb említett 1405-iki országgyűlés decretumainak eredeti példánya, melyet a város követői hoztak onnan magukkal, akkorra pedig meg sem hívtak volna, ha nem lett volna Miskolcz már akkor szabad királyi város.”⁸⁴

Ehhez kapcsolódóan szintén tévesen említi a szerző Ulászló 1512. november 3-ai keltezésű oklevelét, amely szerint zöld színű viaszot használtak függő pecséttel, mint a szabad királyi városok, vagy Miskolc 1433-ból származó Zsigmond király arcképével ellátott pecsétjét, amelyen a „Sigillum Civitatis Miskolcz” körfelirat olvasható. A „civitas” szót a korszakban elsősorban a szabad királyi városok használhatták.⁸⁵ A feltételezés tehát, hogy Zsigmond arcképével ellátott pecsétet használt a város, megdőlt. Későbbi kutatások rámutattak, hogy a pecséten Szent István látható, mint a város templomának védőszentje.⁸⁶

Tóth Péter a Miskolc monográfia kutatója úgy vélekedik, hogy a városi pecséten, vagy okleveleken szereplő „civitas” meghatározás, amely terminus használatával a szabad királyi városokat illeték, nem jelentette ténylegesen azt, hogy Miskolc szabad királyi város lett volna, inkább csak az oklevelet kiállító elöljáróság óhaját fejezte ki.⁸⁷

Nagy Lajos király 1365-ben csatolta Miskolcot – még faluként – a diósgyőri várbirtokhoz, amikor első privilégiumait kaphatta, így méltán tekinthetjük ezt az évet a várossá fejlődés első lépcsőfokának.

A számos megszerzett privilégium birtoklása bár sodorta a várost a szabad királyi városság felé, sem a korszakban, sem később sem sikerült elérnie. Ettől függetlenül a kutatásban szereplő adatok igazolhatják a hipotézist, mely szerint Zsigmond, esetleg Lajos szabad királyi városra kívánta emelni Miskolcot.

Levéltári források

- BAZML IV.1.98. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok Abaúj Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai
- BAZML IV. 501/a 7. köt. 77. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1651-1663
- BAZML IV. 1501/a 2. köt. 334-335. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolc Város Tanácsának iratai 1724-1744
- BAZML IV. 1501/a 1. köt. 351. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolc Város Tanácsának iratai 1569-1724
- BAZML XV.1.95. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Középkori oklevelek gyűjteménye
- BAZML XV. 1.102. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Középkori oklevelek gyűjteménye
- BAZML XV.1.109. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Középkori oklevelek gyűjteménye
- BAZML XV.76.120 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523

⁸³ Tóth 2013: 224.

⁸⁴ Szendrei 1904: 63.

⁸⁵ Szendrei 1904: 63.

⁸⁶ Tóth 1998: 402.

⁸⁷ Tóth 1996: 337–364.

- BAZML XV.76.108 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML XV.76.93 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML XV.76.91 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML XV.76.97 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML XV.76.101 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML XV.76.114. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye 1270-1523
- BAZML Q311/723 78 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Kincstári Levéltárból, Q szekció
- BAZML Q 311/23 61 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Családi Levéltárak, Q szekció
- BAZML Q 312/LÁD 8 2 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Családi Levéltárak, Q szekció
- BAZML Q 364 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Családi Levéltárak, Q szekció
- BAZML U 468/100 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Mohács előtti gyűjtemény, U szekció
- Draskóczy István 1996: A Miskolchoz csatolt települések középkori története. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc története*. I. Miskolc, 157-174
- Fügedi Erik 1961: Középkori magyar városprivilegiumok = Ungarische Stadtprivilegien im Mittelalter in: *Tanulmányok* Budapest. 17-107.
- Gyulai Éva 1998: Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc története*. II. Miskolc. 175-356.
- Gyulai Éva 1996: Miskolc középkori topográfiája. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc története*. I. Miskolc. 175–254.
- Gyulai Éva: 2011: Óváros és Újváros a 15. századi Miskolcon – Adatok a kétközpontú városok topográfiájához. In: H. NÉMETH István–SZÍVÓS Erika–TÓTH Árpád (szerk.): *A város és társadalma*. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Hajnal István Kör, Budapest, 2011, 21–30.
- Hóman Bálint 1908: *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest. (<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0006/index.html> - Letöltés ideje: 2021. március 20.)
- Kovács Viktória 2018: A középkori vámszedők túlkapasairól. (<http://tti.btk.mta.hu/lendulet-kozepkori-gazdasagtortenet/1881-kovacs-viktoria-a-kozepkori-vamszedok-tulkapasairol.html> - Letöltés ideje: 2019. február 01.)
- Kubinyi András 2006: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Gyöngyössy Márton: *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Budapest.
- Kubinyi András 1996: Miskolc helye az ország középkori településhálózatában. In: Dobrossy István (szerk.): *Miskolc története*. I. Miskolc. 415-432.
- Kubinyi András 2000: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-Alföldi évszázadok 14. Szeged.
- Kubinyi András 2006: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? in: *URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv I*. Budapest. 51-61.
- Mezey Barna 2004: *Magyar jogtörténet*. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1988-2002: *Magyar Néprajz*. III. (<http://mek.oszk.hu/> - Letöltés ideje: 2019. január 01.)
- Spőner Péter 2011: Egy mezőváros céhes ipara a városi jegyzőkönyvek tükrében. Miskolc céhes

Felhasznált irodalom

- Balázs József 2002: *Diósgyőr évszázadai*. Miskolc.
- Béli Gábor 2014: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest-Pécs.
- Dobrossy István 2002: *Piac, vásár, sokadalom Miskolcon*. Miskolc.
- Domokos Ottó 1988–2002: *Magyar Néprajz* III. Kézművesség. A magyar vásárok néprajza. A magyar vásárok története. Budapest. (<http://mek.oszk.hu/> - Letöltés ideje: 2019. január 01.)

- ipartörténete (1761–1848) Ph.D. disszertáció, Debrecen.
- Szegőfi Anna 2000: Városgazdálkodás. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc története. III/1. köt., Miskolc. 395-428.
- Szendrei János 1886-1911: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I–V. köt. Miskolc.
- Szendrei János 1927: A diósgyőri vár története. Budapest.
- Szűcs Jenő 1955: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest.
- Tóth Péter 1996: Miskolc mezővárossá válása. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc története. I. Miskolc. 337-364.
- Tóth Péter 2007: Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Sajószentpéter. (<https://docplayer.hu/17630594-Valogatott-forrasok-tortenetehez-toth-peter.html> - Letöltés ideje: 2021. augusztus 20.)
- Tóth Péter 1996: Városigazgatás a középkori Miskolcon, In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc története. I. Miskolc. 365-382.
- Tóth Péter 2013: Az önkormányzat és a városigazgatás jogi háttere a középkorban Miskolcon. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LII. Miskolc. 221-225.
- Tóth Péter 1998: A város igazgatása. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc története. II. Miskolc. 377-407.
- Veres László 2000: Miskolc és a diósgyőri koronauradalom kapcsolatának évszázadai. In: Dobrossy István: Miskolc az ezredfordulón. Miskolc.
- Weisz Boglárka 2013: A király ketteje és az ispán harmada. Budapest. 265-269.
- Weisz Boglárka 2012: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest.

SAJÓSZENTPÉTER TÁRSADALMA A 18. SZÁZADBAN

Horváth Zita

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
zita.horvath@uni-miskolc.hu

Sajószentpéter a magyar mezővárosi hálózatban

A magyar mezővárosok tipizálása, egységes elvek alapján történő rangsorba állítása már nagyon régóta foglalkoztatja a történészeket. Nagy Lajos (1828), Bárándy János (1843), Keleti Károly (1871), Thirring Gusztáv (1911), Dávid Zoltán (1965), Gyimesi Sándor (1975), Bácskai Vera és Nagy Lajos (1984) más-más módszerekkel, különböző források alapján és eltérő korszakokra vonatkozóan állították rangsorba a városokat.¹ Nagy Lajos, Bárándy János, Thirring Gusztáv és Dávid Zoltán a városok jogi helyzete és népességszáma alapján rangsoroltak, Bácskai Vera és Nagy Lajos a piacközponti szerep alapján. Ezek a vizsgálatok alkalmasak arra, hogy átfogó képet adjanak a magyarországi városhálózatról, azonban azok a városok, amelyek a különböző szempontrendszer alapján nem kerültek fel a szerzők listájára – ez a helyzet Sajószentpéter esetében is a 18-19. századra vonatkozóan – nem, vagy csak erőltetve rangsorolhatók. Sajószentpéter tágabb környezetének városaiból a következők tűnnek fel a különböző vizsgálatok szerinti rangsorban: Kassa, Debrecen, Miskolc, Eger, Sátoraljaújhely, Nyíregyháza, Rimaszombat, Gyöngyös, Rozsnyó, Sárospatak, Tokaj, Tállya, Tarcál, Bodrogkeresztúr.² Ezekkel a városokkal összehasonlítva, Szentpéter valóban a lakosságszámot tekintve elmarad mögöttük, nem rendelkezik olyan oktatási struktúrával, mint Debrecen és Sárospatak, és piacközponti szerepe sem olyan meghatározó, iparát, kereskedelmét, társadalmának foglalkozását tekintve kevésbé urbánus, mint a felsorolt városok. Ugyanakkor például Tokaj (2942), Tállya (4388), Tarcál (2756), Bodrogkeresztúr (1805) és Sajószentpéter (2349) népességszáma között nincs jelentős különbség a 18. század végén, Tállya az egyedüli közülük, amelynek 4 ezer fölötti lakosság-

száma van. Nyilván ezen zempléni, hegyaljai városok borkereskedelmüknek köszönhetik, hogy felkerültek a rangsorra, noha nem minden szerzőnél.³

A középkorhoz képest kétségtelenül veszített a város pozíciójából, ugyanakkor városias jellemzőit – például fejlett városigazgatását – nem veszítette el, de a 18. században a földesúri hatalom minden eszközzel csorbítani akarta önállóságát, ami a fejlődés ellenében hatott.

A 18. század végén, a II. József-féle népszámlálás idején Borsod megye 196 településéből 10 mezőváros volt, ezek közül a legnagyobb népességszámmal természetesen Miskolc (14.089) rendelkezett, ezt követte Mezőkövesd (4.628), majd Mezőkeresztes (3.303 fő), Csáth (3.200 fő), Szentpéter (2.349), Diósgyőr (2339), Szendrő (1.999), Aszaló (1625 fő), Edelény (1215), Ónod (1575). Szabad királyi városa nem volt a vármegyének. Sajószentpéter lakosságszámát tekintve ötödik, tehát a megye meghatározó települése volt még mindig.⁴

Borsod vármegyében a nemesek aránya az országos átlaghoz képest magas volt. A 18. század végén ez az arány 16%, de voltak mezővárosok, ahol a nemesek aránya meghaladta a 30%-ot. Ilyen volt Mezőcsát, Miskolc, Sajószentpéter, de majdnem elérte a 30%-ot a mezőkeresztesi, a szendrői nemesség is. A 18. századra a nemesség számának ilyen arányú megnövekedése hatással volt a mezővárosok fejlődésére is: „...a XVIII. században már azt látjuk, hogy a mezővárosokat lakó nemesek nem akarnak mindenáron kiváltságokat a jobbágyok terhére, és szívesen részt vesznek az igazgatásban is. Az előbbinek egy deklaratív megnyilatkozása a szomszédos Sajószentpéterről az az 1725-ben kelt statútum, amely szerint a porciófizetés és a kvártélytartási kötelezettsége alól országgyűlési törvénnyel felszabadított nemesség önként kötelezte magát arra, hogy továbbra is osztozik mindkét teher vise-

¹ A különböző megközelítések ismertetését lásd: Bácskai – Nagy 1984: 372–381. és Faragó 2000: 968–975.

² Faragó 2000: 972. A felsorolt városok mindegyike – miután eltérő az összehasonlítási szempont – nem szerepel minden listán.

³ Danyi – Dávid 1960: 46., 276., 282.

⁴ A megye tényleges népessége 132.530 fő volt (136.684 jogi népesség; 785 távollévő; 786 idegen). Danyi – Dávid 1960: 42–47.

lésében a parasztsággal. ... Sajószentpéteren a század első felében főleg nemeseket választottak a főbírói tisztségre, majd miután a század közepétől a földesúri hatalom megerősödött és egyre inkább beleszólt a mezőváros életébe, akkor létrejött ugyan egy kuriális község, de a jobbágy főbíró állandó helyettese a nemesség hadnagya lett, továbbá a 12 tanácsos fele is nemes volt.”⁵ Tóth Péter úgy látja, hogy hasonló társadalmi változások zajlottak megyeszerte, Miskolcon, Sajószentpéteren és más mezővárosokban is, így nem beszélhetünk elszigetelt jelenségről. Úgy látja, hogy ezek a jelenségek indokolják új mezővárosi kategória, a „nemesi mezőváros” elnevezést, ui. „egy nagyobb súlyú társadalmi réteg vette kezébe a mezővárosok irányítását (vagy legalábbis gyakorolt arra komoly hatást), ott lényegesen nagyobb lett a – ha úgy tetszik – játéktér, megnöttek az erősödő földesúri hatalom ellen való fellépés lehetőségei és (amint láttuk) akár egyfajta polgárosodás is megindulhatott – legalábbis így értelmezhetjük a kiváltságokról való önkéntes lemondást.”⁶

A mezővárosok szabadságjogai közül nagyon fontos volt a szabad bíró-, tanács- és tisztviselőválasztás. Ezen szabadságjoggal Sajószentpéter is rendelkezett. A város közigazgatása, városigazgatása, beleértve a tisztségviselők megválasztásának módját, a tisztségviselők fajtáit, a polgári és büntető ügyek vitelének gyakorlatát, szinte teljes azonosságot mutat a jóval nagyobb lakosságú, vármegyeközpont Miskolccal. A középkorban még jelentős piacközponti funkcióját ugyan nem tudta megtartani, de a három országos vásárával még mindig jelen volt a megye kereskedelmi életében, vásártartási jogát Mária Terézia újjól is megerősítette 1769-ben.⁷ Mindez azt jelenti, hogy ha a városhierarchiát felállító szerzők nem is rangsorolták, ennek ellenére jelentős városa volt a megyének még a 18-19. században is.⁸

Rendek szerinti tagozódás – nemesek, jobbágyok, zsellérek

A társadalom lehetséges vizsgálatára a korszakban legalkalmasabb a rendi szempontok figyelembevétele mellett, az etnikai, a vallási, a foglalkozás és a vagyoni rétegződés szerinti besorolás. A rendelkezésre álló források lehetővé teszik a rendek szerinti strukturálást, vagyis a nemesek és nem nemesek

arányának, rétegződésének bemutatását. Megtudhatjuk, hogy milyen volt a város etnikai szerkezete, felekezeti megoszlása, valamint a lakosok foglalkozásáról és anyagi helyzetéről is – bár e két utóbbiról korlátozottabb mértékben – kaphatunk információt a forrásokból. Sajószentpéteren klasszikus, jogi értelemben nem beszélhetünk polgárokról, hiszen ebben az időszakban csak a szabad királyi városok lakóit tartották polgárnak. Nemesek, jobbágyok éltek a 18. században a városban, jobbágyság alatt értve az összes – telkes jobbágy, házas és házatlan zsellér – nem nemes jogállású lakót. Az itt élő nemesek a kismemesek csoportjába tartoztak, nemesi oklevelük ellenére a földesúri joghatóság rájuk is vonatkozott, előjogaik nekik is, hasonlóan a jobbágyokhoz, a mezővárosi státusból fakadt. Találunk köztük földesúri joghatóságot gyakorló, kisbirtokos nemeseket, ilyenek voltak például az úrbérrendezés idején: Szentpéteri Sámuel, akinek 10 jobbágycsaládja volt, vagy Ragályi Ferencné. Voltak köztük úrbéres telket felvállalók, a legtöbbjük taxás nemes volt, tehát készpénz adót fizetett.

A legtöbb forrás vagy a jobbágyokat írta össze, vagy valamilyen szempont szerint a nemeseket, a korszakban a II. József-féle népszámlálás volt az első, amelyik egy időben mérte fel az ország nemesi és nem nemesi lakóinak számát, az összeírás minden hibája ellenére a legpontosabban adja meg a népességszámot, azonban a lakosoknak a különböző kategóriákba való besorolása nem mindig egyértelmű, Sajószentpéter esetében sem az.

E szerint a II. József-féle népszámlálás idején Borsod megyének, ahogy írtam, 196 települése volt, szabad királyi várossal nem rendelkezett. 10 mezővárosa között találjuk Szentpétert (2.349), lakosságát tekintve ötödik volt a megyében.

A megye tényleges népessége 132.530 fő volt (136.684 jogi népesség; 785 távollévők, 786 idegenek).⁹ Borsod vármegyében a nemesek aránya az országos átlaghoz képest magas volt. A 18. század végén ez az arány 16%, de voltak mezővárosok, ahol a nemesek aránya meghaladta a 30%-ot. Ilyen volt Mezőcsát, Miskolc, Sajószentpéter is.¹⁰

A város népessége a népszámláláskor a következőképpen oszlott meg:

Tényleges népesség: 2349

Jogi népesség: 2325

korszakban, mint például a Dunántúlon Keszthely. Benda 2008.

⁹ Danyi – Dávid 1960: 42–47.

¹⁰ Tóth 2000: 697.

⁵ Tóth 2000: 695–697.

⁶ Tóth 2000: 697.

⁷ Magyar Királyi Könyvek, 1769. aug. 9.

⁸ Sajószentpéter hasonló jelentőségű és lélekszámú város volt a

Távollévők: 21, Idegenek: 45

Férfiak száma: 1160

Házasságok: 499

Nőtlenek: 661

Nők száma: 1165

Férfiak megoszlása

Pap: 3

Nemes: 325

Tisztviselők: 2

Polgár: 9

Paraszt: 59

Polgár és paraszt örökös: 65

Zsellér: 263

Egyéb: 34

Szabadságolt katona: 4

Sarjadék:

1-12 éves: 224

13-17 éves: 94

Házak száma: 427

Családok száma: 515¹¹

A népszámlálás egyes rovatainak értelmezése közelebb visz minket a társadalmi szerkezet megértéséhez. A „*papok*” rovatba minden felekezet papjait összeírták, Szentpéteren hármat. Információm szerint ekkor a városnak két papja volt, Almási Szabó Pál (1778-1798) református lelkész és Mayer György (1784-1796) katolikus pap. Elképzelhető, hogy az összeírók a papok közé sorolták a református lelkész mellett működő káplánt, Szalay Jánost (1786) vagy Zilizi Tóth Istvánt (1787).

A „*nemesek*” rovatba a nemesi családok valamennyi férfitagját feljegyezték, korra való tekintet nélkül, mivel a nőknél nem adták meg a társadalmi hovatartozást, így a nemesek összlétszámát is csak megbecsülni tudjuk. A különböző nemesi összeírások is csak a férfiakat adják meg. Így csak annyi bizonyos, hogy a 2349 fős összlakosságon belül 325 nemes férfi volt, nem tudjuk azonban, hogy a 1165 nő közül hány lehetett nemes vagy nemes felesége.

A „*tisztviselők*” közé azokat a nem nemes férfiakat sorolták, akik városi tanácsbeli pozíciókat vállaltak, tartósan vagy örökösen viselték tisztségüket. Azokat a városi tisztségviselőket, akik csak egy vagy két évig töltötték be hivatalukat, a polgárok közé sorolták be. A felsőfokú végzettségű orvosokat, ügyvédeket, a földesúr jószágigazgatóit is a

tisztviselők között írták össze. A tisztviselők fiú gyermekeit a „*zsellérek*” rovatba jegyezték be. Mivel Sajószentpéteren összesen 2 tisztviselőt írtak össze, nyilvánvaló, hogy a városi tanács tagjait nem ebbe a kategóriába sorolták, hanem rendi állásuknak megfelelően a nemes, jobbágy vagy zsellér rovatba kerültek, esetleg azokat, akik nem hosszú időn keresztül viselték hivatalukat, a polgárok közé jegyezték be.

A „*polgár*” rovatba azok kerültek, akik városi háztulajdonnal rendelkeztek, vagy azok, akik ugyan háztulajdonnal nem rendelkeztek, de kézművesipart űztek, jövedelmük nagy részét foglalkozásukból nyerték, még akkor is, ha mezőgazdasággal is foglalkoztak. Ez a kategória nagyon problematikus Szentpéter esetében, hiszen, amint fent írtam, jogi értelemben a lakosokat nem sorolhatjuk a polgárok közé, ugyanakkor a népszámlálás utasításának megfelelően a kézműveseket és a háztulajdonosokat igen. Kétségtelenül igaz, hogy a korszakban a város nem elsősorban fejlett kézműiparáról volt ismert, de hasonlóan más mezővárosokhoz, itt is éltek olyanok, akiknek megélhetésében a gazdálkodás mellett fontos szerepet játszott valamilyen kézműves foglalkozás,¹² de mivel az év nagy részében ez nem jelentett számukra biztos megélhetést, így gazdálkodni is kényszerültek – például szőlőt műveltek –, ezért feltehetően az összeírók őket inkább a zsellér kategóriába sorolták be. Ez is egyik oka annak, hogy a városban magas volt a zsellérek aránya (263 fő). Ez annál inkább is így van, hiszen ez történt több, hasonló földesúri joghatóság alatt álló mezővárosban, például Keszthelyen vagy Tapolcán, az összeírók itt is a zsellér rovatba írták össze a kézműves foglalkozás mellett gazdálkodókat.¹³ Azonban nem világos, hogy a polgárnak összeírt 9 fő pontosan mivel foglalkozott, esetleg, ahogy írtam, a városi tanács tagjait sorolhatták ide a népszámlálási utasításnak megfelelően. Ez azonban csak feltételezés. Sajnos II. József halála után a népszámlálási iratok zömét tiltakozó nemesek a népszámlálási iratok zömét elégették, így a házak szerinti összeírás Sajószentpéter esetében sem maradt fenn, amiből név szerint tudhatnánk, hogy az egyes kategóriába kiket írtak össze. Kénytelenek vagyunk beérni a település szerinti összesítővel. A „*parasztok*” közé az úrbéres földterülettel rendelkezőket írták negyed telekig, a negyed teleknél kisebb földterületen gazdálkodókat zsellérnek írták össze. Az 59 fő reálisnak tűnik, az

¹¹ Danyi – Dávid 1960: 46–47.

¹² Csizmadia cég pl. biztosan működött a városban a 18. században. Tóth (kiad.) 2007: 43.

¹³ Benda 2008. és Horváth 2001.

úrbérrendezés idején összesen 64 telkes jobbágy szerepel az úrbéri tabellában. A „*polgár és paraszt örököse*” rovat a polgárok és parasztok örököszeit, általában a legfiatalabb fiúgyermeket foglalta magában. A „*zsellér*” rovat a tényleges zsellérekén kívül tartalmazta azokat a házas és özvegy férfiakat, akiket az előző rovatokban nem tüntettek fel, valamint a földesúr tisztjeit. Mivel a népszámlálás célja mindenekelőtt a katonaképes népesség felmérése volt, így a zsellér rovatba írták össze a katonának alkalmatlan, alacsony, testileg fogyatékos férfiakat is. A protestáns, görög katolikus, görög keleti papok és tisztviselők fiúgyermekét is itt írták össze. Az „*egyéb*” rovat mindenekelőtt a katonaképes férfiakat foglalta magába, azokat a 18-40 éves nőtlen férfiakat, akik az előző rovatokba nem kerültek be, valamint azokat a gyerekeket, akik nem kerültek összeírásra a „*polgárok és parasztok örököse*” rovatban. Szintén ide kerültek a nőtlen szolgák, a mesterségesen, inasok, napszámosok és az árván maradt felnőtt fiúgyermek. A népesség számát nem növeli az „*egyéb*” kategória, ui. minden bizonytalanság ellenére az a legvalószínűbb, hogy ez a rovat a 18-40 év közötti katonaköteles férfiak összeírására szolgál, tehát szerepelhetek más rovatban is. A „*szabadságolt katoná*” rovat a meg nem határozott időre elbocsátott katonákat tartalmazta. A „*nők*” között korra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül összeírásra került minden nő.

A fentiekből is látszik, hogy a népszámlálás rovatjainak értelmezése a korabeli utasítás ellenére sem egyértelmű, nyilván az akkori összeírást végzők sem tudták pontosan beilleszteni a lakosságot az egyes kategóriákba, illetve vannak olyan társadalmi csoportok – mint pl. a cigányok – akik biztosan éltek a városban ekkor, de nem tüntették fel őket, pontosabban, ha fel is tüntették, nem tudjuk melyik rovatban. Leginkább azért nem, mert a népszámlálás elsődleges célja a katonaképes elemek felmérése volt, és ebből a szempontból az összeírást nem érdekelhette a cigányság, illetve miután zömmük nem állandó jelleggel lakott a városban, nem kerültek összeírásra. Éppen ezért nagyon nehéz ez alapján a társadalmi struktúrát meghatározni. A lakosság szám feltehetően közel pontos (2349), a nők és férfiak száma szintén, nyilván a nemesek száma – ebben a rovatban csak a férfiak szerepelnek – is, és megközelítőleg pontos lehet a parasztok és zsellérek száma. A bizonytalanság a többi kategóriánál van. Amit az adatokból biztosan állíthatunk az az,

hogy magas a zsellérek és a nemesek száma a népességben belül, a nők és férfiak aránya közel azonos volt.

Minden bizonytalanság ellenére a II. József-féle népszámlálás adatai pontosabbak, mint a korábbiak, ui. a különböző adóösszeírások, amelyek alapján a népességszámot szokták megbecsülni, már csak azért is pontatlanabbak, mert a nemesség eleve nem szerepel bennük, illetve a nemesek háztartásában élő, önálló háztartással nem rendelkező szolgák, cselédek sem. Azok a nemesi összeírások, amelyek a 18. században keletkeztek, még a nemesség számának meghatározására sem teljesen alkalmasak.

Az első 18. századi adóösszeírás, amely alapján már a 19. századi történetírás kísérletet tett a népesség számának meghatározására, 1715-ben keletkezett. Az 1715-ös adóösszeírásban Szentpéter is szerepel.¹⁴ A nemesek, akik nem adóztak, nem kerültek be az összeírásba, de kimaradtak azok a nem nemesek is, akik különböző okokból kifolyólag nem adóztak.

A nevek utáni számok tartalma:

1. A telekhez tartozó szántóföldek pozsonyi mérőben
2. A már a telekhez csatolt irtványföldek
3. Jobbágyrétek kaszásban
4. Kilencedre, tizedre vagy hegyvámra kötelezett szőlők, kapásban
5. Kereskedők és kézművesek éves jövedelme, forintban

Jobbágyok

1. Barczy János (6; 0; 0; 6; 0)
2. Morvay Gergely (6; 0; 1; 3; 0)
3. Fodor András (5; 0; 1; 0; 0)
4. Kovács Mihály (6; 0; 1; 9; 0)
5. Szabó János (6; 0; 1; 0; 0)
6. Fóris István (6; 0; 1; 5; 0)
7. Fodor István (5; 0; 1; 3; 0)
8. Molnár István (6; 0; 1; 4; 0)

Szabadosok

1. Szabó Tamás (1; 6; 0; 1; 8; 0)
2. Szabó Mihály, szabó (6; 0; 1; 0; 8)
3. Ifj. Szabó Mihály (6; 0; 1; 3; 0)
4. Molnár János (6; 0; 1; 3; 0)
5. Tóth Péter (0; 0; 0; 2; 0)
6. Tolcsvai János (6; 0; 1; 5; 0)
7. Makai András (0; 0; 0; 2; 0)
8. Tóth András (6; 0; 0; 4; 0)

¹⁴ Tóth (kiad.) 2007: 131–133.

Gyanús nemesek

1. Kulcsár János (6; 0; 1; 0; 0)
2. Varga Dávid (6; 0; 1; 0; 0)
3. Csernei Gergely (6; 0; 1; 5; 0)
4. Szegedi György (6; 0; 1; 2; 0)
5. Czékus István (6; 0; 1; 4; 0)
6. Lengyel Mihály (6; 0; 1; 5; 0)

A sajaszentpéteri szőlőhegyen szőlőt bíró extraneusok (külső jobbágyok, taxások, nem nemesek, szabadosok, zsellérek)

Név és a szőlő nagysága kapásban

1. Oláh István 12
2. Marcza György 10
3. Ritó János 5
4. Papp Pál 9
5. Szuhai János 6
6. Lengyel Gergely 5
7. Balogh Péter 4
8. Balogh István 8
9. Szabó András 7
10. Varga Márton 10
11. Jászka Miklós 8
12. Hegedűs András 8
13. Lengyel János 6
14. Vörös András 4

A szántóföldeket három nyomásban művelik, 2 poszonyi köböllel vetik be az őszi és a tavaszi vetést is. Az összeírók a határt nehezen művelhető, közepes minőségűnek találták. A réteket a Sajó áradása veszélyezteti, egyik része jó, két része azonban sással kevert. Egy kaszás után 4 vagy 6 ökörrrel húzott szekér szénát lehet számolni. Vannak közös használatra legelőik. A szőlőhegyet 73 kapásnyi részen a mezőváros lakosai, nagyobb részben pedig a nemesek művelik. 3/4 hordó bort lehet számolni egy kapás munkája után. Mivel a bor jó minőségű, ezért 3 rénes forintért és 14 krajcárért el lehet adni. Tűzifát a berkekből tudnak szerezni, makktermő erdők javadalmával nem rendelkeznek.¹⁵

Az összeírás tehát 8 adózó jobbágyot, 8 adózó szabadosot és 6 adózó gyanús nemeset – vagyis olyat, aki feltehetően magát nemesnek vallotta, de bizonyítani teljes mértékben nem tudta – tartalmaz. A demográfia 5 fős családlétszámokkal számol általában, noha vannak már, akik ezt a szorzót elvetik, biztos módszer azonban nemigen van. Ez nagyjából

110 főt jelent. Ha ehhez még hozzá is vesszük a nemesesség létszámát, 30%-ra becsülve arányukat a lakosságon belül, 143 fő körüli szám jön ki. Ha még egyéb, nem adózók is éltek a városban – noha erről nincsenek adataink – akkor sem lehetett több a lakosságszám eszerint a 18. század elején 200-nál. Összevetve ezt az adatot a fent idézett 18. század végi adattal (2349), nagyon nagy a különbség. Igaz, hogy a 18. század a gyarapodás időszaka volt mind a lakosságszámot, mind a gazdasági fejlődést tekintve, de mégsem valószínű, hogy 70 év alatt, miközben az ország lakóinak száma ugyanezen időben megduplázódott, tízszeresére nőtt volna a város népessége. Valószínűbb, hogy sokan kimaradhattak az összeírásból. Az azonban egyértelműen látszik az adatokból, hogy a város lakóinak a mezőgazdaság jelentett megélhetést, földet és szőlőt műveltek. Sőt a szőlőművelés, a szőlőterületek nagysága miatt, más, extraneus, azaz nem Szentpéteren lakóknak is megélhetést biztosított. Az úrbérrendezés idején pedig még Gömör megyéből is jöttek szőlőt művelő munkások, pénzkereseti lehetőséget találva a városban. A bor jó minősége pedig a boreladásból biztosított jelentősebb bevételt. Az extraneusok társadalmi hovatartozása nem derül ki az összeírásból. Az adóösszeírás idején mindössze egy főt találtak, Szabó Mihály szabadosot, aki kézműiparral foglalkozott, amint azt neve is mutatja, a szabó mesterséget űzte.

Az 1715. évi adóösszeírást 1720-ban megisméltették.¹⁶ 1715-ben 8 jobbágyot, 8 szabadosot, 6 gyanús nemeset, azaz 22 szentpéteri adózót írtak össze, valamint 14 másutt lakó, extraneus szőlőbirtokost, akik szentpéteri szőlők után adóztak. 1720-ban összesen 28 Szentpéteren lakó adózót és 15 extraneust írtak össze, az eltérés nem számottevő. 7 főnyivel több adózót tartottak nyilván ekkor. Az összeírt adózók nevében azonban vannak különbségek. *Szentpéteren lakos adózók:* Szabó János özvegye, Csontos György, Foris István, Huszár János, Csontos János, Szabó György, Kovács Mihály, Szín Mihály, Miser István, Szalai György özvegye, Galgóczi János, Tóth András, Deme János, Czékus István, Szabó János, Barczy János, Szabó Tamás, Révész Mihály, Molnár István, Császár István, Kovács András, Szabó Mihály, Tassy István, Veres György, Tóth László, Hegedűs András, Czákó Péter, Elek István. *Extraneusok:* Balogh István, Kocsis György, Rito János, Oláh István, Török István, Marcza György, Szabó András, Kovács István, Bergi Mihály, Lakatos János, Lengyel János, Juhász

¹⁵ Tóth (kiad.) 2007: 133.

¹⁶ B.-A.-Z. m. Lt. V. 501/b. III. I. 170. 1/2.

István, Hentes Mihály, Tólcsvay János, Dédes István. Az 1715-ös adóösszeírásban még szereplő jobbágyok közül hárman (Morvai Gergely, Fodor András, Fodor István) nem szerepelnek az 1720-as összeírásban. A szabadosok közül szintén hárman hiányoznak (Tóth Péter és Szabó Mihály szabó, Makai András), akiket még 1715-ben összeírtak, illetve Tolcsvai János 1720-ban már az extraneusok között szerepel, hacsak nem pusztán névazonosságról van szó, amit nem hiszek. A hat gyanús nemes közül, csak egy, Czékus István neve fordul elő 1720-ban. A 14 extraneus közül egy, Hegedűs András mint szentpéteri adózó tűnik fel 1720-ban, hatan pedig nem szerepelnek egyáltalán, illetve Lengyel Gergely nevét írták össze 1715-ben, 1720-ban egy Lengyel Jánost, elképzelhető, hogy a fia. Az adózók névén összeírt szántó föld mennyisége – 6 pozsonyi mérő személyenként, akinek volt – nem változott, a jobbágyrétek mennyisége sem, általában fejenként 1 kaszásra való volt. A szőlő mennyiségében már vannak eltérések, de nem számottevő. A 22 szentpéteri adózó kezén összesen 73 kapásnyi szőlőt írtak össze 1715-ben, 1720-ban a 28 adózó 85 kapásnyi földet birtokolt. 1715-ben 14 extraneus 102 kapásnyi szőlő után adózott, 1720-ban a 15 extraneus 56 kapás szőlővel bírt. Tehát, amennyiben hihetünk mindkét összeírásnak, a legfeltűnőbb különbség az, hogy a nagyjából azonos számú külső szőlőbirtokos kezén fele annyi szőlő volt 1720-ban, mint öt évvel korábban.

Nem sokkal az országos adóösszeírás után, 1718-ban járásoként összeírták a nemes férfiakat. Sajószentpéteren 41 armalista nemes számoltak össze.¹⁷ Ha a 41 armalista nemes nagyobb részénél feltételezzük, hogy családos volt, akkor csak a nemesek száma közel annyi lehetett, mint az 1715-ös adóösszeírás egész lakosságra becsült száma, tehát ebből is nyilvánvaló, hogy a 18. század elején többen élhettek a városban, mint amennyi az adóösszeírás alapján megbecsülhető, teljesen pontosan azonban, a rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk megmondani, hányan éltek ekkor Szentpéteren. Ráadásul a társadalom szerkezetének megállapítása sem lehetséges egészen pontosan a század eleji forrásokból, amint láttuk, erre még mindig a népszámlálási összeírás a legalkalmasabb.

Sajószentpéter a 18. században földesúri függésben élt, a 18. században egy (Szirmay gróf), a 19. század elejétől két földesúr, kezdetben Szirmay és Aspermont, majd Szirmay és Pilita Mihály görög kereskedő joghatósága alatt. Ami biztosan tudható,

hogy a népesség földesúri *jurisdictio*, azaz földesúri joghatóság alatt élte mindennapjait. Más földesúri függésben lévő mezővárosokhoz hasonlóan a lakosokat a különböző összeírások jobbágyoknak és zselérnek írták össze, és mellettük élt a nagyjából 30%-nyi nemesség. Kisebb súrlódások ellenére a mezővárosi privilégiumokat együtt élvezve és a terhek viselésében közösen részt véve éltek együtt hosszú időn keresztül. Akkor jelennek meg először összeütközések közöttük, amikor a földesúri hatalom rátelepedett a városra és megpróbált éket verni a nemes és nem nemes lakosság között, először sikertelenül, a 19. században bukkanunk olyan adatokra, amelyek feszültséget mutatnak.

Annak ellenére, hogy a nemesség Magyarországon adómentességet élvezett, Sajószentpéteren 1725-ben statútumot alkottak a nemesség és a jobbágyág egyenlő jogairól és egyforma teherviseléséről.¹⁸ A nyolc pontba foglalt *articulus* egészen meghatározó példája a közös sors felvállalásának. Megállapodtak, hogy a város bírása 20 magyar forintig büntetheti a lakosokat „akár nemes, akár paraszt legyen”. A városi tanácsba való beválasztás feltétele nem a társadalmi állás volt, hanem az alkalmasság: „ollyatén emberséges emberek választassanak személyválogatás nélkül, az kik a becsületes városnak megmaradásában fáradozni alkalmatosak lehessenek, nem gondolván azzal, akár nemes, akár paraszt ember légyen.” Ezen kívül elrendelték, hogy a templom és az iskola körül, valamint a malom gátján nemes és nem nemes munkálkodni köteles. A város jegyzőjének javadalmazásában is minden lakosnak, nemesnek és nemtelennek részt kell vállalni. A beszállásolt katonák tartása a nem nemeseket illette, de ha annyi katona jönne a városba, hogy a nemtelenek házaik kevésnek bizonyulnak a szállásadásra, a nemesek házaiba is elszállásolhat katonát a város bírása. A forspontot a parasztságnak kellett teljesíteni, de ha a vármegye szolgálatára elő kellett állni, akkor ebben a nemesség is kivette a részét. A vármegye leveleinek hordásában a nemesség is részt vállalt. A nemesek közül egy perceptort (számvevő, adószedő) választottak, aki a nemesek taxáját szedte be és a vármegyei perceptorhoz juttatta el. A vármegye gyűlésén a várost egy nemes és egy paraszt ember képviselte.

A földesúri hatalom, a 18. század folyamán egyre inkább kiterjesztette a hatalmát. A lakosok – nemesek és nem nemesek egyaránt – nap mint nap szembe kerültek földesurukkal, Szirmay gróffal, pontosabban annak ispánjaival és gazdatisztjeivel.

¹⁷ B.-A.-Z. m. Lt. V. 501/b. III. I. 527.

¹⁸ Tóth (kiad.) 2007: 136–139.

Egy alkalommal, 1755-ben az elégedetlenség a tetlegességig fajult. Nagy Mátyás ispán szénáját felgyújtották, szőlőjét kitaposták, személyét pedig halálisan megfenyegették.¹⁹ A zendülésben a nemesek (kisnemesek, birtokos nemesek, mint Ragályi Ferenc, Szentpéteri Sámuel stb.) együtt vettek részt a jobbágyokkal, ami jól mutatja, hogy sorsuk közös volt, a földesúri hatalom a nemesség érdekeit éppen úgy veszélyeztette, mint a jobbágyokét, „közös volt az ellenség.”

Az úrbérrendezéssel közel egy időben a nemesség létrehozta saját önkormányzatát, az ún. kuriális községet, amelynek élén a hadnagy állt. A kuriális község nemes tagjai részére törvényt hozhatott, egyéb fórumokon pedig a nemesség érdekeit védte. Az önkormányzat statútumot alkotott, amely szerint a nemesek megállapodtak a város földesúrával abban, hogy robotváltságként 540 rénes forintot fizetnek közösen. Ha valaki elmulasztaná befizetni a rá eső részt, a perceptor vagy a hadnagy elfoghatja. Ha valamely nemes nem akarna földet vállalni, akkor a zsellérekhez hasonlóan 18 napi számot kell, hogy teljesítsenek és 1 rénes forintot fizessenek.²⁰ A kuriális község létrejötte már egyfajta elkülönülést mutat a jobbágyok és a nemesek között, hiszen míg a városi önkormányzat működése, joghatósága egyaránt érvényes a jobbágyokra, zsellérekre, kisnemesekre és birtokos nemesekre, vagyis a város összes lakójára, a kuriális község csak a nemeseké. A 19. század elejétől pedig már gyakoribbá váltak a nemes és nemtelen lakók közötti konfliktusok. A konfliktusok ugyan megjelentek, de nem voltak az ellentétek áthidalhatatlanok, komolyabb összeütközésre korszakunkban nem került sor, sőt van egy 1784-ben keletkezett forrásunk, tehát a kuriális község létrejötte után, nemesek és jobbágyok közötti megállapodásról.²¹ Az ügy lényege, hogy a földesúr kénytelen volt a városnak visszafizetni egy korábbi túlfizetést, amelyet még a nemesek és jobbágyok együttesen teljesítettek. A pénz elköltéséről döntöttek. A város pert indított földesura ellen az urbárium bejövetele utáni megkárosításuk ügyében. A Helytartótanács panaszukat helyben hagyta és 1500 rénes forintot ítélt meg nekik. Megegyeztek, hogy az 1500 forint harmadát, azaz 500 forintot a nemesség kapja, kétharmada, 1000 forint a jobbágyoké legyen. A perköltségen is ilyen arányban osztoztak. Megegyeztek továbbá abban is, hogy mivel a város-

házát is közösen építették, így annak felújítási költségeit is közösen állják a fenti elvek – 1/3 és 2/3 arányban – szerint. A nemesség a kocsmából befolyt összegről, amiből ugyanúgy 1/3 rész illette volna meg, nagyvonalúan lemondott, úgy döntöttek, hogy a kocsmából származó fél esztendei bevételből két hordó bor eladásának összegét kérik csupán. Ezen kívül a városi jegyző juttatásaiból harmadrésben a nemesség is kiveszi a részét, valamint a város költségeinek ugyancsak harmadát állják, a haszonvételekből szintén ennyi jut nekik. A per során visszanyert 1500 forinttal a nemesség hadnagya és a városi bíró a város érdekében köteles gazdálkodni oly módon, hogy csak a legszükségesebb kiadásokra költsenek, a többi maradjon meg, hogy „az egész város lakosai érezhessék azáltal könnyebbülésüket.” Minden évben a hadnagy és a bíró köteles elszámolni a pénzzel. „... ’s tiszta szívűl kívánván, hogy az úr Isten közöttünk ’s városunkban az egyezséget, békességet, igaz atyafiúi, keresztyéni szeretetet, csendességet és jó rendet fenntartani méltóztasson...”²² A megegyezést Sulyok Pap István hadnagy, Dobai Szabó András főbíró, a nemesek részéről Dávid Lévay Mihály, Új Pál, Pogány György, Fazekas Mihály, a jobbágyok részéről Turóczi András, Ambrus Lakatos István, Tankovics Mihály, Kemény András írta alá, valamint nemes Fazekas János kisbíró és Szabó György kisbíró, Szalay János városi nótárius. A megegyezés Borsod vármegye törvényszéki táblájának ülnöke és kiküldött bizottsága, Lossoneczy Károly és Böllér József előtt történt. A megegyezés is jól mutatja, hogy a város lakói, nemesek és contribuensek²³ – ahogy őket általában a városi jegyzőkönyvben nevezik – egyaránt képesek voltak felülemelkedni a konfliktusokon és együttműködni a város érdekében.

A nemes lakosok létszámát pontosan nem tudjuk, a már idézett József-kori, 1785-87-es népszámlálásból ismerjük a nemes férfiak számát (325 fő). Ezen kívül fennmaradt „*A sajoszentpéteri nemesek némely rendtartási iránt való protocolluma*”²⁴, amelyben a 18. század második felétől a 19. század elejéig vannak név szerinti listák a nemesekről. Az első 1763-ból való, az utolsó azon nemesek listája, akik részt vettek az 1809-es nemesi felkelésben, kilenc hónapig katonáskodtak Nagy Győr és Komárom vidékén a Duna mellett. Nyilván ezen összeírások nem azért érdekesek elsősorban, hogy belőlük a

¹⁹ Az ügy leírását lásd: Tóth (kiad.) 2007: 175–187.

²⁰ Tóth (kiad.) 2007: 191–192.

²¹ Közli: Tóth (kiad.) 2007: 219–224.

²² Tóth (kiad.) 2007: 221.

²³ adófizető, adózó

²⁴ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. 21. kötet. (Városi jegyzőkönyv.)

nemesség létszámát megbecsüljük, bár ez sem érdektelen, hanem azért, mert nevük ismerete az utódok számára lehet fontos, az anyakönyvek mellett alkalmasak a családfakutatásra. Ezen kívül természetesen némelyik összeírás a nemesség vagyoni helyzetére is szolgáltat értékes információt.

Az 1723: VI. tc. minden nemest, vagyoni helyzetől függetlenül, felmentett az állami adó fizetése alól, az armalistákat viszont kötelezte a megyei házi adó fizetésére. 1763-ban 73 olyan nemest írtak össze Szentpéteren, aki fizetett a vármegyének adót.²⁵

1788-ban csak 41 nemest írtak be a jegyzőkönyvbe,²⁶ lényegesen kevesebbet, mint 1763-ban. A nemesek közül nem mindenki rendelkezett úrbéres telekkel, 1801-ből fennmaradt egy listája azon nemeseknek, akik úrbéres házhellyel rendelkeztek, úrbéres területen gazdálkodtak, 24 írtak össze.²⁷ Az 1809-es nemesi felkelésben 74 szentpéteri nemes vett részt.²⁸

325 nemest írtak össze az első népszámlálás (1785-87) idején, amint láttuk, minden férfi családtagot korra való tekintet nélkül, tehát a gyerekeket is. A fent közölt, különböző okból készült összeírások csak a felnőtt férfi családtagokat tartalmazzák, talán emiatt tűnik kevésnek, pontosabban a népszámlálásban szereplő összeghez képest kevésnek a nemesek száma. Ha a feltételezett gyerekszámot hozzászámítjuk ezekhez az adatokhoz, akkor a különbség már nem olyan szembetűnő.

A nemesség létszáma azért is bizonytalanak tűnik, illetve változhat, mert sok esetben a nemesség megléte kérdőjeleződött meg. Az 1690-ben felállított Neoaquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) a töröktől visszahódított területen a korábban ott birtokos nemesektől követelte meg nemességük igazolását és birtokjogukat bizonyító dokumentumok bemutatását, ráadásul ún. fegyverváltságot (ius armorum) is kértek tőlük, amihez a jogi alapot az adta, hogy a töröktől a Habsburgok foglalták vissza a területet. Ennek az lett az eredménye, hogy megyék, fél országnyi területek cseréltek gazdát, kerültek Habsburg-hű katonák, hadiszállítók vagy arisztokraták kezére. A 18. században más volt a helyzet, a nemességigazolás főként az adó szempontjából vált fontossá, ui. míg a birodalom többi tartományában sikerült a nemeseket megadóztatni, Magyarországon ez többszöri próbálkozás ellenére is kudarcba fulladt. A Helytartótanács rendelte el,

hogy a vármegyék állítsanak fel nemességvizsgáló törvényszéket, ahol, főként a jobbágytelken gazdálkodó kisnemeseknek kellett bizonyítani nemességüket. Nyilván több esetben előfordult, hogy a bizonyítás sikertelen maradt. A Sajószentpéteren élő, jobbágytelken gazdálkodó kisnemeseknek is bizonyítani kellett nemességüket, és mivel a lakosság 30%-a nemes volt, sokakat érinthetett. 1745-ből fennmaradt a Lévay család nemességvizsgálata.²⁹ A nemességvizsgálat fontos részét képezték a tanúkihallgatások. Esetükben a tanúk egyértelműen bizonyították a nemességet. 1772-ben a Vaxman család nemességvizsgálatára is sor került, azonban ebben az esetben maga a család kérvényezte a vizsgálat lefolytatását. Ennek oka pedig az volt, hogy az úrbérendezés során a jobbágytelken gazdálkodó kisnemeseket is földesúri függésbe akarta kényszeríteni az államhatalom, és maga a földesúr is. Szirmay gróf kiváltképp élt földesúri hatalmával. A tanúk ez esetben is a család számára kedvező tanúvallomásokat tettek.³⁰

A szentpéteri nemesség életmódjára, vagyoni helyzetére nincs túl sok adat. Az, hogy ők maguk is jobbágytelken gazdálkodó kisnemesek voltak, feltehetően, hogy jelentősebb vagyonnal nem rendelkeztek. Vagyoni helyzetükre adat a fent közölt, 1801-es összeírás, amely az urbáriális házhelyekkel rendelkező nemeseket tartalmazza. Mindegyikük 2/4 földet és rétet bírt ekkor. Megélhetésük alapján, csakúgy, mint a jobbágyoknak, a szőlő képezte. 1770-ben összeírták a szentpéteri szőlőhegyen birtokkal rendelkezőket, ebből kiderül, hogy a szőlőbirtokosok zöme nemes volt. Nem írják mindig oda nevük mellé a társadalmi állásukat, de a nevek zöme szerepel az egyéb nemesi összeírásokban is. Több adatunk van arra, hogy a nemesek valamilyen módon mentesülni akartak az adó fizetése alól, mint például 1746. május 23-án, amikor a szegény taxás nemesség kérte a vármegyét, hogy csökkentsék a 220 Ft adót, mert éhséggel küszködnek, közülük tízen elmentek, öten meghaltak, a megmaradtak nem bírják a terhet elviselni.³¹ 1801-ben pedig voltak olyan urbáriális földet bíró nemesek, akik azért akartak megszabadulni földjeiktől, rétjeiktől, hogy ne kelljen utánuk adót fizetni. Nyilván annyi bevételt nem hozott gazdaságuk, hogy adófizetés mellett is érdemes legyen fenntartani őket, és mivel a szőlő

²⁵ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. 21. kötet, 4. (Városi jegyzőkönyv.)

²⁶ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. 21. kötet, 121. (Városi jegyzőkönyv.)

²⁷ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A-501/e. 1801. 2152. (1801. július 19.)

²⁸ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. 21. kötet, 73–74. (Városi jegyzőkönyv.)

²⁹ Tóth (kiad.) 2007: 171–175. A Lévay család nemesi eredetéről lásd még: Lévay 1988: 7–9.

³⁰ Tóth (kiad.) 2007: 205–207.

³¹ B.-A.-Z. m. Lt. IV-501/f. XXVII. I. 145.

nem tartozott a telki állományhoz, valószínűleg ez kellőképpen biztosította megélhetésüket.³²

A jobbágyokról sokkal több összeírás készült, mint a nemesekről, ugyanis az összeírások zöme adóval volt kapcsolatos, ezért az adómentességet élvező nemesek kimaradtak belőlük. Ezen összeírások pontossága éppen úgy megkérdőjelezhető, mint azon összeírásoké, amelyek a nemeseket vették számba, de nagyobb lehetőség van az összehasonlításra.

A József-kori népszámláláskor 59 parasztot, 263 zsellért és 65 polgár és paraszt örökösét írtak össze. Ez utóbbiból leszámíthatjuk a 9 polgárnak összeírt személy örökösét, így ebben a kategóriában marad 56 fő, zöme nyilván szintén a parasztok számát gyarapítja. Ez azt jelenti, hogy több mint 400 paraszttal és zsellérral számolhatunk a nők nélkül. A nem egészen két évtizeddel a népszámlálás előtt keletkezett úrbéri tabella 201 adózó személyt tartalmaz, 6 örökös jobbágyot, 62 szabadmenetelű jobbágyot, 101 házas és 20 házatlan zsellért. Valamennyien Szirmay gróf földesurasága alatt éltek. Szentpéteri Debreczeni Sámuelnek 10 házas zsellére volt és Ragályi Ferencné, valamint Szeremlei Károlyné urasága alatt 2 házas zsellér gazdálkodott. Szirmay gróf örökös jobbágyai közül kettő rendelkezett egész telekkel, négy pedig féltelkes volt, szabadmenetelű jobbágyai között 23 fél- és 39 negyedtelkes jobbágyot találunk, egésztelkes nem volt közöttük, a népesség zömét kitevő zsellérek nem rendelkeztek úrbéres telekkel, azonban ez nem azt jelenti, hogy teljesen nincstelenek voltak, hiszen a szőlő nem tartozott a telki állományba, ezért ha szőlőt műveltek, de úrbéres telkük nem volt, zsellérnek írták össze őket. Egy- és huszonnyolc kapás között mozgott a szőlők nagysága, a szőlőbirtokosok nagyobb része nemes volt, de jobbágyok is birtokoltak szőlőket a szentpéteri szőlőhegyek valamelyikén, sőt nem szentpéteri, extraneusok is. Elképzelhető azonban, hogy anyagi helyzetük nem maradt el például a töredéktelken gazdálkodó jobbágyoktól. Sajószentpéter úrbéres viszonyai is úgy alakultak, mint az országban bárhol, az úrbérrendezés nem vette figyelembe a korábbi mezővárosi privilégiumokat. A rendi társadalom tagolásának megfelelően, a lakosokat földesúri joghatóság alatt álló jobbágyoknak és zselléreknek sorolták be, szolgáltatásaik is eszerint alakultak.

Vagyoni helyzetüket jelzi, hogy az országos átlagnak megfelelően a jobbágyok zöme féltelkes és negyedtelkes volt, nagy részük úrbéres telekkel nem rendelkező zsellér. Sajószentpéteren az egésztelekhez 34-37 hold szántóföld tartozott, a fél telekhez 18 hold körüli mennyiség, a negyed telekhez 8-9 hold. A belső telek 1/4 és 1 egész telek között mozgott, a leggyakoribb a fél belső telek volt. A rendelkezésre álló források alapján vagyoni helyzetüket tekintve jelentős különbség nem lehetett a város nemes és nemtelen lakói között.

Etnikai, felekezeti tagozódás

Miközben az ország etnikai térképe a 18. század közepére megváltozott – a magyarok aránya 50% alá süllyedt – addig Sajószentpéter a korszakban végig megőrizte magyar nemzetiségét. A zsidók száma jelentősen megnőtt a 18. század második felében és folyamatosan nőtt a 19. században is, de emellett más nemzetiség nem volt jellemző, azonban roma lakosokkal a 18-19. században folyamatosan számolhatunk. Magyarországon a 18. században nagyarányú rekatolizációs folyamat indult be, a katolikus egyházat ebben a katolikus Habsburg dinasztia elkötelezettségéből is támogatta, de az egységes birodalom megeremtésének a felekezeti egység is egyik eszköze volt. Sajószentpéteren is nőtt a római katolikusok száma, de a város mindvégig református többségű maradt. A 18. század végén 311 *római katolikus* írtak össze, ugyanekkor 1650 *református* élt a városban, 12 *görög katolikus*, 1 *görög keleti*. 1786-ban 139 *izraelita* élt itt, az 1816-os schematizmus szerint 795 fő; 1819-es szerint 732 fő; 1822-ben 650 fő élt a városban. A 19. században ezek az arányok megmaradtak.

Talán érdemes kicsit részletesebben szólni a *zsidóságról*, hiszen hiába írták össze őket a felekezetek között, valójában őket nem pusztán egy más vallást gyakorló csoportként tartották számon, hanem egy más népcsoportként is. A 18. század elején még csekély számban éltek zsidó vallásúak az országban, számuk 10 ezer körül mozgott, Sajószentpéteren a fennmaradt források nem tudósítanak a zsidók jelenlétéről ekkor. Lengyelország első felosztása (1772) után Galícia a Habsburg Birodalom része lett, ezután kezdtek nagy tömegben Magyarországra bevándorolni zsidók, az első magyarországi népszámlálás

³² B.-A.-Z. m. Lt. IV-501/e. 1801. 2152. Az alábbi nemesek akartak lemondani földjeikről, rétjeikről: Árva István nemesek hadnagya, Fazekas Sámuel, Ambrus István, Varga János, Molnár

István, Cseh István, Tályai András, Szüts István, Csorba Mihály, Aranyas István, Aranyas János, Réti András, Ambrús Sámuel, Réti János, Varga István.

(1787) idejére már 83 ezren éltek az országban. Szentpéteren 139 izraelitát írtak össze ekkor. A 19. században folytatódott a zsidók Magyarországra történő bevándorlása, 1850-ben 369 ezret írtak össze. Iparúzással, kereskedelemmel, bizonyos jogok (földesúri kocsmatartási, pálinkafőzési, húsmérési jogok stb.) bérlésével foglalkoztak. A szabad királyi városokba nem költözhetek, földbirtokuk nem lehetett, ezért mezővárosokban, falvakban kerestek maguknak valamilyen megélhetést. Életüket községük alapszabályai irányították, helyzetüket azonban az országos törvények, rendeletek befolyásolták. Mária Terézia 1749-ben vezette be a községükre kivetett türelmi adót, amit csak 1846-ban töröltek el. II. József 1783-ban adta ki a zsidók helyzetét szabályozó rendeletét, amely lehetővé tette számukra a szabad királyi városokba való beköltözést, megengedte, hogy földet bérelhessenek, kereskedhessenek és ipart űzhessenek, keresztény iskolákba járhassanak. Egyúttal előírta számukra, hogy vezetéknevet viseljenek. Az 1839-40. évi reformországgyűlés engedélyezte számukra a szabad kereskedelmet, iparúzást, gyáralapítást, és hogy bárhol letelepedhessenek az országban, a bányavárosokat kivéve.³³

A zsidók, csakúgy, mint más magyarországi városokban, Szentpéteren is kereskedtek, szőlőt, kocsmat, mézszárséket stb. béreltek. Idővel a bevándorló zsidó lakosok végleg letelepedtek a városban, házat vettek és gazdálkodtak is. Jelentősebb konfliktusoknak nem találtam nyomát zsidó és nem zsidó lakosok között. Mint állandó lakosoknak, nekik is részt kellett vállalniuk a teherviselésben.

A Zsidó Lexikonban³⁴ Sajószentpéterről is megemlékeznek egy szócikk erejéig, de a 18. századról és a 19. század elejéről kevés információt tudunk meg. A lexikon szerint a városban 1780 körül alapították a zsidó hitközséget, a Bródy, Czinner, Kohn, Rosenthal, Groszmann és Weisz családoknak tulajdonítva az alapítást. Ezekkel a nevekkkel azonban a 18. századi összeírásokban nem találkoztam. Az első rabbi a kötet szerint Pápai Farkas volt.

1774-es zsidó összeírás³⁵

1. Wolfgangus Samuel nős
2. Löbl Salamon nős
3. Farkas Salamon nőtlen

4. Martinus Polacsek nős
5. Josephus Moyses nős
6. Salamon Herschl özvegy
7. Jacobus Herschl nős
8. Herschl Salamon nős
9. Samuel Isaac nős
10. Mathias Samuel nős
11. Adamus Isaac nős
12. Moyses Salamon nős
13. Jacobus Samuel nős
14. Herschl Joel özvegy
15. Hendl Jacob özvegye Samuel Lörintz
16. Laurentius Samuel nős
17. Laurentius Abraham nős
18. Salamon David nős
19. Simon Volff nős
20. Adamus Farkas nős
21. Jacobus Jonas nős
22. Jacobus Beniamin nős

1786-ban 139 *izraelitát írtak* össze, az 1816-os schematizmus szerint 795 fő; 1819-es szerint 732 fő; 1822-ben: 650 fő élt a városban.³⁶ Tehát, megegyezően az országos tendenciával, Szentpéteren is nőtt a zsidóság létszáma. A fenti összeírás is növekedést mutat, 1815-höz képest duplázódást, de a többi összeírásnál nyilván nemcsak a férfiakat vették figyelembe, ezért tűnik kevésnek a fenti sorszám.

A városban több ízben volt hatalmas tűz, védekezni abban az időben nem nagyon tudtak ellene. A városi jegyzőkönyv komoly büntetést szabott ki azokra, akiről kiderült, hogy tüzet okoztak. 1736-ban Szirmay földesúr azért helyeztette át a vásárt a város szélére, hogy „a tűz által leendő veszedelme eltávoztassék.”³⁷ 1796-ban összeírták a szentpéteri tűzvészben elégett javakat, ekkor a zsidókat is jelentős kár érte. Néhány esetben a vezetéknev alapján feltételezhető, hogy zsidó volt az illető, a legtöbb esetben azonban oda is írják a neve mellé. Schvarcz András csizmadia mester – feltételezhetően zsidó – háza, istállója, tehene, mesterségéhez használt összes szerszáma, már elkészült csizmák, posztók, bútorai mind a tűz martalékai lettek. Dávid zsidó mézszáros élelme, szerszámai, Simon zsidó élelme, réz, cin és porcelán edényei, bútorai, Mojzes Fleischer zsidó árendás élelme, bora, pálinkája, réz, cin és porcelán edényei, minden ruhája és felszerelése, Ábrahám Salamon igrici zsidó, árendás

³³ Katus 2007: 512–518.

³⁴ Újvári (szerk.) 1929: 762.

³⁵ B.-A.-Z. m. Lt. IV. A-501/b. 96. (Zsidóösszeírás, 1774.)

³⁶ Barsi János (szerk.) 1991: 80–81., 133., 141., 150.

³⁷ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. (Városi jegyzőkönyv, II.) 10.

kereskedő élleme, bora, réz, cin és porcelán edényei, órái, szekerei, ágyai, posztói, minden ruhája, állatbőrei és több szerszáma elpusztultak a tűzben. A tűz halálos áldozatot is követelt, özvegy Simonné zsidó életét veszette.³⁸

A városi jegyzőkönyvben, ahol a városi tisztviselők esküformái is fennmaradtak, található egy zsidó eskü forma is:

„Zsidó esküvésének formája

A zsidó midón esküszik, mezitláb az nap felé forduljon az Moyses öt könyvét kezében tartsa, vagy kezét reá tegye, fején legyen süvege és palástya rajta, és így mondja:

Én N. N. zsidó esküszöm az élő istenre, a szent Istenre, az mindenható Istenre, ki teremtette az eget és az földet, az tengert és mindeneket, az mellyek azokban vagynak, hogy ebben az dologban, mellyben az én zsidó atyámfia, vagy ez a keresztyén engemet vádol, vagy amelly dologban tanúnak előll állítottam, hibásnak tart és vádol, tellyességgel ártatlan vagyok. És ha bűnös vagyok, igazán nem esküszöm, a föld nyelleyen el engemet, amelly Dátásnt és Ábiron. És ha bűnös vagyok, és ha igazán nem esküszöm, bélpoklosság és vér folyás jöjjön reám, mely az Eliseus könyörgésére Namán Syrust elhagyta, és Eléseus inassára Gezi gyermekre szállott. És ha igazat nem mondok, gutaütés, nehéz nyavalya, vér folyás és hirtelen vércsepp érjen engemet, és hirtelen halál ragadjon el engemet, és örökké elveszek mind testemben, mind lelkemben és mindennemű jószágomban, és Ábrahám kebelébe soha be ne jussak. És ha igazán nem esküszöm, az Moyses törvényei a Sínai hegyen kiadattatott, törüllyön el, és minden írás, az melly Moyses öt könyveiben írva vagyon, szégyenítsen meg engemet. És ha ezen letett hitem után igazat nem mondok, törüllyön el engemet az igaz Adonáj Istenségének hatalma. Ámen.”³⁹

Cigányok⁴⁰ Sajószentpéteren

A városkönyvben nagyon kevés adatot találunk a cigány lakosságról. Egy-egy bejegyzés foglalkozik velük, tehát miközben az államhatalom és a vármege a 18. században egyre többet foglalkozik ezzel a kóborló néppel, célul tűzve ki a társadalomba való integrálásukat, addig a városi tanács külön, csak róluk nem rendelkezik. A bejegyzések konkrét ügyekre vonatkoznak, nem általános érvényűek.

Egy bejegyzést találtam, ami általánosabb érvényűnek tűnik, jóllehet a rendelkezés nem kizárólag a romákra vonatkozik:

„Az ismétletlen kóborlóknak és szökevényeknek ki kötvén az igaz úton járókat, senki szállást ne adjon, nem különben akármely jövevényeket lakásra az magistratus híre nélkül senki be ne fogadjon, kivált idegen nemzeti és vallású embereket a szép egyességnek okáért, 12 forint büntetés alatt, és ha befogadta is valaki, tartozzék az olyat a magistratus parancsolattjára minden időhalasztás nélkül maga házából kihányani, melyet nem cselekedvén 12 forint rajta desumáltassék.”⁴¹

Különböző összeírások maradtak fenn a szentpéteri romákról, némelyik csak a nevüket közli, némelyik családi állapotukat és foglalkozásukat, vallásukat is tartalmazza. A nevek cserélődnek a különböző években készült összeírásokban, néhány azonban évtizedeken keresztül is ismétlődik, mint a Buri vagy az Orgovány, ami jelzi, hogy ezek a családok már letelepült életmódot folytattak, adót fizettek, és amint az 1776-os összeírás mutatja, jogállásukat tekintve zsellérnek sorolták be őket. Zömük kovács volt, de volt köztük olyan, aki földet is művelt. Mivel a lakosok zöme a városban református volt, ezért ők is ehhez a többségi felekezethez csatlakoztak, legalábbis az 1768-ban készült összeírás ezt bizonyítja.

A 18. századhoz képest, ahogy a fenti anyakönyvi adatok is bizonyítják, a 19. században a cigányok száma egyértelműen nőtt a városban.

Összegzés

Amint látható, Sajószentpéter a 18. században is földesúri joghatóság alatt állt, a 18. században Szirmay gróf, a 19. század elejétől két földesúr, kezdetben Szirmay és Aspermont, majd Szirmay és Pilla Mihály görög kereskedő földesurasága alatt. Más földesúri függésben lévő mezővárosokhoz hasonlóan a lakosokat a különböző összeírások jobbágnak és zsellérnek írták össze, és mellettük élt az országos átlagnál lényegesen nagyobb arányú, mintegy 30%-nyi nemesség. Kisebb súrlódások ellenére a középkortól meglévő mezővárosi privilégiumokat együtt élvezte nemes és nemtelen, miként a terhek viselésében is közösen vettek részt nagyon hosszú időn keresztül. Akkor jelentek meg először összeüt-

³⁸ Tóth (kiad.) 2007: 228–233.

³⁹ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. (Városi jegyzőkönyv, II.) 127–128.

⁴⁰ A cigányság magyarországi történetére lásd: Tóth 2006.

⁴¹ B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. (Városi jegyzőkönyv, II.) Idézi: Hazag 2009: 158.

közések közöttük, amikor a földesúri hatalom rátelepedett a városra és megpróbált éket verni a nemes és nem nemes lakosság között, először sikertelenül, a 19. században bukkanunk olyan adatokra, amelyek feszültséget mutatnak. A 18. századi rekatolizáció ellenére a város a korszakban is megőrizte református túlsúlyát. Annak ellenére, hogy a középkorhoz képest Sajószentpéter jelentősége csökkent, de még így is a vármegye meghatározó települése maradt.

Levéltári források

- B.-A.-Z. m. Lt. V. 198. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sajószentpéter nagyközség iratai: Jegyzőkönyvek.
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 503. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Borsod vármegye Insurrekciós Bizottságának iratai.
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/a. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki iratok.
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/b. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok. Acta Politica.
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/e. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.
- B.-A.-Z. m. Lt. IV. 501/f. – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Mandata et intimata politica.

Internetes források

- A Magyar Törvénytár internetes változata: www.1000ev.hu
- Sajószentpéteri római katolikus plébánia honlapja: www.sajoszentpeter.gportal.hu

Felhasznált irodalom

- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest.
- Benda Gyula 2008: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. (Keszthelyi társadalma, 1740–1849.) Budapest.

- Danyi Dezső – Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest.
- Faragó Tamás 2000: A paraszti társadalom morfológiai leírása. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz. VIII. Társadalom. Budapest, 391–484.
- Faragó Tamás 2000/a: Miskolc az ország településrendszerében a XVIII. század eleje és a XIX. század közepe között. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története. III/2. Miskolc, 955–975.
- Hazag Ádám 2009: A sajobszentpéteri romák történetéből. In: Rémiás Tibor – Marozsán Zsolt – Hazag Ádám: Nemzetiségek Sajószentpéteren. Sajószentpéter, 139–194.
- Horváth Zita 1997: Miskolc és környékének egyházi élete a 18. században a canonica visitatiók tükrében. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc a Millecentenárium évében. I. Miskolc, 219–226.
- Horváth Zita 2001: Paraszti vallomások. I. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala megye három járásában. (Zalai Gyűjtemény, 51.) Zalaegerszeg.
- Horváth Zita 2008: A földesúr-jobbágy viszony a Mária Terézia kori úrbérrendezés paraszti vallomásai alapján Borsod, Pest és Zala vármegyékben. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Budapest, 228–250.
- Katus László 2007: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918). In: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története. Budapest, 488–634.
- Barsi János (szerk.) 1991: Magyarország történeti helységnévtára. Borsod megye (1773–1808). Budapest–Miskolc.
- Magyar Királyi Könyvek (Libri Regii). 1527–1867. (DVD Rom.) Budapest, 2006.
- Újvári Péter (szerk.) 1929: Magyar Zsidó Lexikon. Budapest.
- Tóth Péter 2000: A társadalmi változások hatása a városigazgatásra a XVIII. század első felében. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története. III/2. Miskolc, 695–697.
- Tóth Péter 2006: A magyarországi cigánység története a feudalizmus korában. Budapest
- Tóth Péter (kiad.) 2007: Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Sajószentpéter

ÖSZTÖNZŐK ÉS KORLÁTOK – A KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZKEDÉSEK VISSZACSATOLÁSI LÁNCAI
KÁRPÁTALJÁN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Orbán Melinda

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
melindaorban01@gmail.com

*Aki azért tesz valamit, mert az a szokás, az nem választ.*¹

Bevezetés

A történelemben gyakran ismertetett témákból azt tapasztaljuk, hogy „a történelmet nagyon kevés ember csinálta, míg a többiek szántottak a mezőn, és vízesvödröket cipeltek”.² Ezért a hadi események, a nagy gondolkodók eszméi, a politika, a gazdaságtörténeti és hasonló témák mellett, azok is a kutatás tárgyává válhatnak, amelyek az egyének mindennapjaihoz visznek közelebb. Az utóbbi évtizedekben a kutatások kiterjednek erre a területre is, az egyes korszakokat összefoglaló vagy azokat átívelő összehasonlító elemzések sem hiányoznak teljesen. Természetesen a történelem tanulmányozása során csak törekedhetünk a rekonstruálásra. A korábbi tapasztalatok szélesíthetik látókörünket, fejleszthetik eszközeinket egy-egy napjainkban fennálló probléma megoldásához, érintse az a közegészségügyet, a munkanélküliséget, az éhínség és ételmisszer túlermelés paradoxonát, a háborúkat. A tanulmány témáját tekintve egy kisebb szelet a Kárpát-medence történetéből. A specifikus események sorának rekonstruálásán keresztül, az ezekért felelős oksági összefüggéseket szem előtt tartva, a mondanivalót nézhetjük többféle szemszögből, mint egy Necker-kockát, de a nézőpontok egyenértékűek.³

A tanulmányban az alábbi szempontokat figyelembe véve kerül bemutatásra a választott téma. Az orvoslás, mint munkafelfogás változásairól, értelmezéséről és értékeléséről lesz szó, elsősorban a korabeli szakirodalom és levéltári források alapján rekonstruálva az ezzel kapcsolatos szemléletmódot. A jólét és a szegénység, ezzel összefüggésben a társadalom

egészsége, az intézmények alkotta ösztönzők függvénye, azt pedig, hogy egy országnak milyen intézményei vannak és azokban milyen elvek mentén dolgoznak, nagyrészt a politika határozza meg. Ezeknek az intézkedéseknek a gyakorlatban hozott eredményeiről, majd a fennálló problémákról következik rövid kitekintés Kárpátalja vonatkozásában.

A múlt formálja a jelent – hogyan alakítja a politika az intézményrendszert

A 20. század elején a közegészségügyi prevenció került a szakpolitika középpontjába. A technikai-műszaki fejlődés az élet minden területén érzékelhető változást hozott, egyaránt hatottak az egyénre és a közösségre. A tudomány fejlődése egyre inkább annak az irányába mutatott, hogy a betegségek előfordulása szorosan összefügg az életmódbeli és a környezeti tényezők kölcsönhatásaival. Napjainkban a környezetvédelem és az egészségi állapot összefüggése egyértelműnek tűnik. A természet védelme egyúttal az emberiség egészségének a megóvását is jelenti. Mivel a társadalom működési feltétele a viselkedési normákhoz történő alkalmazkodás, ezért fontos hogyan szocializálódnak annak tagjai. Kulcsfontosságú az egyéni és társadalmi tudat egészségközpontú és környezettudatos változása, ezeknek a feltételeknek a megteremtése egyrészt állami feladat. Az előző század elején a politikai elkötelezettség fokozódott annak érdekében, hogy fektessenek be a közegészségügy fejlesztésébe. A képzett és motivált munkaerő biztosítása jelentette a hatékony fellépést az egészségügyi ártalmakkal

¹ Feinberg 2009: 38.

² Harari 2015: 125.

³ A módszertan és az elméleti háttér alkalmazásának használatához Ormos 2003; Gyáni 2016; Gyáni 2007; Faragó 2011; Diamond 2006; Kaku 2006.

szemben. Fokozatosan tudatosult, hogy a termelés legfontosabb eszköze maga az ember. Korábban az egészségügy, mint nem termelő ágazat a ráfordított állami költségvetés alacsony részét tette ki. Miután az egészséges társadalom gazdasági vonatkozásai is megmutatkoztak, átértékelődött az ezzel kapcsolatos szemlélet. Kezdetben mintajárásokkal, modellekkel kísérleteztek, majd az 1920–1930-as években lefektették a közegészségügy átszervezésének országos alapjait európai és amerikai példákat alapul véve.⁴

A fenti elgondolásnak a részét képezte az orvosi hivatástudattal kapcsolatos változások elérése. A közegészségügy „katonáinak” az orvosokat tekintették, akik nélkül elképzelhetetlen az átszervezés, így ennek jegyében foglalkoztak az orvosképzés reformjával, amely több más európai országban is napirenden volt. A német modellben 10 szemeszter állt rendelkezésre, hogy valakiből orvos váljon, a gyakorlati évet a háború alatt felfüggesztették. A franciáknál a délelőttöt a kórházban töltötték a hallgatók, míg délutánonként előadásokon vettek részt. Az angoloknál az egyetemi képzés után szinte azonnal a kórházakban helyezkedtek el. Mivel a gyógyítás és megelőzés nem választható el egymástól, ezért elérkezett az orvosképzés átszervezése, amely a korábbinál jobb orvosi ellátási hálózat kiépülését jelenthette. Magyarországon szakmai körökben a képzési idő meghosszabbítását és szigorítását tartották célszerűnek, valamint lehetőséget teremteni szélesebb társadalmi rétegnek a bejutásra. További célkitűzés a tudományos képzettség állandóságának és az újabb tudományos eredményekben való jártasságnak a biztosítása volt.⁵

A közegészségügyi szolgálat egységes vezetése szempontjából az 1936. évi IX. törvény hozott változást, amely államosította a tisztiorvosi kart. Korszerűsítette a tisztiorvosi szolgálat feladat és hatáskörét, valamint szervezeti felépítését. A szabályozás szerint egészségügyi tevékenység kizárólag egészségügyi szakképesítés birtokában végezhető. Az alábbi szakirányokra kötelezte a képesítés megszerzését: belbetegségek, gümőkóros megbetegedések, sebészet, ortopédia, szülész-nőgyógyászat, szemészet, idegbetegségek, elmebajok, gyermekbetegségek, bőr- és nemi betegségek, ivarszervi bántalmak, fül-orr-torok- és gégebetegségek, fogászat, természetes gyógymódok, sugaras eljárások, orvosi laboratóriumi munkálatok.

A kijelölt intézményben a belgyógyászatnál 4, a többinél 3 évi gyakorlati időt írtak elő, aztán következett a szakorvosi képesítő vizsga. Ennek köszönhetően az 1930-as években a szakorvosi képesítéssel rendelkező orvosok száma növekedett. A községi és körorvosok kinevezését, az orvosi állás pályázatok elbírálását a belügyminiszter hatáskörébe rendelték. A preventív közegészségügyi munka terén változást jelentett, hogy az irányítást a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézetre bízták, ezzel megkönnyítették a beosztást és az áthelyezést. A hatósági orvosi tevékenységet a magyar királyi tisztifőorvosok (továbbiakban tisztifőorvosok), a magyar királyi tisztiorvosok (továbbiakban tisztiorvosok), valamint a városi, a községi és a körorvosok láthattak el. Rendelkezett a törvény arról is, hogy minden orvos köteles az egészségügy közfeladataiban részt venni, amely jelentősen bővítette a tevékenységi körüket. Ezek közé tartozott a járványos-fertőző betegségek fennállása esetén megtenni a kötelező intézkedéseket, járványkórházat felállítani és vezetni, valamint ellenőrizni az ivóvíz- és az élelmiszer-ellátást, illetve egyéb más adminisztratív és társadalmi feladatok. A hatósági orvosok munkájának jelentős részét a fertőző betegségek elleni fellépés képezte. Az egészségügyi közszolgálat egyik fontos tényezője a fertőtlenítés volt, ennek az elvégzését a fertőtlenítő egészségőrök látták el, akik az Országos Fertőtlenítő és Egészségőri tanfolyamon nyertek kiképzést. A bejutás feltételei közé tartozott a 6 elemi végzettség, a 35 évnél nem idősebb kor, az erkölcsi és tisztiorvosi bizonyítvány, valamint a tisztiorvosoknak elsősorban a járási székhelyeken a jövőben alkalmazandókat kellett felküldeni. További változást hozott a városi, községi és körorvosok állami tisztviselőkké való minősítése, melyet az 1942. évi XII. törvény rendelt el. Az illetményeket az állam viselte, azonban ezek megtérítésére kötelezte a községeket. A közegészségügyi szolgálat ellátásával, a szegény betegek látogatásával és a heveny fertőző betegségek elleni védekezéssel kapcsolatos fuvardíjak az adott várost vagy a községet terhelték. A városi orvos a polgármesternek, míg a községi és körorvos a főszolgabíróknak volt alárendelve. A tisztifőorvos és a tisztiorvos a városi orvosnak, a községi orvosnak és a körorvosoknak volt a szakfőnöke. Azokat közvetlenül

⁴ Andrásófszky 2010; Tompa 2014; Carson 2007; Ujváriné Siket et al. 2021; Pauwlik – Gyulai 2021.

⁵ Grósz 1933; Grósz 1941; Darányi 1942; Gyáni 1995.

utasíthatta, ellenőrizhette és felügyelhetette. A kinevezés alkalmával eskütelre kötelezettek voltak a polgármester és a főszolgabíró előtt. Az állomáshelyeiről szolgálati érdekből vagy saját kérelmükre lehetett áthelyezni őket. A kérelmet a szakszolgálati út betartásával a belügyminiszterhez terjeszthették be. A hatósági orvosi és állami tisztiorvosi szolgálat lényegében változatlanul működött a második világháború befejezését követően, ennek a módosítására 1949-ben került sor.⁶

A bécsi döntéseket követően az egészségügyi dolgozók területi megoszlásának mutatói a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint: a trianoni országrészen 100 ezer lakosra 116, a Felvidéken 65, Kárpátalján 23, a keleti és Erdélyi területeken 47 orvos jutott. Az orvosok alacsony száma mellett, a másik jelentős kihívást az orvosellátottság területi eloszlásának egyenlőtlensége jelentette. A közegészségügyi szakpolitika ezekre különféle módon igyekezett megoldást találni. A közegészségügyi dolgozók között a nagyobb városokban való elhelyezkedés élvezte a prioritást, a falvakban jóval kevesebben szerettek volna elhelyezkedni. Az egészségügyi rendszerek teljesítményének javítása és átalakítása hozta ennek az elgondolásnak a megváltoztatását. A kinevezéseknek és áthelyezéseknek köszönhetően a szakorvosok gyakran olyan községekben praktizáltak, ahol általános orvosként tudtak gyakorlatot folytatni.⁷

A közegészségügyi infrastruktúra szintjének emelésére a korábbi román és csehszlovák igazgatás a korabeli európai normákhoz igazodva tett intézkedéseket. A közvetlen közegészségügyi infrastruktúra magában foglalta a kórházak, laboratóriumok, egészségházak, szülő- és gyermekotthonok, gondozók (tüdő- és nemi beteg), szanatóriumok intézményeit. Ezúttal nem ejtünk szót a hasonló jellegű munkát végző, akár társadalmi vagy a korszakban állami kezelésbe vett zöldkeresztes szolgálat, anya- és csecsemővédő szervezetek tevékenységéről. Ide tartozik viszont, hogy a

tiranoni területen átlagosan 220, a Felvidéken (Kárpátaljával együtt) 380, a keleti és déli területeken pedig minden 370 lakosra jutott egy kórházi ágy. A kórházi ágyak alacsony száma azzal jár, hogy kevesebb a kórházak bevétele, miközben a költségeik növekednek, vagy nem változnak. Hosszú távon az egészségügyi intézmények pénzügyi egyensúlyának megengedéséhez vezet, ami azt eredményezheti, hogy eladósodnak, amit a betegek éreznek meg. Egyrészt, mert csökken az ellátás minősége, másrészt a háború következményeinek köszönhetően hiány alakulhat ki egyes gyógyszerekből vagy különféle orvosi eszközökből. A közegészségügyet illetően egyfajta szemléletváltásnak kellett megtörténnie, mert korábban a közélet csekély részét foglalkoztatta az egészségügyet érintő kérdések megreformálása. Tehát az ezen a területen elérni kívánt eredmények több tényező együttes kölcsönhatásától váltak függővé, ezek a politikai szándék, a gazdasági helyzet, az aktuális közegészségügyi problémák egymást felerősítő hatása, a társadalmi igény megjelenése. A kárpátaljai közegészségügyi viszonyok a tisztiorvosi, a főszolgabírói és körjegyzői jelentésekből, a közegészségügyi állapotfelmérésekből válnak megismerhetővé. Közvetlenül a határkiigazítás területi anomáliái megnehezítették az egészségügyi igazgatás megszervezését és munkáját. Mivel a mai Kárpátalja területe nem egy ütemben, és más adminisztratív elrendezésben (vármegye, egyelőre egyesített vármegye, közigazgatási kirendeltség) került Magyarország igazgatása alá, ezért a folyamatos magyarázat helyett, a terület mai értelemben vett egészére értve tárgyaljuk a témát.⁸

Az integrálódás korlátai Kárpátalján

Magyarországon az egészségügyi rendszer éppen átalakulóban volt, az egészségvédelemre kidolgozott 10 éves terv első 6 évét keresztülvitték, azzal a kiegészíté-

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2793. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-h. Egészségvédelmi szolgálattal kapcsolatos rendelkezések, javaslatok, 1939–1942.; VM K 150. 4226. csomó. XIII. kútfő. 1. tétel. Szakorvosi és orvosképzési ügyek. (1938–1944, +év nélkül); Державний архів Закарпатської області (ДАЗО, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár) 42. фонд, 1 опис, 43 один. збер.; 390 один. збер.; 391 один. збер.; 409 один. збер.; 411 один. збер. 1939–1941.; Johan 1939; Grósz 1941; Keresztes-Fischer 1942;

Hargitai 1942; Szaller 1943; Hahn 1960; Birtalan 1989; Pápay 1998.

⁷ Johan 1939; Johan 1941; Grósz 1941; Keresztes-Fischer 1942; Pálvolgyi 2011.

⁸ MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 2792. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944; Külügyminisztérium K 69. Gazdaságpolitikai osztály. 647. csomó. VIII. G. dosszié. Különböző tárgyú, részben iktatatlan, töredékes iratok II. rész, 1919–1944.; Szabó 2014; Keresztes-Fischer 1942.

téssel, hogy a Felvidékre és Kárpátaljára közegészségügyben dolgozókat utaltak ki. A közegészségügyi körök átszervezésre kerültek, mivel megváltozott az országhatár. A távolságok is szerepet játszottak ebben, úgy igyekeztek megszervezni ezeket, hogy egy-egy település ne essen távol a közegészségügyi körének a központjától. Az erre való törekvések megvoltak, azonban ez ismételt újabb és jelentősebb mértékű adminisztratív feladatot jelentett. Ezért a közegészségügyi köröket összevonták vagy hatáskörüket módosították. Jellemzőek voltak a katonai, a munkaszolgálat és a betegszabadságok miatt a hatósági orvosi karban beálló folytonos változások és helyettesítések. Helyettesítés esetén elsődlegesen a szomszédos körökben dolgozó orvosok kaptak megbízatást. A gyakorlatban nehezen valósult meg, mivel egyébként is nagy volt a körökhöz tartozó települések lélekszáma, másrészt a heti kiszállást fizikai képtelenség volt mindenhová megoldani. Egy-egy közegészségügyi kör településeit az összevonáskor a szomszédos körök között osztották el, ilyenkor az illetmények is fele-fele arányban illették a két másik kört vezető orvost. Szükség esetén a tisztiorvosok a körorvosi teendőket is ellátták. A közegészségügyi körök betöltetlen állásaira pályázati úton is lehetett jelentkezni. A pályázatokat a *Népegészségügy* című lapban és az *Országos Orvoskamara Közönlönyben* hirdetési díj megfizetése mellett teheték közzé, amelyre a hirdetés megjelenésétől számított 15 napon belül jelentkezhetek. Azonban a vidéki törvényhatóságok többször panaszolták, hogy pályázók hiányában nem képesek a kórházak orvosi, segédorvosi vagy a körorvosi állásokat betölteni. Egyes esetekben szinte lehetetlen volt a betöltetlen állásokra kinevezni valakit, a hegyvidéki kisebb falvak orvos nélkül maradtak. A kormányzói biztos megbízásából a miniszteri tanácsos levélben értesítette a közigazgatási kirendeltségek vezetőjét a pályázatok érvényességével és elbírálásával kapcsolatban. A pályázati feltételeket számos esetben nem tartották be. A pályázati kérelmek mellől hiányoztak a községi előjáróságok és a tisztii főorvosi javaslatok, illetve nem volt megemlítve, hogy a pályázati kérelmek mikor jelentek meg a lapokban és mikor járt le a

benyújtás határideje. A fentiek miatt az ilyen hibás pályázati kérelmeket visszaküldték kijavításra, majd ezt követően megjelenhettek. Közvetlenül az első bécsi döntést követően az adminisztratív eljárások még nem voltak teljesen ismertek a helyi tisztviselők körében.⁹

Az orvosi kamarákra, a gyógyszerészi és bábagyakorlatra vonatkozó kérdések rendezése tárgyában készült rendelettervezetet megküldték Kárpátalja kormányzói biztosának. A területre vonatkozó rendelkezések szerint a kamarai tagok sorába 1940. december 31-ig azokat vehették fel, akik az 1938. november 2-ig hatályban volt jogszabályoknak megfeleltek és a képzettségük megvolt. Azokat, akiknek a területen 1939. június 23-ig állandó lakhelye volt, a kamarai tagfelvétel szempontjából az ellenkező megállapításig magyar állampolgárnak tekintették, feltéve, ha az állampolgárságát a trianoni rendezés következtében veszítette el. Azoknak a magaviseletét, akik nem estek a rendelet alá, igazolóbizottságok útján vizsgálták felül az állam érdekei, az erkölcsi megbízhatóság és a hivatás tisztessége szempontjából. 1939 márciusában igazolóbizottságok alakultak Érsekújvár, Kassa, Ballassagyarmat és Ungvár városokban. Az ungvári igazoló bizottság hatásköre Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa egyelőre egyesített vármegyékre terjedt ki. A bizottságok elnökből, 4 tagból és 4 póttagból álltak, akiket a belügyminiszter nevezett ki, két-két tagot a területen praktizáló orvosok közül, két-két tagot az ott lakó kiemelkedő személyek közül. Az igazoló bizottság tanúsítványt adott ki a megfelelt személyeknek, a határozatok ellen nem volt jogorvoslati lehetőség. Az orvosi gyakorlat szabályozása szempontjából indokolt volt, hogy a csehszlovák időszak alatt szerzett képesítés minden külön képesítővizsga nélkül gyakorlatra jogosítsa. A folyamatban lévő orvoskamara megalakulások során tagfelvételnél a zsidókat az 1939: IV. tc. 9. paragrafusában meghatározott arányban lehetett felvenni. Az orvosi kamarák száma, székhelye és területe az alábbi módon szerveződött (összesen 10 orvosi kamara működött):

1. Budapesti Orvosi Kamara, terület: Budapest; székhely: Budapest.

⁹ MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4257. csomó. XIV. kűtfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944; BM K 150. 4226. cs. XIII. k. 1. t.; ДАЗО 42. фонд, 1 опис, 390 один. збер.; 391 один. збер.; 409 один. збер.; 411 один. збер.; 426 один. збер.; 2898 один. збер.; 4158 один.

збер.; 4158 один. збер. 1939–1944; 162. фонд, 3 опис, 779 один. збер.; 1137 один. збер.; 1312 один. збер. 1940–1942; Népegészségügy. A Közegészségügyi Igazgatás hivatalos közlönye. XXI. évf. 4. szám, 1940. 220–237.; XXIII. évf. 5. szám, 1942. 383–388.; Grósz 1941; Birtalan 1989; Pálvölgyi 2011.

2. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei és Kecskeméti Orvosi Kamara, terület: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Kecskemét törvényhatósági jogú város; székhely: Kecskemét.

3. Debreceni Orvosi Kamara, terület: Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék, Bihar, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Ung vármegyék, Debrecen törvényhatósági jogú város; székhely: Debrecen.

4. Érsekújvári Orvosi Kamra, terület: Bars és Hont, Nyitra és Pozsony k. e. e. vármegyék, Esztergom, Komárom vármegyék, Komárom törvényhatósági jogú város; székhely: Érsekújvár.

5. Kassai Orvosi Kamara, terület: Abaúj-Torna, Gömör és Kishont, Zemplén vármegyék, Kassa törvényhatósági jogú város; székhely: Kassa.

6. Miskolci Orvosi Kamara, terület: Borsod, Heves, Nógrád, Miskolc törvényhatósági jogú város; székhely: Miskolc.

7. Pécsi Orvosi Kamara, terület: Baranya, Tolna és Somogy vármegyék, Pécs törvényhatósági jogú város; székhely: Pécs.

8. Szegedi Orvosi Kamara, terület: Békés, Csongrád, Bács-Bodrog, vármegyék, Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyék, Baja, Szeged, Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városok; székhely: Szeged.

9. Székesfehérvári Orvosi Kamara, terület: Fejér és Veszprém vármegyék, Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vármegyék, Székesfehérvár és Győr törvényhatósági jogú városok; székhely: Szeged.

10. Szombathelyi Orvosi Kamara, terület: Sopron, Vas és Zala vármegyék, Sopron törvényhatósági jogú város; székhely: Szombathely.

Mivel a kárpátaljai vármegyék, közigazgatási kirendeltségek a Debreceni Orvosi Kamarához tartoztak, az orvosi kamara tagjai attól tartottak, hogy a hegyvidéken lakó és dolgozó orvosok „leszivárognak” az Alföldre. Erről az észrevételükről értesítették a belügyminisztériumot. Ezért, miután az orvosi kamarák száma 1940-ben bővült, átszervezték ezeket, így számuk országosan 13-ra egészült ki:

1. Kolozsvári Orvosi Kamara, terület: Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyék, Kolozsvár törvényhatósági jogú város; székhely: Kolozsvár.

2. Marosvásárhelyi Orvosi Kamara, terület: Csík, Háromszék, Marostorda és Udvarhely vármegyék,

Marosvásárhely törvényhatósági jogú város; székhely: Marosvásárhely.

3. Nagyvárad Orvosi Kamara, terület: Bihar, Szatmár, Maros és Ugocsa vármegyék, Nagyvárad és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városok; székhely: Nagyvárad.

További változás, hogy a Kassai Orvosi Kamara területe magába foglalta Abaúj-Torna, Bereg, Kishont, Ung és Zemplén vármegyék, ideiglenesen Kárpátalja területét, Kassa törvényhatósági jogú várost. Ennek értelmében a Debreceni Orvosi Kamaránál maradt Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs vármegye, Debrecen törvényhatósági jogú város. Az általános orvoshiányt súlyosbították a zsidótörvények, azok, amelyek az orvosi rendtartásról, a városi orvosokról, a községi és a körorvosokról, valamint egyes közegészségügyi rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről rendelkeztek. Ugyanakkor a közigazgatásban dolgozók között felmerült, hogy a fenti rendelkezésekben a zsidókkal kapcsolatos kitétel, miszerint nem lehet felvenni és nem dolgozhatnak orvosként, elfogadhatatlan, mivel az orvosok jelentős része zsidó származású. (A román, a csehszlovák, a szász és más nemzetiségűekkel kapcsolatban, akik helyben maradtak, a „nemzethűség” megvizsgálására tettek javaslatot, mivel őket is ki akarták zárni tagfelvétel esetén.) Ezt azzal indokolták, hogy már amúgy is nagy az orvoshiány a katonai szolgálatra való behívások miatt, a közegészségügyi érdekeket kielégítő orvosellátás biztosítása már nem megoldható a munkaszolgálatra kijelölt vagy helyettesítő orvosokkal sem. A Magyarországról áthelyezett orvosok számára akkor válhattak vonzóvá ezek az állások, amennyiben azonnal végleges kinevezést kaptak. A munkaszolgálatos orvosok ugyanis nem voltak kinevezettek és véglegesítettek állásaikban, ezért bármikor áthelyezhették vagy felmondhattak nekik. Hogy az ellátás biztosítva legyen, azt szorgalmazták a belügyminisztériumnak írt több felirat és jegyzet szerint, hogy a zsidó orvosokat tekintet nélkül az arányszámra, fel kell venni az orvosi kamarákba és dolgozniuk kell a közegészségügyben, illetve lehetőséget adni arra, hogy hatósági orvosi szolgálatot a vizsgával még nem rendelkező orvoshallgatók is folytathassanak, mert nem állt rendelkezésre belőlük országos tartalék. A közigazgatási kirendeltségek területén a zsidó orvosok letelepedési és gyakorlási lehetőséget kértek. Ezzel kapcsolatban kértek tájékoztatást a tisztifőorvosok a Kassai Orvosi

Kamarától. A Kamara azt válaszolta, hogy gyakorolhatják az orvoslást, amennyiben bejelentik az illetékes hatóságoknak.¹⁰

A zsidó munkaszolgálatos orvosok munkatáborokba szállítása, másrészt a kinevezett körorvosok jó részének katonai szolgálatra való bevonulása következtében megürült tisztii orvosi állások és közegészségügyi körök ellátása nehézkessé vált. A közigazgatási kirendeltség vezetői a körorvosok látogatásai kapcsán valamennyi körorvos székhelyére megküldték, hogy minden községben legalább fél óráig kell tartania a kiszállásnak. A rossz időjárási körülményekből adódó nehézségek miatt egyes körorvosok a heti egyszeres látogatás megváltoztatását kérelmezték kéthetente történőre. A nagyobb városok között az úthálózat használható volt, a hegyvidék kisebb településeit viszont nehéz volt megközelíteni. Egy-egy nagyobb áradás, földcsuszamlás, havazás eltorlaszolta az utakat és megrongálta a hidakat, függőhidakat, a közlekedés csaknem teljesen megbénult. Ezenkívül a fuvarosok a szállítási díj 2-3-szorosát is elkérték. Az orvoshiányra való tekintettel a közegészségügyi kirendeltségek vezetői az adott honvédkerületi parancsnokságnak írt leveleikben arra kérték azokat, hogy az ott szolgálatot teljesítő orvosokat mentesítsék a szolgálat alól és küldjék vissza korábbi állásaikba. A honvédelmi munkaszolgálatra kötelezett helyettes körorvosokat ugyanúgy felmenthették az addigi megbízatásuk alól és áthelyezhették őket, az illetményükre a kezdés napjától számíthattak. Azonban több levéltári forrás szerint nem kapták meg hónapokkal később sem a fizetésüket költségvetési fedezet hiányában. Elmaradtak a járványügyi intézkedések és vizsgálatok, ezért a megbetegedések száma emelkedni kezdett. A főszolgabírók azokat a kinevezett orvosokat okolták a járványok kezelésével kapcsolatos mulasztásokért, akik-

nek szerintük nem volt meg a kellő jártasságuk a betegségek felismerésében. 1944 tavaszától az oltások beadása a zsidó orvosok elszállítása következtében megakadt. Természetesen a bevezetett kötelező védőoltások nem maradtak el teljesen, példaként említhető a főszolgabírók által készített himlő elleni védőoltások és újraoltások kimutatása.¹¹

A pénzügyi ösztönzők egyike volt az orvosi szempontból alul-ellátott területeken a községi és körorvosi lakások építésére vármegyei alap létesítése. A községek anyagi helyzete önerőből nem tette lehetővé ezek felújítását vagy felépítését. Az építkezések megvalósíthatók voltak államkölcsönből, előirányzott hozzájárulásból, pénzügyi kölcsönből és adományokból. A fenti célra szolgáló lakások egy része elhanyagolt, nem megfelelő állapotban volt, egyes községekben nem állt rendelkezésre alkalmas épület. Ezeknek a felújítására vagy pótlására teremtettek pénzügyi lehetőséget az alapok. A levéltári források tanúsága szerint a megfelelő lakhatási körülmények hiányában a kinevezett alkalmazottak egy része felmondott. Az orvosok, akik lakásviszonyaikra panaszkodtak, saját egészségügyi szükségleteiket sem tudták biztosítani, mostoha körülmények között éltek. A közegészségügyi körök a rendeltől való eltekintést kérték, mivel nem tudtak annak maradéktalanul megfelelni. Ezért ideiglenes megoldásokat találtak például a községi bíró házánál, a csendőri pihenő helyiségben, vagy egyéb közszolgálatot is ellátó épületben voltak kialakítva rendelők. Azonban gyakran ezekre a célokra még bérelhető épület sem akadt, és az újak építésére nem állt rendelkezésre költségvetési fedezet. A körorvosok ezért a lakhatás ügyében benyújtott kérvényeikben azt kérték, hogy lakhassanak legalább ideiglenesen a kárpátaljai nagyobb városokban. Ezekre gyakran elutasító válasz érkezett a kormány-

¹⁰ MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 2839. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-a. Visszacsatolt területeken közigazgatással foglalkozó rendelet, rendelet-tervezetek, 1938–1942.; BM K 150. 2840. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-e. Visszacsatolt területeken orvoskamrai tagság, közegészségügyi kérdések, kulturális ügyek rendezése, 1940–1943; BM K 568. Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai, 1939; ДАЗО 42. фонд, 1 опис, 411 один. збер.; 1133 один. збер.; 4158 один. збер. 1939–1944.

¹¹ MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4241. csomó. XIII. kútfő. 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása, 1939–1944; BM K 150. 4257. csomó. XIV. kútfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944; BM

K 150. 4227. csomó. XIII. kútfő. 3. tétel. Katonai szolgálatot teljesítő orvosok érdekvédelme, 1942–1944; BM K 150. 4268. csomó. XV. kútfő. 10. tétel. Tüdő- és nemibeteggonozó intézet, tüdőbetegothon, tüdőgyógyintézet létesítése, fenntartása, 1941–1944; Kereskedelem- és közlekedésügyi minisztériumi levéltár K 847 Ungvári Államépítészeti Hivatal (1941–1942); kisdoboz: 1; ДАЗО 42. фонд, 1 опис, 43 один. збер.; 388 один. збер.; 409 один. збер.; 417 один. збер.; 423 один. збер.; 426 один. збер.; 1132 один. збер.; 1146 один. збер.; 3706 один. збер.; 4158 один. збер.; 4164 один. збер.; 4165 один. збер. 1939–1944; 162. фонд, 3 опис, 1817 один. збер. 1944; 235. фонд, 1 опис, 2 один. збер.; 121. один. збер. 1939–1942; 340. фонд, 1 опис, 76 один. збер. 1939.

zói biztos részéről, mivel a rendelkezés szerint a körorvosoknak a közegészségügyi kör székhelyén kellett laknia. Egyes esetekben az ideiglenes lakhatást mégis engedélyezte a közigazgatási kirendeltség vezetője, míg fel nem épül a rendelő és lakás, valamint arra való hivatkozással, hogy a betegek úgymint gyakran eljárnak a városokba gyógykezelésre vagy gyógyszertárba. Ahol meg tudták oldani az orvosok és családjuk elszállásolását, a kimutatások szerint a legtöbb bérelt épület vagy lakás volt, és általában váró, rendelő, háló, ebédlő, úriszoba, vendégszoba, fürdőszoba, WC és kamra állt a rendelkezésükre.¹²

Az adminisztráció útvesztőiben

Az 1939-es törvény gyakorlatban történő alkalmazása később megváltozott, kezdetben a katonai szolgálatra behívott orvosok helyett a zsidó orvosokat is kinevezték vagy helyben hagyták, leginkább az általános orvoshiányra való tekintettel. Aztán valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének székhelyére megküldték, hogy készítsenek jelentést arról, hogy a területükön mennyi tisztviselő orvos, városi orvos, községi orvos teljesít katonai szolgálatot. A betöltetlen állások közül mennyi van ellátva helyettesítéssel, és mennyi azok száma, amelyeknél nem tudnak ideiglenes helyettesítést sem biztosítani. A munkaszolgálatos orvosok közül mennyi a keresztény és a zsidó származású. Az ungi közigazgatási kirendeltség 22 körorvosa közül 6 keresztény orvos nem lett katonai szolgálatra behívva, 16 körorvosi állást zsidó orvossal töltöttek be. A 22 körorvos közül a 16 zsidó orvost később elszállították és így csak 6 körorvosi állás maradt betöltve. A tisztifőorvosnak kinevezettek felterjesztéseikben kérték a betöltetlen közegészségügyi körökbe munka-

szolgálatos orvos kirendelését. 1942-ben azokba a körökbe, ahol a lakosság többsége rutén volt, zsidó származású orvost is kirendelhettek. A tanúsítványos (kikeresztelkedett) zsidók lakhatási kérelmet nyújthattak be a rendőrkapitánysághoz. Egyes zsidó orvosok a belügyminisztériumnál kérelmezték, hogy nevezzék ki őket körorvosnak, arra hivatkozva, hogy mentesülhetnek a törvény alól, mivel korábban ugyanezt kérték a kárpátaljai kormányzó biztostól, aki megadta ezt a lehetőséget számukra. Ezekre rendszerint elutasító válasz érkezett, hivatkozással arra, hogy csak törvénymódosítással lennének kinevezhetők. Mások kérelmüket, szintén körorvosi állás betöltésére, a járás főszolgabírájához adták be. 1944 tavaszán az ublyai körjegyzőség a közegészségügyi kör betöltése tárgyában az ungi közigazgatási kirendeltségi vezetőjének az alábbiakat jelentette: az ublyai egészségügyi körbe kirendelt zsidó származású ungvári orvos jelentkezett ugyan szolgálattételre, de a jelentkezés napján a csendőrség elszállította, így az ublyai egészségügyi kör ismét orvos nélkül maradt. A turjaremetei körjegyzőség jelentése szerint a kirendelt honvéd munkaszolgálatos körorvost 1944. május 23-án, mint zsidó származású egyént a turjaremetei csendőrség letartóztatta és az ungvári zsidó gettóba szállította. A fenti példánál hasonlóság, hogy a fogadalom letétele után, a hivatalba lépés napján vagy azt követően tartóztatták le és szállították el az orvosokat.¹³

A törvényhatóságok alispánjainak elrendeleték, hogy a közigazgatási hatóság által a zsidóktól őrizetbe vett ingóságok közül az egészségügyi célokot szolgálókat válasszák ki és a megye székhelyén raktározzák. Ezeket a körjegyzőségek lefoglalták és zárlat alatt tartották. A leltárt és a felhasználási javaslatot a belügyminisztériumnak küldték el. Egyes körjegyzőségek arról tettek jelentést, hogy a területükön nem volt

¹² MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 3054. csomó. III. kútfő. 15. tétel. Egészségügyi szabályrendelet. Építkezési szabályrendelet megyék kezdőbetűinek rendjében. (C–Ny); ДАЗО 42. фонд, 1 опис, 436 один. збер.; 427 один. збер.; 1130 один. збер.; 1132 один. збер.; 1145 один. збер.; 4158 один. збер. 1939–1944.

¹³ MNL OL Belügyminisztériumi levéltár K 567. Orvosi munkások felhasználásának kormánybiztosa. 1–13. csomó. XVI. kútfő. Orvosoknak honvédelmi munkára kötelezése, felmentése, elbocsátása; BM K 150. 2839. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-a. 1938–1942; BM K 150. 2840. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-e. 1940–1943; BM K 150. 4227. csomó. XIII. kútfő. 2. tétel. Orvosok lakhatás engedély ügyei, 1943; BM K 150. 4452. csomó. XVIII. kútfő. 10. tétel. Kérdéskü, honvédelmi és zsidó munkaszolgálat ügyei. (1939–

1942; 1943; 1944); Miniszterelnökség K 28. Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai ügyiratszintű jegyzéke. 69. doboz. 117. tétel. Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. Az 1942. évi terepmunkálatokkal kapcsolatos helyzetjelentés, nemzetvédelmi ügyek illetve közigazgatási hatóságok elleni panaszok, átfogó jelentés a nemzetiségi, szociális, nép-egészségügyi, katonai, gazdasági helyzetéről; ME K 28. 65. doboz. 114. tétel. Ruzsinok és más nemzetiségű, volt csehszlovákiai lakosok magyarországi munkavállalási-, alkalmazási ügyei. dr. Abish Márton rahói körorvos kérvénye a rahói II számú közegészségügyi körorvosi állásra való kinevezése tárgyában; ДАЗО 42. фонд, 1 опис, 390 один. збер.; 391 один. збер.; 409 один. збер.; 411 один. збер.; 4158 один. збер.; 4164 один. збер.; 4168 один. збер. 1939–1944; 162. фонд, 3 опис, 1813 один. збер. 1944.

zsidó orvos vagy zsidók tulajdonából gyógyászati eszköz nem maradt meg. A rendelők felszereléseit gyakran a hozzátartozók szállították el más településekre. Máskor a zsidó orvosok gyógyászati eszközeit átadták használatra a honvéd orvosoknak vagy a kirendelt „keresztény orvosoknak”.¹⁴

A közegészségügyi rendelkezések környezeti és társadalmi hatásai

A környezeti kockázatok nem arányosan oszlanak el a társadalmi csoportok között, nagyobb mértékben érintik a szociálisan hátrányos helyzetű és kiszolgáltatott népességcsoportokat. A szegényebb emberek nagyobb valószínűséggel élnek leromlott környezetben. A környezeti kockázatokhoz való alkalmazkodás és elkerülésük is nehézséget jelenthet számukra. Az egészségvédelmi politika célja, hogy kapcsolatot teremtsen a környezetvédelmi és az egészségügyi intézkedések között, és előmozdítsa a közös megoldásokat. A járványos-fertőző betegségek természete megnehezítette az ellenük való hatékony fellépést. Ezért egyrészt a lakosság szemléletváltásának elérésére volt szükség, másrészt a meghozott törvények gyakorlatba ültetésére, ebben volt közvetítő szerepe az orvosoknak. A közegészségügyi körök körorvosának köztisztasági jelentéseiből megismerhető az életminőség és a környezet, amelyben élte a lakosság a mindennapjait. Ahol a köztisztaság nem találtatott megfelelőnek, azt rendszerint a betöltetlen közegészségügyi körökkel, valamint az egészségügyi dolgozók és a munkaképes férfi lakosság katonai behívásával magyarázták. Általános problémaként merült fel a trágyagödrök, árnyékszék elhelyezése és tisztasága. Ezek gyakran a lakrésztől nem estek távol, a szennyvíz átszivárgott a talajba, ahonnan belekerült a kutak ivóvizébe. Emiatt több enterális fertőzés endémiásan jelentkezett a területen. Az ungvári közegészségügyi állomásra beküldött vízminták vizsgálata után derült ki, hogy azok mennyiben alkalmasak a fogyasztásra. Ezek után megtették a szükséges intézkedéseket. Azokat a forrásokat, amelyeket a lakosság ivóvíz céljára használt, szabályos foglalatlalt látták el, hogy biztonságos ivóvizet adjon mindenki számára. Több településen voltak kútúrások, a már meglévőket kitisztították. A közegészségügyi kör orvosának jelentéseiben van

számos pozitív példa a köztisztaság javuló tendenciájára. Az üzletekben mosdó és fehér köpeny volt használatban. Az iskolákat rendszeresen vizsgálták, több helyen az árnyékszék pótlása is megtörtént, azonban szükség lett volna még több kút létesítésére, főként az iskolák területén. Egyes helyeken a közvágóhíd, a hullaház és az utak melletti vízárok szorultak javításra. A tavaszi munkálatok hoztak javulást a trágyadombok eltüntetésével kapcsolatban, a gazdák ilyenkor a tárgya jó részét a szántóföldekre kihordták, valamint az utak karbantartása és a szemét elhordása is megkezdődött. A lakosság figyelmét felhívták a rendelkezések és a tanácsadások alkalmával, hogy a legyek és szúnyogok irtását végezzék el. Olyan megoldásokat ajánlottak, hogy a lakrészek közvetlen közeléből a bokrokat távolítsák el, használjanak szúnyoghálót az ablakokon. A korszakban még nem állt rendelkezésre több fertőző betegség gyógyítására vagy kezelésére alkalmas gyógyszer, azok a készítmények, amelyek orvosi használatban álltak, az akut kezelést tették lehetővé. A környezet, az egészség és az életminőség a higiéniai szabályok és a környezettudatos szemlélet kialakításával kapcsolódott össze. A közegészségügyi dolgozók feladatai közé tartozott egyfajta nevelő munka. Az élelmiszerekről, a helyes étrendről és az egészséges táplálkozásról beszerezhető információk hozzáférhetőségét biztosították, felhívták a lakosság figyelmét a megfelelő minőségű és változatos étrend betartásának fontosságára. Azonban a jó minőségű és megfizethető élelmiszerekhez való hozzájutásnak inkább gazdasági korlátai voltak, mintsem egészségnevelési. A rossz állapotú otthonokba nehezebben tartható az optimális hőmérséklet, ezáltal a lakásokban a falak sokszor nedvesek, penészesek. A lakóházak karbantartásával kapcsolatban azt javasolták, hogy legyenek jól szellőztetve és a falak fehérre meszelve. Ezeknek a ma már banálisnak tűnő tanácsoknak a segítségével a területen endémiásan fellépő betegségek terjedésében szerepet játszó faktorok felszámolása, a lakosság ellenállóképességének a növelése és az általános közérzet javítása felé tettek lépéseket.¹⁵

Összegzés

¹⁴ MNL OL VM K 567. 1–13. csomó. XVI. kútfő; ДА30 162. фонд, 3 опис, 1813 один. збер. 1944.

¹⁵ ДА30 42. фонд, 1938–1944; 162. фонд, 1938–1944.

Az egészségügyi ellátó rendszer fejlődése a hosszabb időn át kevésbé változó természeti körülmények között nem ad lehetőséget tartós változások elérésére. A 20. század elején a környezet és a társadalom közötti szoros kapcsolatrendszer felismerése elkezdődött. „Azt gondolom, hogy az elméletnek meg kell előznie az eseményeket”¹⁶, lehet a múltat és a jövőt kutatni, de a jelenben élve kell meghozni döntéseinket és cselekedni, mert a közegészségügyi és környezeti hatások jóval túlmutatnak az országhatárokon.

Leváltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2792. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-f. Kórházak, gyógyintézetekkel kapcsolatos rendelkezések, 1944.
- Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 2793. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-h. Egészségvédelmi szolgálattal kapcsolatos rendelkezések, javaslatok, 1939–1942.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 2839. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-a. Visszacsatolt területeken közigazgatással foglalkozó rendelet, rendelet-tervezetek, 1938–1942.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 2840. csomó. I. kútfő. 31. tétel. 31-e. Visszacsatolt területeken orvoskamarai tagság, közegészségügyi kérdések, kulturális ügyek rendezése, 1940–1943.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 3054. csomó. III. kútfő. 15. tétel. Egészségügyi szabályrendelet. Építkezési szabályrendelet megyék kezdőbetűinek rendjében. (C–Ny)
- Belügyminisztériumi Levéltár K 150. Általános iratok. 4226. csomó. XIII. kútfő. 1. tétel. Szakorvosi és orvosképzési ügyek. (1938–1944, +év nélkül)
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4227. csomó. XIII. kútfő. 2. tétel. Orvosok lakhatás engedély ügyei, 1943.

- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4227. csomó. XIII. kútfő. 3. tétel. Katonai szolgálatot teljesítő orvosok érdekvédelme, 1942–1944.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4241. csomó. XIII. kútfő. 8. tétel. Kórházak háborús személyi szükségleteinek biztosítása, 1939–1944.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4452. csomó. XVIII. kútfő. 10. tétel. Közérdekű, honvédelmi és zsidó munkaszolgálat ügyei. (1939–1942; 1943; 1944)
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4257. csomó. XIV. kútfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944.
- Belügyminisztériumi levéltár K 150. Általános iratok. 4268. csomó. XV. kútfő. 10. tétel. Tüdő- és nemibeteg gondozó intézet, tüdőbeteg otthon, tüdőgyógyintézet létesítése, fenntartása, 1941–1944.
- Belügyminisztériumi levéltár K 567. Orvosi munkakerék felhasználásának kormánybiztosa. 1–13. csomó. XVI. kútfő. Orvosoknak honvédelmi munkára kötelezése, felmentése, elbocsátása
- Belügyminisztériumi levéltár K 568. Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai, 1939.
- Külgügyminisztérium K 69. Gazdaságpolitikai osztály. 647. csomó. VIII. G. dosszié. Különböző tárgyú, részben iktatatlan, töredékes iratok II. rész, 1919–1944.
- Miniszterelnökség K 28. Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai ügyiratszintű jegyzéke. 69. doboz. 117. tétel. Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. Az 1942. évi terepmunkálatokkal kapcsolatos helyzetjelentés, nemzetvédelmi ügyek illetve közigazgatási hatóságok elleni panaszok, átfogó jelentés a nemzetiségi, szociális, népegészségügyi, katonai, gazdasági helyzetről
- Miniszterelnökség K 28. Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai ügyiratszintű jegyzéke. 65. doboz. 114. tétel. Ruszinok és más nemzetiségű, volt csehszlovákiai lakosok magyarországi munkavállalási-, alkalmazási ügyei. dr. Abish Márton rahói körorvos kérvénye a rahói II számú közegészségügyi körorvosi állásra való kinevezése tárgyában

¹⁶ Olay – Ullmann 2011: 472. Az eredeti idézet Jean Baudrillard (1929–2007) francia szociológus, filozófus, politika- és kultúraelméleti gondolkodó, fotográfus *Az utolsó előtti pillanat: a közönyös paroxista* című munkájából származik.

- Kereskedelem- és közlekedésügyi minisztériumi levéltár K 847 Ungvári Államépítészeti Hivatal (1941–1942); kisdoboz: 1.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО, Кárpátaljai Területi Állami Levéltár)*
42. фонд Ужаїнська адміністративна експозитура, м. Ужгород (Az ungi közigazgatási kirendeltség iratai) 1938–1944.
162. фонд Марамороська адміністративна експозитура, м. Хуст Марамороської жупи (A máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai) 1938–1944.
235. фонд Іршавський окружний начальник, с. Іршава Березької жупи (Az ilosvai járás főszolgabírájának iratai) 1939–1944.
340. фонд Хустський окружний начальник, м. Хуст Марамороської жупи (A huszti járás főszolgabírájának iratai) 1939–1944.
- Felhasznált irodalom**
- Andrásófszky Barna 2010: Társadalom-egészségtan. [Keszthely]
- Birtalan Győző 1989: Az egészségügy története. Budapest
- Carson, Rachel 2007: Néma tavasz. Páty
- Diamond, Jared 2006: Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai. Fordította: Födő Sándor. 3. kiadás. Budapest
- Darányi Gyula 1942: Az orosszá képzés. In: Martonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. A VII. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest
- Dawkins, Richard 2006: Az ős meséje. Zarándoklat az élet hajnalához. Fordította: Kovács Lajos. Budapest
- Faragó Tamás 2011: Bevezetés a történeti demográfiába. I. kötet. Budapest
- Feinberg, Joel 2009: Társadalomfilozófia. Fordította: Krokovay Zsolt. Budapest
- Grósz Emil 1933: Statisztikai adatok az orvostanhallgatók tanulmányai eredményeiről. Budapest
- Grósz Emil 1941: Az orvosképzés. Budapest
- Gyáni Gábor 1995: A modern város történeti dilemmái. Debrecen
- Gyáni Gábor 2007: Relatív történelem. Budapest
- Gyáni Gábor 2016: A történelem mint emlék(mű). Budapest
- Hahn Géza 1960: A magyar egészségügy története. Budapest
- Harari, Noah Yuval 2015: Sapiens. Az emberiség rövid története. Fordította: Torma Péter. Budapest
- Hargitai Elek 1942: A fertőtlenítés és elkülönítés In: Martonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. A VII. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest
- Johan Béla 1939: A racionális egészségpolitika alapelvei. Budapest
- Johan Béla 1941: A fertőző betegségek elleni küzdelem utolsó 10 éve Magyarországon. Budapest
- Kaku, Michio 2006: Hipertér. Fordította: Egri Győző és Sallay Zoltán. Budapest
- Keresztes-Fischer Ferenc 1942: Közegészségügyi politikánk irányelvei. In: Martonffy Károly (szerk.): A mai magyar egészségügyi közszolgálat. A VII. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Budapest
- Népegészségügy. A Közegészségügyi Igazgatás hivatalos közlönye. XXI. évf. 4. szám, 1940. 220–237.; XXIII. évf. 5. szám, 1942. 383–388.
- Olay Csaba – Ullmann Tamás 2011: Kontinentális filozófia a XX. században. Budapest
- Ormos Mária 2003: A történelem és a történettudományok. Budapest
- Pálvölgyi Balázs 2011: A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere, 1867–1914. Budapest
- Pápay Dénes 1998: A „Johan Béla” Országos Közegészségügyi Intézet 70 éves működése 1927–1997. Jubileumi évkönyv. Budapest
- Pauwlik Kinga – Gyulai Anikó 2021: Egészségi állapot összefüggése a táplálkozással és életmóddal. In: Rusinné Dr. Fedor Anita (szerk.): Életmód és egészségpszociológiai interdiszciplináris kutatások. Jövőformáló tudomány – Generációk egymásért. Debrecen
- Szabó Katalin 2014: Egészségügy a trianoni Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények, 226–229. sz.
- Szaller Miklós (szerk.) 1943: A közegészségügyi közigazgatás kézikönyve. Községek, városok, járások és törvényhatóságok orvosainak hivatalos teendői a törvények és rendeletek alapján. II. javított és átdolgozott kiadás. Karcag
- Tompa Anna 2014: Globalizáció és egészség. Budapest

Orbán M., Gesta XX (2023), 35–45.

Ujváriné Siket Adrienn – Gál Mária – Jakabné Harcsa
Erzsébet – Móri Marianna – Zrínyi Miklós 2021:
A szervezeti kultúra és a munkahelyi stressz vizsgálata ápolók körében, az ápolói pályán maradás tényezői: a konfliktusos kommunikáció, a stressz és a szervezeti problémamegoldás hatásai. In: Rusinné Dr. Fedor Anita (szerk.): Életmód és egészségpszociológiai interdiszciplináris kutatások. Jövőformáló tudomány – Generációk egymásért. Debrecen

EGY VIDÉKI ZSIDÓ TINÉDZSER ÉS A HOLOKAUSZT. GÖNDÖR FERENC: A-6171

Suhajné Szoka Margit

Újfehértói Erkel Ferenc Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola Vasvári Pál Tagintézménye
4244 Újfehértó, Kököny út 22.
margo.szoka79@gmail.com

Újfehértó zsidósága

Újfehértó nagyközségben zsidók jelenlétéről elsőként a negyedik zsidó összeírás nyújt tájékoztatást, 1746-ban mindössze két családot tartanak számon, összesen öt főt.¹ Újfehértó első teljeskörű népszámlálása az első magyarországi általános népszámlálás (1784 -1787) idejéből áll rendelkezésre, a XVIII. század végén Új Fehértó népessége 2.539 fő, az itt élő zsidó lakosok száma 102 fő.²

A zsidó népesség számában lényeges változás egészen a XIX. század első harmadáig nem következett be. A nagyarányú létszámbeli növekedésük egyrészt a Galícia irányából történő folyamatos beáramlásuknak, másrészt az ezt az időszakot megelőző szervezett betelepítésnek köszönhető.³ A XIX. század második harmadától a helyi zsidóság arányát tekintve állandó 9% körüli értéket mutat, eltérést az 1920-as népszámlálás adata jelez, arányuk ekkor 11%.⁴ Újfehértó a XX. század első harmadára Szabolcs vármegye nagykállói járásának legnépesebb települése a 13.571⁵ fős lakosával, ezzel a megye negyedik legnagyobb lélekszámú nagyközsége. Az 1930-as népszámlálás adatai alapján a településen élő zsidóság létszáma 1228 fő, ami arányaiban a járás második legnagyobb lélekszámú zsidó közösségét jelenti. A zsidóság arányait tekintve nem változott 1941-ben sem (9%).⁶ A holokauszt megelőző helyi zsidó összeírásról visszaemlékezések tanúskodnak, de az akkor itt élő és itt tartózkodó izraeliták pontos számáról nem maradtak fent feljegyzések. A zsidók a településen kezdetben árendálással foglalkoztak,⁷ majd földeket

vásároltak és béreltek, ami a XX. század első évtizedeiben ugyancsak jellemző maradt, és a kereskedelmi, kisipari cégekre jellemző sajátosságokat is a megtelepedés körülményei, valamint a táji–települési adottságok befolyásolták.⁸ A helyi zsidók lokális társadalmi integrációját jelzi, hogy a településirányítási elittel fonódtak össze. Virilis és választott tagjai a képviselőtestületnek (Klein Mihály, Stern Péter, Goldstein József, Gelbman Henrik, Liebshtein Sámuel, Csillag Béla, Grünberger József),⁹ és a helyi szervezésű hitelintézet igazgatóságában is helyet kaptak (Grünberger Lajos, Kupferstein Jakab).¹⁰ Gazdasági befolyásukat az 1925-ös Gazdacímtár érzékelteti, a legnagyobb földbirtokkal rendelkező újfehértói lakosok közül ugyanis (az egyházakat és a közbirtokosságokat figyelmen kívül hagyva) 17 fő izraelita, ami a birtokosok 49%-át, az összes földbirtokkal rendelkezők 33%-át jelenti.¹¹ A legjelentősebb izraelita földbirtokosnak a Stern család számított, mintegy 2409 katasztrális hold területtel. A család vagyonát Stern Péter alapozta meg földbérléssel és később vásárlással, melyet két fia, Jenő és József között osztott fel.¹² (A nagyobb földbirtokosok között találjuk a Nánássy, a Szunyogh és a Csernyus családokat, valamint Mezőssy Béla egykori földművelésügyi minisztert.) A zsidó földbirtokosok közül kiemelkedik a Grünberger, a Katz és a Kupferstein család közel ezer holdas birtokukkal. A földtulajdonlás és bérlés mellett a kereskedelem (termény, szatócs), a kisipar és az értelmiségi pályák (orvos, gyógyszerész, ügyvéd) voltak népszerűek a helyi zsidó társadalom körében.¹³

¹ MNL SZSZBML IV. a. 1. F. 47. 399. 1746.

² Danyi–Dávid 1960: 160-161.

³ Buczkó 1998: 25.; Wodzinski 2018: 41-51.; Gábor 1991: 32-52.

⁴ Buczkó 1998: 24.

⁵ MSK 1932: 194-195.

⁶ MSK 1947: 140-141 és 372-373.

⁷ Jellemzően a regále jogokat béreltek: italmérés, húsvágás és mérés, valamint malomtartási jog. MNL SZSZBML IX. 651.1800-1880.

⁸ Ennek vizsgálatára a mikroszemléletű megközelítés lehet alkalmas. Gyáni 1983: 89–98.; Csíki 2000: 354.

⁹ MNL SzSZBML V. 232. B.1. k. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1873-1894

¹⁰ MNL SzSZBML XI. 216. Újfehértói Takarékpénztár iratai 1939. Kupferstein Jakab a takarékpénztár 1894-es megalakulása óta egészen 1944-ig betöltötte az igazgatósági tagságát.

¹¹ Gazdacímtár1925: 308-309.

¹² Háger1929. Ehhez lásd még MNL SZSZBML VII/156/a 1910.

¹³ A jelentősebb kereskedők közé a Breuer, Kupferstein, Stern, Silberman, Hirschorn családok tartoztak. A Stern és a Kupferstein családok a saját termékeikkel kereskedtek.

Göndör Ferenc: A-6171

Göndör Ferenc önéletrajzi írása az *A-6171 Egy zsidó sors* címmel 1984-ben jelent meg Svédországban.¹⁴ Visszaemlékezése kapcsán előadásokat tartott svéd középiskolásoknak, nyilatkozott a Svéd Állami Rádióban¹⁵ és más fórumokon, ahol ismertette a holokauszt eseményeit, személyes tapasztalatait az átélt borzalmakról. Nyilatkozataiban nagy hangsúlyt helyezett szeretett szülőfalujára, Újfehértóra, hiszen életútját végig kísérte a szülőföld iránti vágyakozása. Írása, mely az események átélése után negyven évvel jelent meg, a történekek pontos leírásán túl a helyi (vidéki) zsidóság két világháború közötti életkörülményeit is bemutatja. A 118 oldalas könyv magyar nyelvű kiadása 2020-ban jelent meg. Göndör Ferenc könyve egyedülálló forrás, nemcsak mert ez az egyetlen írásban megjelent újfehértói visszaemlékezés, hanem mert képet nyújt Újfehértó társadalmáról, illetve a zsidóság és a helyi közösség kapcsolatáról a két világháború közötti időszakban. Művének első fejezete szociográfia, mely bemutatja a Horthy-korszak vidéki mélyszegénységét, a zsidóságon belüli éles társadalmi különbségeket vagyoni és vallási tekintetben. Kirajzolódik a fokozódó antiszemitizmus, mely elterjedt az egész településen. Önéletrajza lineáris módon mutatja be városi történetét és személyes tapasztalatát a végkifejletet jelentő deportálásig és az azt követő újrakezdés állomásait.

Az ego-dokumentumok fontossága különösen a holokauszt folyamatának feltérképezésénél elengedhetetlen.¹⁶ Ezek az emberek nem végrehajtói, hanem megélői, elszenvedői voltak a történelemnek. Valójában mi a történelem, ha nem az egyének által végrehajtott cselekvések, történekek együttese. Mi sem adhat pontosabb képet a történelmet megélt emberek életéről, mint az önéletrajzi írás. Lényegük ebben rejlik, nem ezen írások történelmi „tényeket eltorzító” lehetőségében. Göndör Ferenc narratívája négy évtizeddel az események megtörténte után íródott, történelmi kontextusba helyezve személyes történetét. Az írás tizenegy fejezetre tagolódik és mindössze az első fejezet tér ki gyermekkorára.

Négy fejezetben a deportálás és a koncentrációs táborok borzalmait ábrázolja, a következő fejezetek az újrakezdés és a menekülés állomásait mutatják be: Újfehértó, Budapest, Ausztria, Németország és Svédország. Az író elbeszélését életének egy fontos korszakán zárja le, Svédországba érkezését követően fejeződik be a történet, hiszen ezzel számára új élet kezdődött, végleg maga mögött hagyva a régit. Írásának fókusza így nem az élettörténeti események elbeszélése, hanem tájékoztatás a holokauszt borzalmairól, a magyar kommunizmus térnyeréséről és az elnyomásról. Önéletrajzából mégis megismerjük életének fontos állomásait. Göndör Ferenc 1928. április 18-án született Újfehértón Dr. Göndör Lajos orvos és Lichtmann Gizella földbirtokos harmadik gyermekeként.¹⁷ Szülei telepedtek Újfehértóra, felmenői apai ágon Galíciából Debrecenbe települt zsidók, a névváltoztatást édesapja hajtotta végre, Goldklangról Göndörré.¹⁸ Ferenc iskolai tanulmányait helyben a jeshivában és a zsidó elemi iskolában kezdte, majd Nyíregyházán folytatta a nyolc osztályos evangélikus gimnáziumban,¹⁹ az érettségi vizsgáját az 1944-es hazaérkezése után egy budapesti esti gimnáziumban tette le. Írásának első része életének önálló tudatra ébredésének tanúja. Középiskolás korában találkozik először a faji megkülönböztetéssel mind osztálytársai, mind tanárai részéről.

Írása az öngyógyítás eszköze, a több évtizeden keresztül hordozott gyász és trauma kibeszélése, Göndör Ferenc a mű teljes egészében egyes szám első személyben ír. Az *A-6171*-ben a szerző, az elbeszélő és a szereplő ugyanaz, így az írás Lejeune terminológiájában klasszikus önéletírás, auto-diegetikus²⁰ mű, a szerző az önmagára vonatkozó közvetlen tapasztalatait, életének eseményeit „folyamatos elbeszélő struktúrába”²¹ szervezi. Az elbeszélő szemléletmód az önéletrajz teljes egészén végigvonul, a fő hangsúlyok a gyermekkor meghatározó emlékeire, a vészkorszakra és az újrakezdésre helyeződnek. Az író idősödő korában vetette papírra gondolatait, a holokauszt eseményeinek tényszerű ismeretében, így a tinédzser fiú világképe az író több évtizedes tapasztalatainak tükrében jelenik

¹⁴ Ferenc Göndör: *A-6171 ETT judiskt levnadsöde*. Warne Förlag AB, Partille, 1984.

¹⁵ Újfeherto, Ungern 1991 Stockholm: SR, P1, 1991-07-21 09.00-10.00. Beszéde megtalálható az alábbi internetes oldalon: https://www.youtube.com/watch?v=6dZ5_3LPgtI&ab_channel=realsnoddas

¹⁶ Gyáni 2010: 154–156.

¹⁷ MNLSZSZBML XXXIII.1./a 1928.

¹⁸ Göndör 2020. A névváltoztatás utólag feltüntetésre került a születési anyakönyvi kivonatban. Göndör Lajos névváltoztatásának ideje nem ismert, a halotti anyakönyvi bejegyzés alapján 1939-ben 50 éves volt, mikor elhunyt. A debreceni születési anyakönyvekben viszont nem szerepel a születése. A Goldklang család valószínűleg Lajos születése után érkezett Debrecenbe.

¹⁹ Az 1938-as elsős gimnáziumi osztály 55 tanulója közül 14 fő volt izraelita. Zsolnai 1939: 59.

²⁰ Varga 2003: 21–23.

²¹ Patáki 2001: 231.

meg. Szülőfaluja esetében nosztalgiával tekint vissza a gyermekkorára. Ugyanakkor az emlékező tárgyilagosságát, a megtörtént események leírását nem befolyásolja személyes tapasztalata és az eltelt idő. Felvetődik a kérdés: mit tudhatott a korszak világáról és átláthatta-e a politika történéseit egy gimnazista, és negyven év távlatából emlékezhetett napra pontosan a zsidóellenes rendeletek bevezetésére? Alighanem az egyéni emlékezet alátámasztására a könyv írását kutatómunka előzte meg, hiszen 1949 óta nem élt a szerző az országban. (A könyv elő- és utószavában az írás keletkezéséről nem kapunk információt). Emlékezetének hitelességét egyedül ő bizonyítja és az események pontos megjelölései, valamint a számtalan zsidó túlélő visszaemlékezése támasztja alá. Hitelességének záloga továbbá, hogy nem ítélik, nem hajtja bosszú, hogy gonoszabbnak láttassa az ellene fellépőket, az eseményeket. Az objektivitás, az érzelmektől mentesség végig jellemzi írását, kivéve az édesanyjával kapcsolatos érzelmi megnyilvánulásait. Hiszen „az emlék kép más, amelynek lenyomata a lélekben rögzül és hiteles másolat felidézését/felidéződését teszi lehetővé.”²² Ugyanakkor mégsem zárható ki az emlékezésben a személyes érintettség hatása, Bartlett szerint ez „döntő módon hat arra, hogy mit észlelünk és hogyan emlékezünk rá.”²³ A kollektív tragédia és az egyéni szenvedései mély nyomott hagytak lelkében, természetes, hogy ezek az emlékképek, bár felidézésük minden bizonnyal fájdalommal járt számára, mégis a legrészletesebben kerülnek ábrázolásra. Újfehértón a zsidóság összegyűjtése a zsidó húsvét idején, április 16-án kezdődött (az első gettósítási övezetbe esett a település). A helyi zsidóságot a nyíregyházi gettóba és a városhoz közeli Varjúlapos pusztára szállították, ahonnan május 17. és június 6. között Auschwitzba deportálták.²⁴ Ferenc is a varjúlaposi gettóba került, ahol először szembe-sült az emberi barbarizmussal. Családjától Auschwitzban szakadt el végleg, ahol édesanyja és testvére, Katalin életét vesztette.²⁵

Élettörténetének bemutatásánál a számára legmeghatározóbb pillanatokot emeli ki, ugyanakkor a hangsúlyosnak tartott események, pillanatok nem egyediek, nemcsak Göndör Ferenc egyéni emlékezetének részei, hanem egy kollektív emlékezet (zsi-

dóság) meghatározói is. Mivel a „közös sorsot képviselő és hordozó élettörténetek erőteljes szociális kötelekeket hoznak létre és nagy határú identitáskategóriákat képviselnek e nemzedék tagjai számára.”

²⁶ Hiszen – Keszei András szerint – az emlékek társas természetűek és bizonyos formákat és tartalmakat hasonló formában idézünk fel, tehát az emlékek széles körben birtokoltak.²⁷

A szerző hogyan láttatja és látja önmagát? A történet az író nagyapjának Galíciából történő bevándorlásával kezdődik és apjának Újfehértóra történő letelepedésével folytatódik. Göndör Ferenc életének meghatározó tényének tekinti zsidó származását és vallását, mely mint örökölt és elfogadott sors jelenik meg történetében, ami segít számára a túlélésben. Az élettörténete születésétől kezdve az ártatlan gyermeki kíváncsiságon keresztül láttatja önmagát, tinédzser zsidó fiúként is – az antiszemita zaklatások ellenére - rendületlen bizalommal viseltetik környezete iránt. Jóhiszeműsége és gyermeki énje fiatal felnőttkorában is visszatér: az emberekbe vetett hite újra megjelenik a Svédországba vezető németországi útja során. Másik meghatározó eleme egyéniségének az önálló akarat hiánya: az események tőle függetlenül történnek, a gettóba zárás, a deportálás, a haláltáborok tapasztalásai. Hazatérése után tekint úgy először önmagára, mint arra a személyre, aki egyedül hozza meg a döntéseit és nem a környezete határozza meg azt: „szabad vagyok, azt csinállok, amit akarok”²⁸ Gyakran jár cionista gyűlésekre, összejövelekre, mint fiatal férfi a Nyugatról álmodik és a vallás egyre kevesebb szerepet játszik az életében, így az önálló akaratra ébredése a cionista gondolatainak erősödésével és a vallási szokások háttérbe szorulásával esik egybe. Ezek az önálló akaratnyilvánítások (piros lámpán megy át, villamos lépcsőjén utazik) részletesen jelennek meg, tükrözve egyéni életének fontos állomását. Hasonlóan alapos részletességgel mutatja be az auschwitzi és mauthauseni tapasztalatait, a táborokban töltött 10 hónap uralja az *A-6171*-et. Írásának címe is a karjára tetovált szám, amit Auschwitzban kapott. Élettörténetének 21 bemutatásra kerülő éve eltöprel a 10 hónap mellett, mivel minden esemény, ami meghatározta a hátralévő életét, ebben az időszakban történt. A másik időszak, ami hasonló rész-

²² Keszei 2015: 34.

²³ Bartlett 1985: 303.

²⁴ Braham 1988: 433

²⁵ Haláluk időpontja 1944. november 15. Ismeretlen hely és mód bejegyzéssel Ferenc anyakönyvezette testvérét és édesanyját 1949. február 18-án, ekkor már a szökést tervezte. FSA ÚHAK

22/1949 Dr. Göndör Ferencné született Lichtmann Gizella, 23/1949 Dr. Kádár Tiborné született Göndör Katalin.

²⁶ Pataki 2001: 249.

²⁷ Keszei 2015: 25.

²⁸ Göndör 2020: 79.

letességgel kerül bemutatásra, az a kommunizmusból való menekülés. Az, hogy hazát keres és vált, ugyancsak az önálló akarat megnyilvánulása: nem akar újból egy politikai rendszer áldozatává válni.

Írásában nagy hangsúllyal szerepel a táborbeli élete – a könyv terjedelmének a felét teszi ki – így én is fontosnak tartom kiemelni azokat a mozzanatokot, melyek a túléléséhez vezettek, és melyeket Göndör Ferenc is megjelölt (még ha nem is tudatosan) a túlélést segítő okokként.

A holokauszt túlélők írott és szóbeli visszaemlékezéseiben számtalan belső késztetés hatására elkövetett önszolgálati cselekedetet vagy külső, akár sorsszerű eseményt találunk, ami a túlélésükhöz vezetett. A vallomásaikban kiemelik, hogy a szerencse, a hit a túlélésben, a szeretteik viszontlátásának reménye, a testvéri kapcsolat tartotta őket életben. Mindemmellett a nyers erő és erőszak is szerepet játszott: küzdelem további fejadagok megszerzéséért, könnyebb munkák elnyeréséért.²⁹ Dancs István és Pásztor András a DEGOB jegyzőkönyvek alapján vizsgálta a túlélési stratégiákat a haláltáborokban, elsősorban az auschwitzi táborban fogvatartottak elbeszélései nyomán. Tanulmányukban az önérdékből végrehajtott enyhe és durva szabályszegést találták a legmeghatározóbbnak, ide sorolták az olyan „organizációs tevékenységet”, mint az élelemlopást.³⁰ A holokauszt után Szabolcs megyében letelepedett zsidók táborbeli önmentési stratégiáiban nemcsak az önérdékű cselekedetek (élelemlopás és rejtegetés) figyelhetőek meg, hanem az általam mentális segítségnek nevezett önmentés is: szülő vagy testvér, illetve jó barát jelenléte a táborban az érzelmi állandóságot és a reményt jelentette.³¹ Göndör Ferenc életben maradásában több tényező is fontos szerepet játszott. Az első a mély vallásossága. A család a neológ irányzathoz tartozott³², de fontos volt számukra a mindennapi ima és a szombat, valamint a nagy zsidó ünnepek megtartása is. Ferenc is tanult a helyi jeshivában, és megtanult héberül olvasni és imádkozni. Apai nagyapja mélyen vallásos volt, a XIX.–XX. század fordulóján a debreceni zsidó hitközségben nagyon sok tisztséget töltött be, többek között kántor, sakter, mohel és tanító is volt. Vallásossága Ferenc vallásossága is lett,

²⁹ A szabolcsi túlélők beszámolóit olvashatjuk Klein Éva *Vannak még tanúk I.* és *Vannak még tanúk II.* című írásában.

³⁰ Auschwitzban az enyhe szabályszegés önérdékből 34%-ban, a durvább szabályszegés önérdékből 24%-ban játszott szerepet a túlélésben. A konfliktusvállalás, a szökés és a fegyveres ellenállásban való részvétel kisebb arányban szerepel. Más táborokban ugyancsak 50%-nál magasabb az önérdékből elkövetett szabálysze-

gyerekként apai nagyszülőjétől tanulta imáit és fejében megfordult a rabbiság gondolata is. Ferencnek a táborban töltött ideje alatt az imakönyve jelentette az erőt, a reggeli és az esti imái pedig a túlélést hozták el számára, fejadagjáról is gyakorta lemondott, hogy az elvesztett imakönyve helyette másikat szerezzen be.

Az életben maradáshoz elengedhetetlen számára a gyermekkori barátja, „Nagy” Pista bátorítása is. Molnár István az egyik helyi kikeresztelkedett gyógyszerész fia (Újfehértón két gyógyszerész működött, mindkettő tulajdonosa zsidó származású). Auschwitzban egy barakkban laktak Pistával, és gyakorta segítették egymást saját fejadagjaik megosztásával. A régi közös emlékek, a gyermekkori csínytevés, az ünnepi vacsorák felidézése a hazatérés reményét éltették bennük. „Nagy” Pista gyakorta megmentette barátja életét, leleményessége segítette a túlélésben, de a nagy és erős barát önmagán már nem tudott segíteni. Barátja az auschwitzi tábor foglyainak átszállítását követően halt meg a mauthauseni koncentrációs táborban 19 évesen.³³ Göndör Ferenc barátjának halála a saját túlélésbe vetett hitét semmisítette meg, amiből végül a mély hite mozdította ki.

A harmadik tényező, mely az életben maradáshoz elengedhetetlen volt: a szerencse. A mauthauseni táborba szállítását követően rohamosan romlott az egészségi állapota, ezért a betegek barakkjába zárták. Életben maradását annak köszönheti, hogy egy orvos a barakkban felfigyelt a családnevére és pártfogásába vette. Az orvost Klár Zoltánnak hívták, aki egykor évfolyamtársa volt az apjának. Édesapja sokat segített Klár doktornak a vizsgákra való felkészülésben, ezért hálából pártfogásába vette a fiút. A Klár család tulajdona volt az a varjúlapi dohánypajta, ahol elhelyezték az újfehértói zsidók egy csoportját, köztük Göndör Ferencet is.³⁴ Göndör túlélésében tehát nem egyetlen esemény játszott szerepet, hanem események sorozata és sok esetben a vak szerencse.

Göndör Ferenc nem volt hivatásos író, stílusát az egyszerű mondatok többsége, a történetek rövid leírása, az írói képek hiánya jellemzi. Szándékolt ol-

szegések aránya. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=291:tulelesi-strategiak-alagerekben&catid=34:tulelesi-strategiak

³¹ Ehhez lásd Klein Éva *Vannak még tanúk* című kötetét.

³² Az újfehértói zsidóság az ortodox hitközséghez tartozott. A rabbinátus területéhez tartozott Újfehértón és a környező tanyákon kívül, Huguaj (Érpatak), Bököny és Geszteréd.

³³ Göndör 2020: 58.

³⁴ Göndör 2020: 31.; Brahm 1988: 433.

vasótáborba az átlagember, olyan tagjai a közösségnek, akik azonosak az íróval, a nyelvükön szól, hozzájuk ír. Emellett a szerző a munkáját azok emlékének ajánlja, akik életüket veszítették zsidó származásuk miatt és bátorításként mindazoknak, akik oltalmazzák Izrael földjét. Legfontosabb üzenete írásának, hogy megvan a lehetőség az újrakezdésre a szörnyűségek után is. Göndör Ferenc könyvét egy idézettel kezdi, mely záró gondolata is lehetne írásának „Másfelől láttam a sok elnyomást a nap alatt: az elnyomottak könnyeit, és hogy nincs, aki vigasztalná őket; elnyomóik részéről az erőszakot és hogy nincs, aki vigasztalná őket.”³⁵ Egy zsidó mondás szerint „addig él az ember, amíg emlékeznek rá.”³⁶ A holokauszt túlélő Göndör Ferenc önéletírásában szüleinek, testvérének és barátjának, „Nagy” Pistának állít emléket. Göndör Ferenc hazaérkezve nem találta helyét, otthonát kisajátították, édesanyja földjét elkobozták. Budapesten rokonainál próbál új életet kezdeni, de szabályszegéseire felfigyel az AVH, kinek vezetője Péter Gábor,³⁷ újfahértói lévén, felajánlja a kommunista pártba lépés (a politikai karrier) lehetőségét. Göndör nem élt ezzel, és elhatározta, hogy elhagyja az országot. Svédországba 1949. augusztus 26-án érkezett meg, menekülttáborba került, mint illegális bevándorló. A svéd állampolgárság elnyerése után (1959. március 20.) Göndör Ferenc hozzálátott új élete megszervezéséhez.³⁸

Online források

https://library.hungaricana.hu/Nyírvidék_napilap. Family Search Adatbázis Újfahértó Halotti Anyakönyvi Kivonatok 1949. (FSA ÚHAK) <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6PPD-VL?mode=g&cat=1835030>.
Dancs István–Pásztor András: Túlélési stratégiák a lágerekben. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=291:tulelesi-strategiak-a-lagerekben&catid=34:tulelesi-strategiak.

Levéltári és nyomtatott források

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (MNL SZSZBML)

IX. 651. Újfahértói Közbirtokosság iratai 1800–1880.

VII/156/a 1910. Dr. Somogyi Gyula közjegyző iratai.

XXXIII.1. Újfahértó nagyközség anyakönyvei.

IV.1. Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai.

Svéd Nemzeti Levéltár, Stockholm (RA) SE/SSA/6004/A IV a/26. Svéd állam bevándorlási iratai.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok közlegek szerint. Kézirat gyanánt. Budapest, 1947.

Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat. (MSK Ús) 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. Demográfiai adatok közlegek és külterületi lakott helyek szerint. Budapest, 1932.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatainak alapján. Budapest 1925.

Felhasznált irodalom

Bartlett, Frederic 1985: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest.

Braham, Randolp L 1988: *A magyar holocaust. I-II.* kötet Budapest.

Buczko József 1998: *Újfahértó zsidósága*. Újfahértó.

Csíki Tamás 2000: A régiófogalmak néhány elméleti és módszertani problémája. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (39.) 2000. 347–358.

Danyi Dezső–Dávid Zoltán 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784-87)*. Budapest.

Frojimovics Kinga 2014: *Magyar zsidó menekültek és magyar zsidó tömegsírok a második világháború utáni Ausztriában. Schwarcz Viktor tevékenysége 1945 és 1950 között*. https://www.betekinto.hu/szamok/2014_3. (Utolsó letöltés 2022.11.11.)

Gábor Anna 2010: *A zsidók betelepülése és építkezési emlékei Északkelet-Magyarországon*. PhD értekezés. Budapest. Kézirat.

Gábor Anna 1991: A zsidók letelepedése Szabolcs-Szatmár megyében. *Szabolcs-Szatmári Szemle* (26.) 32-52.

Göndör Ferenc 2020: *A-6171*. Újfahértó.

³⁵ Göndör 2020: 4. (Prédikátorok könyve 4.1.)

³⁶ Göndör 2020: 3.

³⁷ Göndör 2020. (Péter Gábor Eisenberger Benjamin néven látta meg a napvilágot Újfahértón. Több ízben Göndör Ferenc édesapja gyógyította meg.)

³⁸ SE/SSA/6004/A IV a/26.

- Gyáni Gábor 1983: Szatócsok. Kisvállalkozók a múlt század végén. *Valóság* (26.) 3. 89–98.
- Gyáni Gábor 2010: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest.
- Háger László 1929: *Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete*. Szabolcs vármegye.
- Lejeune, Philippe 2003: Önéletírás, élettörténet, napló. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, 2003. 21–23.
- Keszei András 2015: *Emlékek formájában. Egyéni és kulturális hatások a múlt felidezésében*. Budapest.
- Klein Éva 2013: *Vannak még tanúk I.* Nyíregyháza.
- Klein Éva 2015: *Vannak még tanúk II.* Nyíregyháza.
- Pataki Ferenc 2008: Az „eltűnt én” nyomában. *Magyar Pszichológiai Szemle* (63.) 3. 409–470.
- Pataki Ferenc 2001: Új törekvések az én-pszichológiában. In: Uő: *Élettörténet és identitás*. Budapest, 225–308.
- Szalai Ágnes 2006: Az 1949-es magyarországi Cionista per. *Szombat* (17.) <https://www.szombat.org/tortenelem/3651-az-1949es-magyarorszag-i-cionista-per> (Utolsó letöltés 2022.11.10.)
- Zsolnai Vilmos 1939: *A Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium (V-VIII. Reálgimnázium) 78. évi évkönyve*. Nyíregyháza.
- Wodzinski, Marcin 2018: *Historical Atlas of Hasidism*. Princeton and Oxford.

SZÉKELYUDVARHELY EGYKORI KINCSTÁRI POSTAHIVATALA A SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM ERDÉLY ÉPÜLETEGYÜTTESÉBEN EGY KIÁLLÍTÁS KUTATÁSTÖRTÉNETE

Szeged-Kloska Tamás

Szabadtéri Néprajzi Múzeum
2000 Szentendre, Sztaravodai út 75.
szegedy.kloska.tamas@skanzen.hu

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2022 májusában nyitotta meg Erdély épületegyüttesét. A tájegység a múzeum történetében és a magyarság épített örökségének bemutatásában is mérföldkönek tekinthető. A már átadott I. ütem után a tervek szerint 2025-re megvalósuló teljes koncepció szerint közel

140 épület kelti majd életre a múzeumban Erdély sokszínű épített, tárgyi és szellemi örökségét, társadalmi és etnikai összetételét. Az új kiállítási egységgel a Skanzen hatvanhektáros területe további tizenötöt növekedett (1. kép).

1. kép. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum térképe, rajta a tájegységekkel.

Az Erdély tájegység a 20. századon átfelve mutatja be a népi építészet és lakáskultúra átalakulása mellett az életmód valamennyi területén és a mentalitásban bekövetkezett változásokat, a hagyomá-

nyok továbbélését. A 19. század elején kezdődő hazai polgárosodás Erdélyt is elérte, azonban Magyarország többi részéhez képest lassabban érezte hatását. Az életszínvonal javulása magával hozta a

polgári életmód elterjedését: az otthonokban megjelentek a minőségi bútorok, jellemzővé váltak a kiegészítő lakásdíszek, az öltözködésben pedig a jobban variálható, üzletből beszerezhető ruhadarabok. A 19–20. század fordulóján a hétköznapi és ünnepek világában összefonódik a falusi és városi élet, hiszen a falvak lakói a városba jártak, ha gyógyszer-tárba mentek, peres vagy hagyatéki ügyeiket intéz-

ték az ügyvédnél, de akkor is, ha kultúrára, szórakozásra vagy éppen divatos ruhára vágytak. A különböző méretű települések lakóinak élete ezer szállal kapcsolódott egymáshoz mind Erdélyben, mind pedig az Osztrák–Magyar Monarchia és későbbi utódállamai területén. Ezt az egymásra ható városi és falusi kultúrát mutatja be a Skanzen Erdély épületegyüttese (2. kép).

2. kép. Az Erdély épületegyüttes kisvárosi főtere, élő történelmi interpretátorokkal, 2022. (Tokodi Gábor felvétele)

A tájegységgel a múzeumi programok mellett nemcsak az egykori életmód komplexebb ismertetését és eddig nem vizsgált élettörténetek, valamint a városi épített örökség megőrzését és bemutatását tűztük ki célul, hanem a trianoni békeszerződés következményeként határon túlra került lakosság mindennapjaiban bekövetkező változásokat, az egykori hivatalnokok tipikus és egyedi életutait is megjeleltük. „Az Erdély-trauma, Trianon-szindróma mind olyan problémái a magyar társadalomnak, amelyekre adekvát választ kell adni.”¹ Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés ugyanis drasztikus változást jelentett a közigazgatási és az állami intéz-

mények dolgozóinak életében is. A traumák megélése, kibeszéletlensége, az élet különböző területein jelentkező kényszerű változások, az elcsatolt területeken a magyarság kisebbségi létbe kerülése és ezeknek a témáknak a megjelenítése a 21. századi gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális változások idején kifejezetten aktuális, ami elgondolkodásra, „megélésre”, kibeszélésre készíti a látogatót. Az erdélyi városi épített, tárgyi és szellemi örökség, az életmód és a családtörténetek bemutatása nemcsak szórakozást és új ismereteket kínál a közönségnek, hanem közelebb vihet a 20. századi traumák, a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változások megértéséhez, valamint az egyéni

¹ Dr. Cseri Miklós, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatójának gondolatai. Az Erdély-trauma, a Trianon-szindróma. Karc

FM, Spájn. 2022. (<https://www.youtube.com/watch?v=r6ezu2S343Y> – Letöltés: 2022. november 11.)

és nemzeti identitástudat erősödéséhez határokon innen és túl.

Az erdélyi épületek kiválasztásának szempontjai

A tájegységbe érkezve a látogató egy fiktív székelyföldi kisváros főterén találja magát. A 19–20. század fordulóján a városi közterek kiépítése és fejlesztése a modernizáció egyik legfontosabb eredménye volt. Az utcák szilárd burkolatot kaptak, dísznövényekkel és köztéri szobrokkal övezett sétányokat, parkokat alakítottak ki, ahol a polgárság kedvére korozhatott, találkozhatott. A haladás másik fontos mérföldköve a közvilágítás volt, amely először gázzal, petróleummal, majd villanyárammal működött, kandalábereken.² A múzeumban megépített főtérről hat különböző székelyföldi városból származó épületet lehet bejárni: Székelyudvarhely egykori kincstári postahivatalát, Sepsiszentgyörgyről a Keresztes ügyvéd testvérpár házát, Székelykeresztúrról a Jaeger-patikát, Marosvásárhelyről az egykori Korzó kávéházat és Hirsch Mór nyomdáját, Kézdivásárhelyről pedig egy udvarteres telken elhelyezkedő divatáru-kereskedést, Dávid Antal örmény származású kereskedő üzletét. (3. kép) A telepítési koncepció létrehozásakor célzottan székelyföldi (kis)városi épületek kiválasztására törekedtünk, mellőzve többek között a partiumi és a bánási területek bemutatását. Mindezt egyrészt azon oknál fogva, hogy a lehető legnagyobb mértékben magyarul területeket mutassuk be, másrészt pedig, hogy olyan kisvárosi területekkel foglalkozunk, amelyeknek közvetlen kapcsolata volt a falvak lakosságával – vásárait, piackörzetük, hivatalaik által.³

A bemutatásra kiválasztott épületeink esetében a koncepcióba kerülést az alábbi tényezők határozták meg: az épület mérete, az épület eredeti funkciója, a múzeumi üzemeltetés, az épülethez, valamint településhez kapcsolódó család- és cégtörténet a lehető legjobban adatolt, kutatható és rekonstruálható legyen, az eredeti műtárgyak, fotók és dokumentumok fellelhetősége, a helyi közösségek és szakmai intézmények bemutatási igényei, tervei és lehetőségei. Legfeljebb kétszintes épületek másolatban történő megépítését terveztük, megtartva a kisvárosi léptéket és megőrizve az eredeti történeti városmagokat.⁴ Ugyancsak fontos szempont volt a múzeumi hasznosítás és üzemeltetés, hiszen egy ká-

véház vagy egy postahivatal szélesebb körű bemutatási és üzemeltetési lehetőséget kínál, mint egy mézsárszék, annak ellenére, hogy a bemutatott korszakban mindegyik tipikusan városi intézmény volt.⁵ A kiválasztás során arra is törekedtünk, hogy minden bemutatott település lehetőség szerint olyan épülettel szerepeljen, amely leképezi azt a funkciót, amely az adott települést meghatározta a korszakban, kvázi reflektál a település történetére jellemző társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokra. Fontos volt például, hogy Székelyudvarhely esetében az állami hivatalnokok életét mutassuk be, így jó választás volt a posta megjelenítése, míg Kézdivásárhely esetében a kereskedelem és a kisipar dominanciája miatt kézenfekvő volt egy divatáru-kereskedés és egy asztalosműhely bemutatása. Sok esetben a választási szempontok kombinációja adta meg, hogy több épület közül miért pont azt az egyet választottuk. marosvásárhelyi Korzó kávéház esetében például egyértelmű volt, hogy egy vendéglátóipari egységet szeretnénk bemutatni, a kávéház pedig jobban megtestesíti az erdélyi 19–20. század fordulójának polgári kultúráját, mint az étterem vagy a szálloda. Az is biztos volt, hogy saroképületet kell választanunk, hiszen a korabeli előírások szabályozták a kávéház üzemeltetésének kritériumait, és a szakma alkalmasabbnak ítélte a két utcáfrontra nyíló földszinti egységeket, mint az egy utcára nyílókat.⁶ Ráadásul a korzós, padokkal, fákkal szegélyezett, emlékműves térszerkezet kialakításához is szükség volt saroképületre, hogy a lehető legheitelesebben mutassuk be a helyi városi terek szerkezetét. A historizáló, eklektikus saroképület ráadásul homlokzatát tekintve is jól kiegészítette a jellegzetes magas sátortetős kézdívásárhelyi, vagy épp a magyaros szecessziós épületek Kós Károly-i példáját, vagy (a Lechner ihlette) Keleti Béla-féle épületet és a kisvárosi székelykeresztúri portát. Ráadásul a barokk főúri palotából több átépítés⁷ során létrehozott kávéház, amely idővel bérházas rendszerű épületrésszel egészült ki, mind az épület történetét, mind a cégtörténetet és a csatlakozó bemutatási lehetőségeket tekintve megfelelt a telepítési koncepciónknak, amelyben a heterogén városi társadalom bemutatása, a nemzetiségi kérdések és együttélés megjelenítése, a jellegzetes társadalmi csoportok ábrázolása, vagy akár a traumatizált történeti problémák értelmezése mind-mind interpretálható.⁸

² Pál 2013: 425–430.; Pál 2016: 179–182.

³ Németh – Szegedy-Kloska 2019: 1.

⁴ Németh – Szegedy-Kloska 2019: 9.

⁵ Németh – Szegedy-Kloska 2019: 4.

⁶ Németh – Szegedy-Kloska 2022: 33.

⁷ RNL MMH Marosvásárhely Város Levéltára, Városi Tanács Iratai, 4855/1910. ügyirat 11b.

⁸ Németh – Szegedy-Kloska 2019: 1.

3. kép. Az Erdély épületegyüttes kisvárosi főtere, balról jobbra: a székelyudvarhelyi postahivatal, a sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház, a székelykeresztúri Jaeger-patika, a marosvásárhelyi Korzó kávéház, 2022. (Tokodi Gábor felvétele)

Esettanulmányomban a Székelyudvarhelyről választott posta kutatói háttérmunkáját kívánom ismertetni, amely épületnek és a benne található kiállításoknak kurátora vagyok. Írásomban kifejezetten azt szeretném bemutatni, hogy a kiállítások létrehozása mögött milyen mély és komplex kutatás húzódik, ugyanis a történeti hitelesség elsődleges szempont a Skanzen kiállításainak létrehozásakor. A szabadtéri muzeológia „Skanzenes” módszertana szerint a felépíteni kívánt épület kiválasztása után a kurátor (muzeológus) és az építész együttesen méri fel az épületet, a kurátor mellette levéltári kutatásokat és szakirodalmi áttekintést végez, a házban egykor élt család(ok) történetét is kutatja, valamint műtárgyakat is gyűjteményez. Mindezeknek eredményeként kurátor–építész közös munkájaként először az úgynevezett néprajzi újraépítési javaslat készül el, amelyet a Skanzen tudományos koncepciókat és kérdéseket megvitató testülete, a Tudományos Tanács⁹ véleményez. Az esetleges szakmai észrevételek és kritikák után a Tanács javasolja az anyagot a főigazgatónak elfogadásra. Az elfogadott néprajzi újraépítési javaslatok alapján készülnek el az épület kiviteli tervei, amely után megkezdődhet az építése. A házakba kerülő kiállítások berendezéseinek és

műtárgyainak koncepcióját a kurátor készíti el. A berendezési koncepciót szintén a Tudományos Tanács vitatja meg. A szakmai diskurzus során a kurátor a berendezési tervet 1:1-es makettezés keretében mutatja be. A makettezés módszerét¹⁰ Cseri Miklós főigazgató javaslatára vezette be a múzeum, először a Felföldi mezőváros tájegység építése során 2004–2005-ben, majd az Észak-Magyarországi falu esetében is ez történt 2009–2010-ben. Ez a folyamat a kiállításnak helyet adó épület tereinek 1:1 arányú makettezését jelenti installációs falak segítségével, amelyek között a kurátor berendezi az enteriőröket, így a Tudományos Tanács tagjai pontosan láthatják a kiválasztott tárgyakat, arányokat és részleteket. A vita során így érzékelhetővé válnak a berendezés gyengébb pontjai, a hiányzó tárgyak, a korban, stílusban vagy éppen méretben nem megfelelő darabok. Az elfogadott enteriőr tárgyait a gyűjteménykezelők ezután szisztematikusan csomagolják, így az épület „éles” berendezésénél már helyiségenként csomagolt és tárolt műtárgyakat tudunk használni. Az enteriőrök, termes kiállítások berendezése jelenti a kiállítás előkészítési folyamatának végét (4. kép).

⁹ Tagja minden tudományos besorolású vezető és munkatársa, elnöke a főigazgató.

¹⁰ A módszerről részletesen lásd: Nagyné Batári Zsuzsanna 2014.

4. kép. A postahivatal nappalijának berendezési modellezése a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban, 2021. (Deim Péter felvétele)

A kiválasztott postaépület története¹¹

2019-ben kiválasztottuk tehát a fentebb ismertetett irányelvek mentén Székelyudvarhely egykori postaépületét, ezután kezdődhetett meg a részletes kutatói háttér munka. Mivel postatörténettel és a hozzá kapcsolódó témákkal foglalkoztunk, ezért a kiállítás létrehozásakor legszakavatottabb intézményként a Postamúzeumot¹² kerestük meg szakmai közreműködőnek.

A postahivatalokkal kapcsolatban először is fontos tisztázni, hogy megkülönböztetünk kincstári és postamesteri hivatalokat. Az előbbieket a nagy forgalmú postákat jelentették, amelyek élén olyan hivatalvezetők álltak, akik állami rendszerű fizetési osztályba tartozó tisztviselők voltak, a postai feladatokat pedig állami személyzet látta el. Postamesteri intézmény esetén a teendőket a kincstárral szerződéses viszonyban álló postamesterek és azok magán-szerződés alapján foglalkoztatott alkalmazottai,

valamint hivatali kisegítők végezték.¹³ Az Udvarhely vármegyei hivatalok a kolozsvári Posta- és Távírda Igazgatóság felügyelete alá tartoztak.

Székelyudvarhelyen a postahivatal 1850 körül jött létre, először mint postamesteri intézmény.¹⁴ A Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztérium 1884 májusában arról írt, hogy hamarosan kincstári kezelésbe veszik a székelyudvarhelyi postát, ami végül november 1-el valósult meg.¹⁵ A korabeli forrásokból¹⁶ tudjuk, hogy a hivatal többször költözött, mielőtt 1907-ben a Kossuth utca 35. szám alá került volna. Az intézményt kiszolgáló első épületről megbízható adat 1891-ből származik, ekkor a Bethlen utcában, az akkori 412. szám alatt működött.¹⁷ 1899-ben innen költözött át a Kossuth utcába, amikor távíróhálózattal kötötték össze a hivatalt és az udvarhelyi vasútállomást. A távíróvezeték fenyőfa oszlopokon vezették a Kossuth utcán és a központon végig, az állomásig.¹⁸ Ez a korabeli képeslapokon is jól látszik.¹⁹ Mivel a hivatal nem saját

¹¹ A székelyudvarhelyi postahivatal és a kiválasztott épület történetének kutatásában elengedhetetlen volt Szász Hunornak, a Haáz Rezső Múzeum történész-muzeológusának a segítségével, amelyet ezúton is köszönök neki.

¹² Külön köszönöm Kisfaludi Júlia és Urbán Gyöngyi muzeológusok segítségét, akik nélkül a székelyudvarhelyi kiállítások nem jöhettek volna létre.

¹³ 'Postaügy. Melléklet a posta cikkhez' szócikk. In: *Pallas Nagy Lexikona* XIV. kötet, Budapest, 1897. IV.

¹⁴ HRML Daniel Gábor emlékirata (gépelváltózat), 21. o. 1862. évi bejegyzés.

¹⁵ HRML Daniel Gábor emlékirata 1862. szerint 1883-ban. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában talált irat szerint a székelyudvarhelyi posta 1884. november 1-jével került a kincstár kezelésébe. Utóbbi a helytálló. HRML Daniel Gábor emlékirata 1862. 139., MNL OL K174 40583/1884.

¹⁶ MKKM PTPT Czim- és Névtára) 1891. 336.

¹⁷ MKKM PTPT Czim- és Névtára. 1891. 336.

¹⁸ Távírda oszlopok. Udvarhelyi Híradó 1899. június 11. 3.

¹⁹ Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Képeslap-gyűjtemény, KF 4210; Zempléni Múzeum Képeslap-gyűjtemény, 0189286; Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kinyomtatványtár 1.412

tulajdonú épületben működött, ezért magánszemélyektől bérelt olyan ingatlanokat, amelyek helyellközettel megfeleltek az intézmény céljainak. Az 1900-as évek legelején a hivatal a Kossuth utca 31. szám alatti épülettel (Betegh Pál könyvkötő és nyomdai vállalkozásának székhelye²⁰) szemben működött, a Kossuth utca 24-es szám alatt, amely megközelítőleg az utca közepétől kissé fentebb, a piactér irányában helyezkedett el.²¹

1904 októberében Hollaki Artúr²² udvarhelyi főispán a vármegyei közgyűlésen javasolta a postaigazgatóságnak, hogy a hivatalt költöztessék át a rendeltetési céljának megfelelőbb helyre. A főispán szerint a használatban lévő hivatali helyiség „*primitív és a forgalom igényeinek egyáltalán nem megfelelő*.”²³ Mivel a posta épülete szűkös volt és a megnövekedett forgalmat már nem tudta hatékonyan kiszolgálni, ezért 1905 elején a kolozsvári postaigazgatóság úgy döntött, hogy egy nagyobb helyiséget

vesz bérbe a hivatal számára. Hirdetést adtak fel a helyi sajtóban, amelyre 1905. március közepéig bárki jelentkezhetett bérleti ajánlattal.²⁴ Az igazgatóság felhívása olyan lakástulajdonosoknak szólt, akik rendelkeztek a postahivatal igényeinek megfelelő épülettel, vagy hajlandók lettek volna azt a célnak megfelelően átalakíttatni. A helyi sajtó már ekkor javasolta, hogy helyesebb lenne egy külön épületet emelni a kincstár pénzén, amelyet kifejezetten a posta igényei szerint alakítanának ki, ezáltal a város építészeti arculata is gazdagodhatna.²⁵ Az önálló kincstári postaépület a világháború miatt már nem épült meg Székelyudvarhelyen az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, a hivatal mindvégig bérelt ingatlanban működött. A magyar fennhatóság alatti végső helyére, a Kossuth utca alsó felébe 1907-ban költözött át (5. kép). Az épület ma is áll a Kossuth utca 35. szám alatt.²⁶

5. kép. A székelyudvarhelyi postahivatal 1907 körül. (Magángyűjtemény)

²⁰ Székely-Udvarhely 1907. április 12. [o.sz.n.]

²¹ RNL HMH F 43. Udvarhely vármegye iratai, Alispáni hivatal. 1913/5269. ügyirat.; Szigeti Samu bor-, sör-, pálinka- és mindenemű égetett szeszesitalok raktára SZÉKELY-UDVARHELYTT, Kossuth-utca 24. (Posta közelében). Udvarhelyi Híradó 1899. augusztus 27. 4.

²² Hollaki Artúr (1853–?): Szászvároson született 1853. november 7-én. Jogi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárott folytatta. 1883-ban Hunyad vármegye körösbányai majd petrozsényi járásában főszolgabíró volt. 1892-től 1899-es főispáni kinevezéséig Udvarhely vármegye alispánja. Pálmay (szerk.) 1901: 210.

²³ RNL HMH F 43. Udvarhely vármegye iratai, Alispáni hivatal. 1913/5269. ügyirat.

²⁴ Új postahivatali helyiségépítés. Udvarhelyi Híradó 1905. február 12. 4.

²⁵ Székely-Udvarhely 1905. március 5. 2.

²⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a Kossuth utca 35. szám alatti épület képeslapokon is gyakran megjelenik, mint M. Kir. postahivatal. Lásd például: Zempléni Múzeum, 0189286; The Kováts Photographic Museum and Studio, EAP1130/1/2/1; székelyudvarhelyi magángyűjtő gyűjteménye.

A bérleményen első körben olyan átalakításokat kellett végezni, amelyre a postai működés szempontjából feltétlenül szükség volt. Az átalakítások csekély mértékben érintették az épületet. Az emeleti nyílászárók, valamint a vakolatdíszítés változásait a különböző kiadású képeslapok és archív képek alapján lehet nyomon követni.²⁷

Az épület tulajdonjoga 1919 januárja után változott, amikor a postahivatalt a Román Királyi Posta vette át. Az a töredékes levéltári forrásokból is világosan kiderült, hogy a magyar tisztviselők egy része – a románoknak való hűségük megtagadása miatt – 1919 januárjában elhagyta a hivatalt.²⁸ A posta további sorsáról bizonyos, hogy 1926-ban az épületet a hivatal még mindig csak bérelte. Ezt támasztja alá, hogy egy apróbb karbantartási munka, a bejáró kijavítása kapcsán a postafőnök a *Székely Közélet* lap megkeresésére jelezte, hogy a javítás elvégzése az épület tulajdonosának lenne a feladata, nem pedig a postáé.²⁹ A Haáz Rezső Múzeum Fotótárában található fénykép alapján az épület az 1930-as években még mindig postaként működött (6. kép).

Az épület egyik felmérése³⁰ során, 2019 júliusában az épület padlásán egy román nyelvű zománczott postatáblát³¹ és egy üveg tarifatáblát találtam, amelyek az 1950-es, 1960-as években készülhettek (7–8. kép).

A posta földszinti részén a legutóbbi időkgi viszonylag kevés változtatás történt, és az is csak az újonnan megnyíló földszinti boltok miatt, komolyabb átépítésekről források hiányában nem tudunk. A földszinti részén jelenleg ruházati bolt és ékszerüzlet található. Az emeleti helyiségeket az elmúlt években újjátették fel, két lakás létesült itt, így az átalakítás mértéke itt jelentős volt. Ez ellehetlenítette az emeleti részben a falkutatást, amely a falfestések és színek hiteles rekonstruálása miatt fontos lépés. Mivel falkutatást nem végezhetünk, ezért itt egy a korabeli székelyudvarhelyi polgári lakások díszítőfestéséről érkező kéziratot³² tudtam használni, amely a Haáz Rezső Múzeumban található. A kézirat alapján a sarokdíszítésekhez legközelebb álló mintákat választottam ki egy 19. század végi, egészen pontosan 1893-as díszítőfestő mintakönyvből,³³ amelyet Szűcs Gergely festőrestaurátor készített el a múzeum számára. (9. kép).

A rendelkezésre álló terek, helyiségek múzeumi bemutatása

A Magyar Királyi Posta szervezete és működése az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában is jól dokumentált, a berendezés 1919 utáni, már román fennhatóság alatti állapotát tekintve pedig feltételezhető, hogy a posta további működtetéséhez elengedhetetlen elemek mint például: a bankkorlát, a bútorzat, a távíró- és távbeszélő-berendezések, a fiókberlők szekrénye, a beosztószekrény stb. érintetlenül a helyükön maradtak, hiszen a zavartalan postai működés a bevonuló románoknak is célja volt. Nincsen tudomásunk arról, hogy az épületen ebben az időszakban átalakítás történt volna, így ez is lehetővé tette az 1919-es átmeneti időszak hiteles bemutatását.³⁴

6. kép. A székelyudvarhelyi posta az 1930-as években. (Haáz Rezső Múzeum Fotótára, V. 20142/3.)

²⁷ Szász 2019: 5.

²⁸ RNL HMH F 43. Udvarhely Megyei Prefektúra iratai, Alprefektusi hivatal. 1919/1892. ügyirat

²⁹ A postai bejáronál... Székely Közélet 1926. november 21. 4.

³⁰ SZNM MNÉA-É 2020.1.2.

³¹ Postatábla. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, ltsz. 2020.17.1.

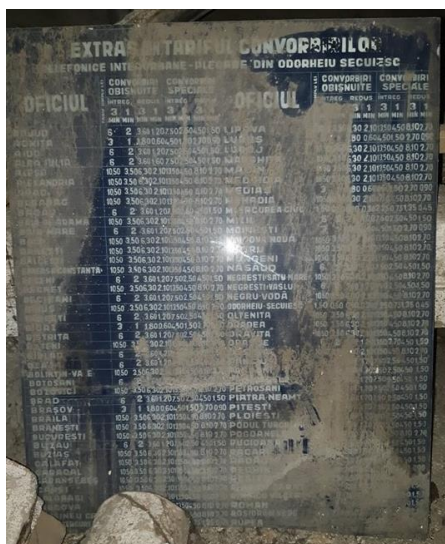
³² Szoba, közösségi terek, termek díszítő festései. Kézirat. Haáz Rezső Múzeum, IMG_20201008_112227.

³³ Audsley – Audsley 1893.

³⁴ Szegedy-Kloska 2021: 26.

7. kép. Postatábla az épület padlásáról. (Szegedy-Kloska Tamás felvétele)

8. kép. Tarifátábla az épület padlásáról. (Szegedy-Kloska Tamás felvétele)

9. kép. Minták a sarokdíszítésekhez. (Audsley – Audsley 1893.)

10. kép. A hivatalvezető szobája a Szabadtéri Néprajzi Múzeum székelyudvarhelyi postai kiállításában. (Tokodi Gábor felvétele)

A posta földszinti hivatala valóban egy „élő-lélegző” posta benyomását kelti, az „üzemelő” postahivatal gazdag élő múzeumi bemutatást tesz lehetővé: tereinek és berendezéseinek rekonstruálásával nemcsak látványában és hangulatában idéztük meg egy korabeli székelyföldi városi postát, hanem a személyzet által használt eszközök segítségével a munka- és ügyviteli folyamatok a látogatók számára is érzékelhetővé, átélhetővé váltak. A földszinti, egybenyíló postai terekben tulajdonképpen hat helyiséget (közönségtér, postahivatali felvevőhelyiség, hivatalvezetői szoba, feldolgozó helyiség, távirtda, telefonközpont) járhatunk be. A látogató valamennyi térbe betekinthez, még azokba a postai feldolgozó munkaterekbe is, amelyek a valóságban a közönség elől el voltak zárva. Székelyudvarhelyen 1908-ban vezették be a villanyáramot,³⁵ így az épületünk 1919-es berendezésében elektromos mennyezeti és asztali banklámpák biztosítják a világítást. Ezeket porcelánkaros pillangókapcsolók és falon kívüli porcelánkonnektorok. A burkolat a felmérés³⁶ alapján deszkapadló volt, a falak és a mennyezet a hivatalvezető szobáján kívül fehérre meszelték (10. kép).

A látogatók a postán egyedi, személyes bélyeggel ellátott képeslapokat is vásárolhatnak. A látogatók egyedi, személyes bélyeggel ellátott képeslapokat is vásárolhatnak, amelyeket a Magyar Posta

együttműködésével hoztunk létre. A képeslapot be dobhatják az írópultokba vagy a kültéri levélgyűjtő szekrénybe, ahonnan munkatársaink minden nap végén leviszik a Szentendre 1. Postára, ahol kézbesítésre kerülnek. A látogatók egy preparált telefonközpont használatával az egykori telefonkezelő munkáját próbálhatják ki és így érdekes korabeli történetek fültnúi lehetnek, morzebillentyűkkel ügyességi játékot játszhatnak, a fiókbérlők szekrényével a posta működésével kapcsolatos tárgyakat ismerhetik meg, a korabeli székelyudvarhelyi várostérkép és a beosztószekrény rekeszeinek kombinálásával a levelek vagy csomagok a megfelelő levélhordóhoz kerülhetnek, az írópultokon a gyermekek és szüleik kipróbálhatják a tintaceruzával való írást, a levél-, csomagmérleg és tarifatólázat segítségével pedig a különböző méretű és tartalmú levelek és csomagok árazhatók be. A kapuátjáróban kiállított postakocsi alapján pedig elképzelhetik, milyen lehetett egy lófogató jármű hajtójának lenni. A múzeumi élményt a hivatali térből a távirtdahelyiségbe futó csőposta-berendezés, valamint a postáról korabeli készülékek segítségével az átellenben lévő, marosvásárhelyi Korzó kávéházzal élő telefonösszeköttetés teszi teljessé. Mindez a városi épület-együttes házainak egymásra épülését erősíti, annak érdekében, hogy a különböző funkciókat betöltő épületeket a látogató minél inkább egy kisváros részeként tudja kezelni.

11. kép. Nagykanizsai polgári nappali/ebédlő (többfunkciós helyiség) a századfordulón. Analógia a nappali berendezéséhez (Dománszky (szerk.) 2010.)

³⁵ PÁL 2003: 411.

³⁶ SZNM MNÉA-É 2020.1.2.

12. kép. Dávid Lajos nappalija a Szabadtéri Néprajzi Múzeum székelyudvarhelyi postatiszti lakás kiállításában. (Bánáti Balázs felvétele)

A Magyar Királyi Postánál előírás volt a hivatalvezetők (és családjaik), nagyobb települések vagy nagyobb létszámú hivatalok esetében pedig a tisztii személyzet (és családjaik) részére a szolgálati lakás biztosítása, lehetőség szerint a hivattal azonos épületen belül.³⁷ A lakóház eredeti méretét, alakját és bejáratainak elhelyezkedését figyelembe véve bizonyos, hogy hajdanán több szolgálati lakás is volt az emeleten, azonban múzeumi célú megjelenítésre egy is elegendőnek mutatkozott. A múzeumi bemutatásra kijelölt térben meghatározta a berendezést, hogy a függőfolyosó felőli ajtón belépve a korabeli polgári szokásoknak megfelelően egy előszoba kell, hogy fogadja a vendéget (esetünkben a látogatót), így a rendelkezésre álló további tereket – polgári lakásról lévén szó – három további „kötelező” helyiségre osztottam fel: konyha, nappali/étkező³⁸, hálószoba. A négy helyiséggel így félfentéri megoldás segítségével hitelesen tudtam bemutatni egy egykori postatiszti lakását. A M. Kir. Posta személyzetén belül egy kincstári postai hivatal vezetőjének lenni presztízst jelentett, a hivatalvezetőt mind általános, mind magas szintű szakmai iskolázottsága a közösség értelmiségi köreibbe emelte; lakása különböző funkciójú helyiségekből állt, minő-

ségi bútorokkal berendezve, a polgári jólétet kifejező kiegészítő lakásdíszekkel. Az ő otthonának berendezésén keresztül mutatjuk be a hivatali irányító postatiszt szerepét, rangját, egyrészt a posta szervezetén belül, másrészt a polgárosodó társadalom struktúrájában. Otthonában a közelmúlt világháborús eseményei miatt számos tárgy emlékeztet a világgégsre, háborús mozsár, emlékképek, emléklapok, díszporcelánok stb (12. kép).

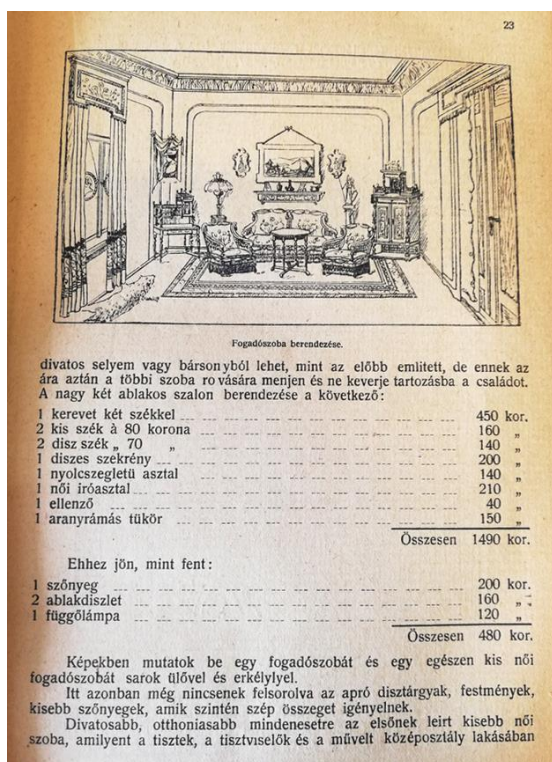
A berendezések születése

Adott időmetszetben enteriőrös kiállítások létrehozásakor a kurátor azzal a hellyzettel szembesülhet munkája során, hogy a kiválasztott épület – különösképp az üzletek és jelen esetben a postahivatal – egykori kirakatairól, a berendezésekről, a bútorokról, a tárgyakról és a belső falfestésekről nem áll rendelkezésre – vagy csak igen korlátozottan – archív fénykép, képeslap, leírás vagy családttörténeti visszaemlékezés. Ebben az esetben a kutató a korszaknak és a bemutatni kívánt üzlettípusnak megfelelő, a hazai és erdélyi közgyűjteményekben elérhető tárgyi, írott és képi analógiákat hívhatta segítségül, és ezek megismerésével, felhasználásával vagy adott esetben rekonstruálásával rendezhette be

³⁷ Kisfaludi – Urbán 2020: 3.

³⁸ Egyes polgári enteriőrökben a helyiségek funkciói gyakran összemósódtak, különösen a nappali/ebédlő jelent meg gyakran egy térben. (Lásd 11. kép) Fayl Hentaller (szerk.) 1908: 25.

a kiállításokat. A polgári lakások berendezésének esetében a leszármazottaktól kapott információk, a családtörténeti visszaemlékezések és a családtól kölcsönkapott tárgyak mellett a témába vágó szakirodalom és kiállítások,³⁹ a korabeli berendezési tanácsadók⁴⁰ (13. kép), az analógiaként használható archív fényképek, a bemutatott korszak általános ízlése és az adott család társadalmi helyzete volt az, amely alapján hiteles enteriőröket tudunk létrehozni.

13. kép. Berendezési tanácsadó 1908-ból. (Faylné Hentaller 1908: 23.)

A postahivatal esetében a múzeumi bemutatási idő egészen pontosan 1919 januárja. A korabeli posták bútorzatának hangsúlyos része az úgynevezett salter, azaz a bankkorlát volt,⁴¹ amely a különböző hivatali helyiségeket választotta el egymástól, jól elkülönítve a dolgozók által használt munkahelyeket a közönségtértől, ahol az ügyfelek voltak.

A felmérések és gyűjtések során a már említett román nyelvű táblát leszámítva nem került elő más tárgy vagy bútor, és fénykép sem készült a helyiségek belső kialakításáról. A Postamúzeum gyűjteményeiben található korabeli fényképek, szakmai kiadványok, szabályzatok⁴² és a Magyar Királyi Posta által egykor használt műtárgyak elengedhetetlen segítséget jelentettek a berendezés kialakításában. A Postamúzeum Fotótárát megvizsgálva egyértelművé vált, hogy a korszakban a salterek a helyi mester vagy a közösség (tájegység) ízlésének megfelelő díszítést kaptak, így a Skanzen salterének esetében egy udvarhelyszéki székelykapu motívumait használtuk fel⁴³ (14. kép).

14. kép. Székelyudvarhelyi székelykapu, analógia a díszítő faragáshoz. (Kovács 2007.)

A salter méretének, formájának és színének alapját a Postamúzeum állandó kiállításában lévő eredeti, hiteles darab adta. A bútorzat pontos és ala-

³⁹ Lásd például: Gyáni – Kövér 2001.; Fónagy Zoltán 2001.; Fónagy Zoltán 2015.; Hanák 1984., Sallay Béláné Peterdi 1993.; Sallay Béláné Peterdi 2011.; Békebeli otthonok. Polgári lakáskultúra a Székelyföldön 19–20. század fordulóján. Vándorkiállítás, 2012. augusztus 19. – október 4.

⁴⁰ Lásd például: Szabóné Nogáll (összeáll.) 1902.; Fayl Hentaller (szerk.) 1908.; Sebestyén Stetina (szerk.) 1909.; Lakos Imréné Pécskay Ilona 1919.

⁴¹ Ez a mai napig így van.

⁴² Lásd: Botár 1899.

⁴³ Analógia a díszítő faragáshoz. Kovács 2007.

pos műszaki felmérése, valamint a kutatott képanyag és az előkerült források feldolgozása után megszületett a Skanzen postahivatalába kerülő salter végleges látványterve.

A postaépületünk eredetijét, a székelyudvarhelyi Kossuth Lajos utca 35. szám alatti, 1880 körül épült emeletes házat 1907-ben vette bérbe a Kolozsvári Postaigazgatóság, majd a hivatal céljainak megfelelően átalakította, annak érdekében, hogy a postai bútorok elrendezése ésszerű és átlátható legyen. Éppen emiatt a múzeumba kerülő bútorzat tervezésekor mi is figyelembe vettük az épület belső tereinek sajátosságát, a minél jobb helykihasználás érdekében. A végeredmény így egy hiteles alapon nyugvó, és az egykori postai kialakítást leginkább figyelembe vevő elrendezés alapján született meg.

15. kép. Dávid Erzsébet 1914 körül. (The Kováts Photographic Museum and Studio, EAP1130/1/6/83/8)
A családtörténeti kutatás eredményei

A múzeumi bemutatás szerint az egyik emeleti postatiszti lakásban Dávid Lajos székelyudvarhelyi hivatalvezető lakik várandós feleségével, Nagy Rózával és 1909-ben született lányukkal, Erzsébettel⁴⁴ (15. kép).

Dávid Lajos István 1881-ben született Székelyudvarhelyen, római katolikus családban.⁴⁵ 1901-ben érettségizett⁴⁶, 1904-ben a M. Kir. posta-távírda és távbeszélő elnökgazgatója a budapesti és zág-rábi posta- és távírda tisztképző tanfolyamon végzett és alapvizsgát tett Dávid Lajost ideiglenes minőségű posta- és távírda-gyakornokká nevezte⁴⁷ (16–17. kép).

Posta- és távírda-tanfolyam.

Származási IV.

I.

név	Dávid Lajos	Jegyzetek
születési hely, időpont	Székelyudvarhely, 1881. augusztus 19.	44/904
religió	róm. kath.	
anyanyelv	magyar	
A felvételi vizsgán elért eredmény vagy egyéb bizonyítványok közzé tétele	1901. évi június hó 15. Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium	
A felvételi vizsgán elért eredmény	M. Kir. posta-távírda és távbeszélő elnökgazgatója	

Budapest, 1903. szeptember 15. n.

ELŐADÁSOK

II.

A tantárgy neve	Szorgalom	Elismertés	Észrevétel
1. Postai és távbeszélő gépek ismeretelmé	/	3	
2. Postaüzemeltetési rendszerek	2	2	
3. Állam- és posta- és távbeszélő szabályzat	/	/	
4. Távbeszélés	/	/	
5. Távirat és távbeszélő ismeretelmé	/	/	
6. Posta- és távbeszélő ismeretelmé	/	2	
7. Postaüzemeltetési rendszerek	2	3	
8. Postaüzemeltetési rendszerek	/	2	
9. Távirat és távbeszélő ismeretelmé	/	2	
10. Távirat és távbeszélő ismeretelmé	/	2	
11. Távirat és távbeszélő ismeretelmé	2	3	
12. Postaüzemeltetési rendszerek	/	/	
13. Postaüzemeltetési rendszerek	/	/	

Budapest, 1903. szeptember 15. n.

Létszám:

16. kép. Dávid Lajos postatiszti tanfolyamának dokumentumai, 1903–1904. (Postamúzeum, D21-342.1–2.)

Esküt egészen pontosan 1904. szeptember 15-én tett, ekkor lépett postai szolgálatba gyakornokként. 1906. február 14-én nevezték ki postatisztté és a X-ik fizetési osztályba került.⁴⁸ Ettől kezdve folyamatosan menetelt előre a postai ranglétrán, és az is bi-

⁴⁴ 1950-es választói névjegyzék, BFL XV.20.6 IV.1404.

⁴⁵ Postamúzeum, ltsz. D21-342.1.

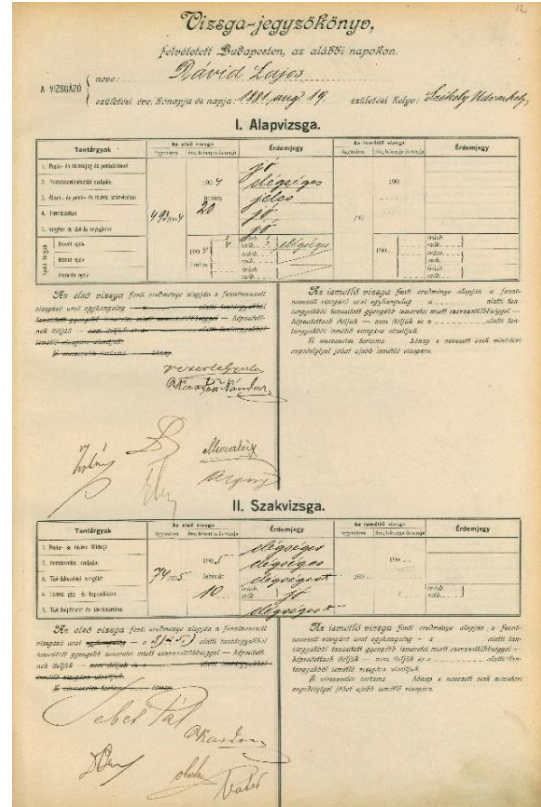
⁴⁶ Postamúzeum, ltsz. D21-342.2., A székelyudvarhelyi Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1900/901. tanév végén. 1901.

⁴⁷ MKPRT (1904) 35. sz. 252–253.

⁴⁸ MKPRT (1906) 10. sz. 89.

zonyos, hogy ebben az évben már a székelyudvarhelyi hivatalban dolgozott. Feleségét, Rózsát már ebben a beosztásában jegyezte el 1906. március 17-én.⁴⁹ Dávid Lajost 1915. február 6-án a posta vezérigazgatója január 1-től visszamenőlegesen a VIII., 2900 koronás fizetési osztályba léptette elő.⁵⁰ 1916. augusztus 1-jén postafőtiszt lett.⁵¹ A székelyudvarhelyi hivatalvezetői állás 1917. március 14-én megüresedett (Lányi Imre után⁵²); ekkor pályázatot hirdettek: minden posta- és távirdaigazgatósági kerületből posta- és távirdafelügyelők, valamint olyan posta- és távirda-főtisztek jelentkezését várták, akik legalább tizenöt évi szolgálati időt fel tudtak mutatni.⁵³ Macskássy Ignác főtitiszt 1904 júniusában államtudományból doktorált a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen⁵⁴, tehát igen magasan képzett hivatalnoknak számított, ennek ellenére mégsem ő lett Lányi utódja, hanem Dávid Lajos. Dávid 1917. szeptember 24-től töltötte be a hivatalvezetői posztot. Ezzel a VII. fizetési kategóriába lépett, 1917-ben 3200 korona éves fizetéssel.⁵⁵ Természetben lakásként 4 szoba, 1 konyha, 1 kamra, 1 padlás járt neki. Ha ezt nem tudták volna biztosítani, akkor lakpénzt kapott volna. Mivel Székelyudvarhely III. kategóriájú állomáshely volt, évi 1280 koronát kapott volna. 21 nap fizetett szabadság is járt a postatisztnek.⁵⁶ 1909-ben született első gyermeke után családi pótlék is járt mindaddig, amíg a gyermeknek nincs önálló jövedelme, de maximum 24 éves koráig.⁵⁷ Hogy a korszak viszonyai között valamihez viszonyítani tudjuk fizetését, az alábbi felsorolás lehet segítségünkre: 1917-ben egy segédjegyző évi 1400 koronát (+200 korona lakbért) vitt haza, egy vezető jegyző évi 4400 koronát, egy mindeneslány (cseléd) heti 40 koronát, egy csemegeüzlet kiszolgálója havi 90 koronát. Egy közepes méretű oszlopkályha a korabeli szentkeresztbányai katalógus⁵⁸ szerint 27,7 korona, egy szentkeresztbányai takaréktűzhely 38 korona volt. (18. kép) 1917-ben a *Délmagyarország* napilap éves előfizetői ára 28 korona. Újjonnan megjelenő könyvek 4–10 korona között. Egy zenekari harmonika 80 korona. Borjúbőr férficipő 22 korona. A vöröshagyma 1,34 korona/kg, a krumpoli 90 fillér/liter, a kenyér 58 fillér/kg, búzakenyérliszt 50 fillér/kg.⁵⁹ Ne felejtjük

el, utóbbi élelmiszerárak háború alatti, az állam által maximalizált árak voltak.

17. kép. Dávid Lajos postatiszti tanfolyamának dokumentumai, 1903–1904. (Postamúzeum, D21-342.1–2.)

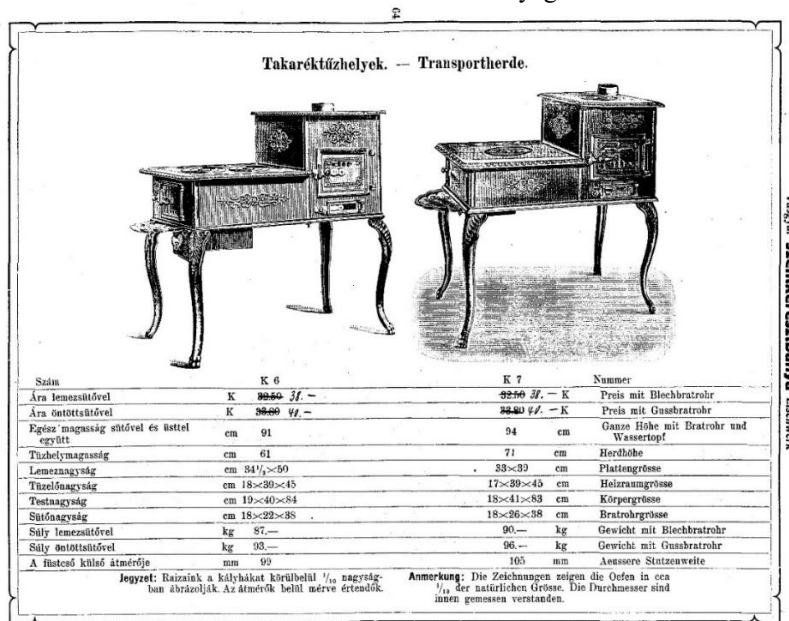
1918. november 3-án a már felbomlóban lévő Osztrák–Magyar Monarchia – és benne hazánk – számára véget ért az első világháború. Az október végi őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság 133 napja után a trianoni békeszerződésnek „köszönhetően” a magyarság ugyan elnyerte régóta áhított függetlenségét, azonban a béke egyben a történeti Magyarország végét is jelentette. A trianoni országhatárra történő tömeges és kényszerű menekülés azonban már a békeszerződés aláírása előtt megkezdődött. Az Erdélybe ismét bevonuló romá-

⁴⁹ Házasság. Pesti Napló, 1906. március 18. 11., Eljegyzés. Udvarhelyi Híradó 1906. március 11. 5. Érdekes, hogy a *Pesti Napló* beszámolt egy ilyen mindennapos jellegű dologról, amely ráadásul nem is a fővárosban történt.
⁵⁰ MKPRT (1915) 11. sz. 32.
⁵¹ MKPRT (1916) 103. sz. 292.
⁵² Az Osztrák–Magyar Monarchia alatt a székelyudvarhelyi posta személyzete végig jól adatolt, név szerint ismerjük az alkalmazottakat. Nagy 2018: 1–2.

⁵³ MKPRT (1917) 33. sz. 93.
⁵⁴ Székely-Udvarhely 1904. június 19. 3.
⁵⁵ MKPRT (1917) 121. sz. 380.
⁵⁶ Kisfaludi – Urbán 2020: 2.
⁵⁷ Kisfaludi – Urbán 2020: 2.
⁵⁸ SZENTKERESZTBÁNYA KAMNER & JEKELIUS. 1911. 44.
⁵⁹ Az adatokat a korabeli országos sajtóban megjelenő hirdetések alapján tüntettem fel.

nok, valamint a magyarelles atrocitások és kitoloncolások miatt ismét elkezdtek özönlenni a menekültek az ország belsejébe. A magyar közalkalmazottaknak ahhoz, hogy továbbra is betölthessék állásaikat, hűségesküt kellett tenniük (már a trianoni békeszerződés megkötése előtt!) a Csehszlovák Köztársaságra, valamint I. Ferdinánd román és I. Sándor szerb–horvát–szlovén királyokra. Akik megtagadták az eskü letételét az új államokra, azokat a csehek, románok és szerbek kiutasították, és vagyonukat veszítve menekülniük kellett.⁶⁰ Többen voltak azonban, akik az új helyzet következtében „önként” hagyták el szülőföldjüket a biztosabb megélhetés és egyértelmű nemzeti hovatartozás reményében.⁶¹ Akadtak azonban olyanok is, akik nem esküdtek fel az új államokra, ellenben szülőföldjüket sem akarták elhagyni, köztük volt Dávid Lajos is, aki jó példája az Osztrák–Magyar Monarchia ideje alatt szolgálatát kezdő, majd a román berendezkedést megelőző állami hivatalnoknak, akit végül az eskü letételének megtagadása miatt többször is meghurcoltak és fogságban tartottak.⁶²

A *de jure* még nem, *de facto* már határon túlra kerülő, román tisztviselőkkel körülvett⁶³ székelyudvarhelyi magyar alkalmazottak egyelőre még a helyükön maradhattak, életük azonban meglehetősen bizonytalanra vált. A románok a székelyudvarhelyi intézmények életébe a beavatkozást a stratégiai jelentőségű postával kezdték. 1918. december 21-én a román térparancsnokság a postaszemélyzet letartóztatását helyezte kilátásba Dávid Lajosnak, mivel kifogásolták a telefonkapcsolat lassúságát.⁶⁴ Dávid válaszul kijelentette: amennyiben nincsenek megelégedve a szolgáltatás minőségével, vegyék át annak az üzemeltetését. Másnap Romulus Boilă, a nagyszebeni Kormányzótanács minisztere táviratban rendelte el a posta állandó szolgálatát.⁶⁵ 1919 januárjában még Dávid volt a postamester, a postahivatal azonban már a román minisztériumi hatóságok igazgatása alatt működött. 1919-től kezdve ráadásul – román minisztériumi törvény alapján – a postai küldeményekre és levelekre csakis románul lehetett a címzést és a településnevet feltüntetni.⁶⁶ Emiatt sok fennakadás, félreértés történt, többen jelentős anyagi kárt szenvedtek.

18. kép. A szentkeresztbányai vasgyár takaréktűzhelyei. (SZENTKERESZTBÁNYA KAMNER & JEKELIUS 1911: 64.)

⁶⁰ Fráter 2003: 92.

⁶¹ Bruckner 2017: 247.

⁶² Emlékirat. A székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnökhöz. HRM Paál Árpád Kézirathagyatéka Ms 7651/167-11. Közli: Bárdi 1993: 98.

⁶³ Erre bizonyították, hogy a románok a magyar tisztviselőkkel szemben tanúsított nagyfokú bizalmatlansága miatt már 1919 legelején lépéseket tettek annak érdekében, hogy az udvarhelyi

postán csak román nemzetiségűek vagy olyan magyarok dolgozzanak, akik már letették a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra. RNL HMH F 43. Udvarhely Megyei Prefektúra iratai, Alprefektusi hivatal. 1919/799. ügyirat

⁶⁴ Bárdi 2013: 55.

⁶⁵ Bárdi 1993: 91.

⁶⁶ A posta és a telefon. Székely Közélet 1923. szeptember 30. 2.

1919. január 14-én Valer Neamțiu, újonnan ki-nevezett udvarhelyi román prefektus felkereste a postahivatalt, ahol közölte a magyar alkalmazottakkal, hogy innentől kezdve a nagyszebeni román hatóságok rendelkezéseit kötelesek követni. Dávid Lajos és a többi postai alkalmazott nem akarta elismerni a román fennhatóságot.⁶⁷ Másnap, január 15-én délelőtt 10-kor Neamțiu magához kérte az Udvarhely vármegyei hivatalfőnököket és felszólította őket, hogy délután 5-ig minden magyar tisztviselőt vegyenek rá a hűségeskü letételére. A román prefektus 11-kor megjelent a vármegyei magyar tisztviselők értekezletén, ahol internálással fenyegette meg a behódolást megtagadókat. Délután 5-re a vármegyházát megszállta a román katonaság. Az épület előtt a családtagjaikat és a fejleményeket várókat szétkergették, négy ágyút és néhány géppuskát is szembefordítottak a vármegyházával.⁶⁸ Ekkor a lakásán őrizetbe vették az ekkor egyébként betegeskedő Dávid Lajost⁶⁹, majd a segesvári fegyházba szállították 36 magyar tisztviselővel együtt.⁷⁰ Felesége másnap, január 16-án adott életet Ilona nevű gyermeküknek.⁷¹ Dávid Lajost Segesvárról a nagyenyedi, majd a szamosújvári fegyházba vitték társával, ahol a román hadbíróóság előtt bünvádi eljárást indítottak ellene és a vizsgálati fogságból csak márciusban engedték ki őket.⁷² A szabadság azonban csak néhány hónapig tartott, ugyanis 1919. július 29-én Fogarasba internálták, családját pedig kiutasították az országból.⁷³ 1919. szeptember 20-án eddig ismeretlen okokból ismét letartóztatták több Udvarhely vármegyei tisztviselővel egyetemben, majd Lugosra szállították.⁷⁴ Dávid Lajos következő három éve még kérdőjelekkel tarkított, ebben a témában további kutatásaimmal ezt az űrt kívánom majd betölteni. Az bizonyos, hogy a Lugosi fogság után menekült el Romániából, 1922. július 14-e előtt érkezett a trianoni Magyarországra. Ezt abból

tudjuk, hogy a *Posta és Távirtda Rendeletek Tárában* ezzel a dátummal nevezték ki posta- és távirtdafelügyelővé.⁷⁵ Hogy családja akkor már Magyarországon volt a kiutasítás miatt, avagy együtt érkeztek, az a családi leszármazottak megtalálásával derülhet ki a további kutatások során.

19. kép. Dávid Lajos 1930 körül. (Postamúzeum)

Dávid Lajos további magyarországi élete ugyanakkor „sikertörténet”. 1922-ben, már Budapesten született meg harmadik gyermeke, Lajos.⁷⁶ 1922. július 14-én posta- és távirtdafelügyelővé nevezték ki,⁷⁷ 1928-ban postafőfelügyelő, a következő évben pedig már a Budapest 70. sz. posta⁷⁸ hivatalvezető-helyetteseként jelenik meg a *Közlekedési (Postás) Szaknaptárban*⁷⁹ (19. kép).

⁶⁷ Bárdi 1993: 97.; Föcze 2018: 31–41.

⁶⁸ Székelyudvarhely keresztrefeszítése. Egy székely város kálváriája. Világ 1919. december 11. 5.

⁶⁹ Székelyudvarhely keresztrefeszítése. Egy székely város kálváriája. Világ 1919. december 11. 5.

⁷⁰ Bárdi 1993: 98.; Székelyudvarhely keresztrefeszítése. Egy székely város kálváriája. Világ 1919. december 11. 5.

⁷¹ Remsey Frigyes csendőrhadnagy és felesége, Dávid Iluka. Magyar Nők Lapja 1944. január 10. 19.; A M. Kir. Csendőrség Gazdasági Tisztjeinek Névsora 1944. 123. Elektronikus változat: (<http://www.csendor.com/konyvtar/biografia/perjesi/Gazdaszati%20Tisztjek%20Lenkey-Zongor.pdf> – Letöltés: 2022. november 11.)

⁷² Székelyudvarhely keresztrefeszítése. Egy székely város kálváriája. Világ 1919. december 11. 5.

⁷³ Székelyudvarhely keresztrefeszítése. Egy székely város kálváriája. Világ 1919. december 11. 6.

⁷⁴ Pál Árpád udvarhelyvármegyei alispán és társainak letartóztatása. A magyar békeszerződés. A magyar béketárgyalások. I. kötet. Budapest, 1920. 239.

⁷⁵ A Posta és Távirtda Rendeletek Tára alapján bizonyos, hogy 1922. július 14-e előtt érkezett a trianoni Magyarországra, ezzel a dátummal nevezték ki posta- és távirtdafelügyelővé. MKPTRT (1922) 50. sz. 216.

⁷⁶ 1950-es választói névjegyzék, BFL XV.20.6 IV.1404.

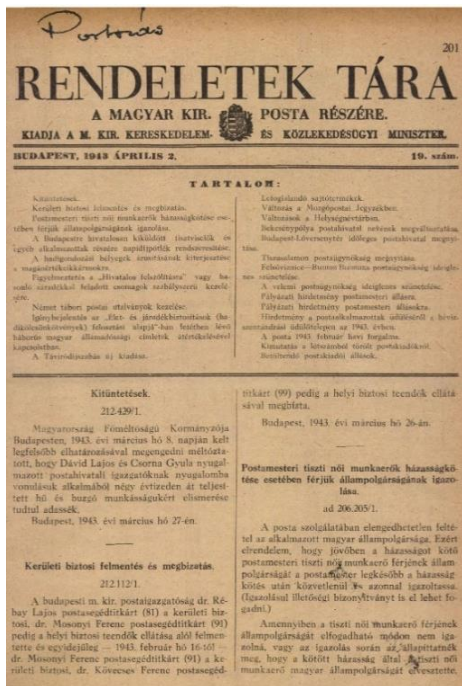
⁷⁷ MKPTRT (1922) 50. sz. 216.

⁷⁸ 1037 Budapest, Verseny utca 3. A korszakban is jelentős forgalmú posta.

⁷⁹ 1928-tól újra van *Szaknaptár*, így ez a Dávid Lajos egészen bizonyosan az, aki 1904. szeptember 15-én tette le az esküt. Ferenczi – Kovács (szerk.) 1929.

1933. június 29-én postahivatali igazgatóvá léptették elő (ezzel a VI. fizetési osztályba került), 1940. szeptember 3-án pedig megbízást kapott a Budapest 70. sz. posta vezetésére.⁸⁰ Hosszú pályafutása után 1942-ben vonult nyugdíjba.⁸¹ 1943-ban négy évtizedes kiváló munkájáért Horthy Miklós kormányzói elismerésben részesítette⁸² (20. kép). Erzsébet lánya 1941-től teljesített postai szolgálatot, 1946-ban II. o. segédtiszt, 1948-ban postai segédellenőr majd I. o. segédtiszt volt.⁸³ Második lánya, Ilona, 1944 januárjában Remsey Frigyes csendőrhadnagyhoz ment feleségül⁸⁴ (21. kép).

Dávid Lajos és neje 1936–1944 között a budapesti XIV. kerületben, a Thököly út 44. III/4. alatti lakásban lakott.⁸⁵ Dávid Lajos 1950. december 28-án hunyt el Budapesten⁸⁶, felesége, Nagy Róza pedig 1973. április 9-én, szintén Budapesten.⁸⁷

20. kép. Dávid Lajos kormányzói elismerése, 1943. (RTMKPR 1943. 1.)

21. kép. Dávid Ilona házasságkötési képe, 1944. (Magyar Nők Lapja 1944. január 10. 19.)

Múzeumi interpretáció

A városi épületekkel az új bemutatási lehetőségek a hagyományos történeti-néprajzi témák feldolgozása mellett mentalitástörténeti kérdések, valamint egyéni és tipikus döntéshelyzetek bemutatását és értelmezését is lehetővé teszik. A városi épületegyüttesben az enteriőrök és termes kiállítások mellett a bemutatás meghatározó formája az E/1. személyű élő interpretáció, ahol a kereskedőt, a hivatalnokot, a patikust, az ügyvédet vagy épp a cselédet hiteles családtörténeti kutatások, egykor valóban élt személyek történetei alapján korhű kosztümbe öltözött interpretátorok keltik életre élő *történelmi jelenetek* (*living history*)⁸⁸ segítségével. A teljes nyitvatartási időben elérhető élő történelmi játék mellett számos műzeumpedagógiai foglalkozást kínálunk a győgszerészeti, egészségmegelőzési és háztartási ismeretektől kezdve a nemzetiségi együttéléssel vagy az információáramlással foglalkozóig.

Élő történelmi játékok keretében 33 jeleneten keresztül adjuk át az épületekhez tartozó család- és cégtörténeti ismereteket, valamint fontos történeti,

⁸⁰ RTMKPR (1933) 28. sz. 201.; (1940) 37. sz. 405.

⁸¹ RTMKPR (1942) 57. sz. 683.

⁸² RTMKPR (1943) 19. sz. 201.

⁸³ RTMKPR (1941) 8. sz. 71.; RTMKPR (1946) 39. sz. 435.; RTMKPR (1948) 1. sz. 1.; RTMKPR (1948) 29. sz. 332.

⁸⁴ Remsey Frigyes csendőrhadnagy és felesége, Dávid Iluka. Magyar Nők Lapja 1944. január 10. 19.

⁸⁵ BFL VII.199.a a 1942 0278

⁸⁶ BFL XV.20.1 XXXIII.1.a Budapest IX. kerület halotti anyakönyv, 2150/1950.

⁸⁷ BFL XV.20.1 XXXIII.1.a Budapest XII. kerületi halotti anyakönyv, 1159/1973

⁸⁸ A skandináv és nyugat-európai skanzenekben az *élő történelm*, azaz a *living history* néven ismert műfaj népszerű formája a múzeumi oktatásnak, ismeretadásnak. Nemcsak azért, mert szó-rakoztató, hanem azért is, mert egyaránt szól felnőtteknek és gyerekeknek is. Korhű kosztümbe öltözött interpretátorok keltik életre az egykor a házakban élt, hiteles családtörténeti kutatásokon alapuló személyek mindennapi életét, vagy korabeli módszerekkel és eszközökkel foglalkozásokat mutatnak be. A szövegek nyelvi létrehozásában muzeológus és színházi dramaturg dolgozik együtt. Létezik E/1. és E/3. személyű formája is. A témához bővebben lásd: Faár Tamara 2019.

társadalmi problémákat is megjelenítünk, ezek között találjuk Dávid Lajos postai hivatalvezető is, aki meglehetősen nehéz döntéshelyzetbe került.

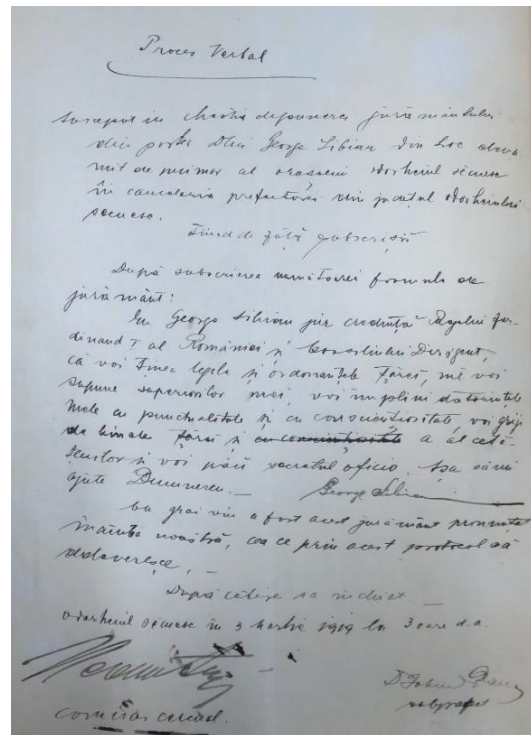
Ahogy a kutatástörténetben láttuk, 1919 januárjában Dávid Lajos és a magyar tisztviselők nagy része még a helyén volt, magától értetődő módon a románok a posta további működéséhez elengedhetetlen berendezéseket érintetlenül a helyükön hagyták, hogy a posta és a telefon működése ne álljon le.⁸⁹ A bemutatott szituáció azt a pillanatot ragadja meg, amikor 1919. január 15-én Valér Neamțiu román prefektus magához kérte a vármegyei hivatalfőnököket és felszólította őket, hogy délután 5-ig minden magyar tisztviselőt vegyenek rá a hűségeskü letételére. A látogató a lakásba belépve 1919. január 15-ének koradélutánján találja magát. A román nyelvű hűségeskü⁹⁰ Dávidék nappalijában a dohányzóasztalon található, a dilemma az, hogy aláírja-e és ezzel megtagadja magyarságát, avagy ne írja alá és vállalja a meghurcoltatást annak tudatában, hogy felesége második gyermekükkel várandós (22. kép).

A postatiszti lakásban működő élő történelmi interpretációnak köszönhetően még tovább növeli a látogatói élményt, hiszen a játék középpontjában Dávid Lajos és Nagy Róza beszélgetése áll, amely során azt tárgyalják meg, hogy a család fő aláírja-e a hűségesküt – vállalva a megaláztatást és magyarságának megtagadását, avagy sem, továbbá a létbizonytalanságot és a meghurcoltatást. A feszült, elgondolkodtató jelenet végén a feloldást a valós történelmi események adják meg, miszerint Dávid Lajosra további fényes postai karrier várt Budapesten. Ezt az interpretátorok helyett, akik nem lépnek ki szerepükből, az épületben dolgozó teremőr vagy a tárlatvezetést tartó muzeológus vagy maga a kurátor ismerteti a látogatókkal. (23. kép)

Összegzés

A székelyudvarhelyi Kossuth utca 35. szám alatti épület meghatározó szerepet töltött be a város életében, különösen akkor, amikor Erdély a vesztes világháború után elveszett Magyarország számára. A

Szabadtéri Néprajzi Múzeumban megépült másolatának segítségével a múzeum látogatói az Osztrák–Magyar Monarchia – és így Magyarország – egy meghatározó és a korszakban nemzeti büszkeségre okot adó hivaltípusába, a posta működésébe nyerhetnek bepillantást. Emellett egy olyan hiteles egyéni életút sorsfordító pillanatával is megismerkedhetnek, amikor arról kellett dönteni, hogy megtagadjuk magyarságunkat, vagy meghurcolva, kitasítva és mindenünket hátrahagyva új hazát keressünk.

22. kép. George Sibiu (Szibián György) hűségesküje, 1919. (RNL HMH F 43. Udvarhely Megyei Prefektúra iratai, Alprefektusi hivatal. 1919/156. ügyirat)

Az előző oldalakon a posta esetével azt a kutatói háttér munkát próbáltam meg bemutatni, amelyet az új Erdély épületgyűjtes valamennyi kurátora végzett, sok esetben ugyanazokkal a problémákkal

⁸⁹ Ezt igazolja, hogy a románok panaszkodtak a telefonkapcsolat lassúságára, tehát biztos, hogy nem nyúltak a posta berendezéséhez, mivel szükségük is volt rá. Bárdi 2013: 55.

⁹⁰ A kiállított darab a Hargita Megyei Levéltárban található eredeti, a székelyudvarhelyi postai és más állami hivatalnokok által aláírt darab hiteles másolata, annyi különbséggel, hogy nincsen rajta aláírás. Az eredetit Szibián György írta alá. Jelzete: RNL HMH F 43. Udvarhely Megyei Prefektúra iratai, Alprefektusi hivatal. 1919/156. ügyirat. Szibián György: román származású volt

udvarhelyi vármegyei tisztviselő, 1919 februárjában már kinevezett polgármester. George Sibiu néven írta alá a hűségesküt. A helybeli románok közül azonban többen segítettek nemcsak a tolmácsolásban és bizonyos ügyek elintézésében, hanem több esetben a letartóztatott helybeli lakosokért jóállást is vállaltak, köztük Szibián György is, aki az udvarhelyi Vas-Székelyt is megpróbálta megmenteni, azonban eredménytelenül járt a prefektusnál. Bárdi 2013: 62.

szembesülve. Muzeológusi berkeken kívül talán nem is gondolná a történész, néprajzos, levéltáros vagy más szakember, hogy egy kiállítás létrehozásához milyen mélységekig kell leásnia magát a kúratornak a témában annak érdekében, hogy a látogató történeti (néprajzi) kutatásokkal alátámasztott információkkal, tárlatokkal és múzeumi élményelemekkel találkozhasson. A látogató ugyanis elvárja a múzeumtól, sőt, alapvetésnek tekinti, hogy az intézmény „feddhetetlen” legyen ilyen szempontból, így

a múzeumok felelőssége hatalmas a hiteles tájékoztatást és bemutatást illetően.

A cikk segítségével reményeim szerint képet kaphattunk arról a komplex előkészítési folyamatról, amely egy épület kiválasztásától kezdve egészen odáig tart, hogy az élő kosztümös interpretátorok hitelesen berendezett korabeli lakásokban, hiteles műtárgyak között és hitelesen tudják előadni az egykori személyek által a valóságban is átélt történeteket, így téve teljessé a múzeumi bemutatást. Mindez nagyon izgalmas kutatói feladat volt.

23. kép. Dávid Lajos és Nagy Róza döntenek a hűségük megtagadásáról az élő történelmi jelenetben. (Bánáti Balázs felvétele)

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
Haáz Rezső Múzeum Levéltára (HRML)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala (RNL HMH)
Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (RNL MMH)
Magyar Nők Lapja 1944.
Pesti Napló 1906.
Székely Közélet 1923., 1926.

Székely-Udvarhely 1904., 1905., 1907.
Udvarhely 1872.
Udvarhelyi Híradó 1899., 1904., 1905., 1906., 1907.
Világ 1918–1919.

Felhasznált irodalom

A magyar békeszerződés. A magyar béketárgyalások. I. kötet. M. Kir. Külügyminisztérium, Budapest, 1920.

- A M. Kir. Kereskedelemügyi Ministerium Posta- és Táviradaszemélyzetének és a Posta- és Távirдахivataloknak Czim- és Névtára. Budapest, 1891., 1896.
- A M. Kir. Csendőrség Gazdászati Tisztjeinek Névsora 1944. (<http://www.csendor.com/konyvtar/biografia/perjesi/Gazdaszati%20tisztetek%20Lenkey-Zongor.pdf> – Letöltés: 2022. november 11.)
- A magyar posta, távirda és távbeszélő statisztikája az 1914. évről. M. Kir. Posta és Távirda Vezérigazgatóság, Endrényi Lajos Könyvnyomdája, Szeged, 1918.
- A székelyudvarhelyi Róm. Kath. Főgymnasium Értésítője az 1900/901. tanév végén. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely, 1901.
- Audsley, George Ashdown – Audsley, William James 1893: *100 Tafeln in Gold- und Farbendruck*. Verl. von Paul Neff, Stuttgart.
- Bárdi Nándor 1993: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas* (8.) 3. 76–120.
- Bárdi Nándor 2013: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Botár János 1899: *A posta-távirдахelyiségek, berendezések, felhasználási anyagok s postaforgalmi eszközök ismertetése: posta- és távirдахgazdászati*. Hornyánszky Nyomda, Budapest.
- ’Postaügy. Melléklet a posta cikkhez’ szócikk. In: *Pallas Nagy Lexikona XIV.* kötet, Budapest, 1897. IV.
- Bruckner Éva 2017: Vagon- és barakkvárosok. A trianoni utódállamok menekültjeinek életkörülményei. *Polgári Szemle* (13.) 1–3. 243–255.
- Dománszky Gabriella (szerk.) 2010: *A lehetőségek országa. Polgárosodás a 19. századi Magyarországon*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr.
- Faár Tamara 2019: *Ott lehetsz, ahol akarsz! Élő történelem a múzeumban*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Fayl Hentaller Mária (szerk.) 1908: *A háztartás kézikönyve*. A Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadása, Budapest.
- Ferenczi Pál – Kovács József (szerk.) 1929: *Közlekedési szaknaptár és sematizmus az 1930. évre*. Springer G. könyvnyomdája, Budapest.
- Fónagy Zoltán 2001: *Modernizáció és polgárosodás*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Fónagy Zoltán 2015: *A polgár otthona a boldog békeidőkben: ideál és valóság*. (https://mindennapoktortenete.blog.hu/2015/02/08/polgari_ott_hon – Letöltés: 2022. november 11.)
- Főcze János 2018: Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás. *Korunk* (29.) 12. 31–41.
- Fráter Olivér 2003: Erdély mint hadszíntér 1916–1922-ben. In Fráter Olivér (szerk.): *Erdélyi magyar helyzetkép*. Hamvas Intézet, Budapest, 76–94. (http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2003.1_2.szam/09.Frater_Oliver.pdf – Letöltés: 2022. november 11.)
- Gyáni Gábor – Kövér György 2001: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest.
- Hanák Péter 1984: Polgárosodás és urbanizáció. (Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században) *Történelmi Szemle* (27.) 1–2. 123–144.
- Kisfaludi Júlia – Urbán Gyöngyi 2020: *A hírközlés és a posta szerepe az erdélyi lakosság gazdasági és társadalmi életében*. Kézirat. Postamúzeum, Budapest.
- Kovács József (szerk.) 1938–1939: *Postás Szaknaptár*. Postafiók 66., Budapest.
- Kovács Piroska 2007: *Elődeink hagyatéka. Udvarhelyszéki öreg székelykapuk katasztere, 2001–2006*. CD, Hargita Megye Tanácsa – Hargita Megyei Kulturális Központ.
- Lakos Imréné Pécskay Iлона 1919: *Háztartási Tanácsadó*. Morvay Gyula Könyvnyomdája, Nagybánya.
- Magyar Királyi Posta és Távirдах Rendeletek Tára* (1884) 60. sz.
MKPTRT (1904) 35. sz.
MKPTRT (1906) 10. sz.
MKPTRT (1915) 11. sz.
MKPTRT (1916) 103. sz.
MKPTRT (1917) 121. sz.
MKPTRT (1917) 33. sz.
MKPTRT (1922) 50. sz.
- Nagy András 2018: *Székelyudvarhely postaszemélyzete*. Kézirat. Postamúzeum, Budapest.
- Nagyné Batári Zsuzsanna 2014: *Tájegység születik: Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmánya alapján*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Németh Szandra – Szegedy-Kloska Tamás 2019: *Erdély épületegyüttes városi épületei*. Kiállítási koncepció. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Németh Szandra – Szegedy-Kloska Tamás 2022: A városi épületegyüttes. In: Cseri Miklós – Sári Zsolt – Bereczki Ibolya – Nagyné Batári Zsuzsanna – Szegedy-Kloska Tamás (szerk.): *Ház*

- és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 34.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2022.
- Pál Judit 2003: *Városfejlődés a Székelyföldön (1750–1914)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Pál Judit 2016: A Székelyföld metamorfózisa. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története*. III. kötet. MTA BTK – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 13–66.
- Pálmay József (szerk.) 1901: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Jókai Nyomda Rt., Sepsiszentgyörgy.
- Rendeletek Tára a Magyar Kir. Posta részére* (1933) 28. sz.
RTMKPR (1940) 37. sz.
RTMKPR (1941) 8. sz.
RTMKPR (1942) 57. sz.
RTMKPR (1943) 19. sz.
RTMKPR (1946) 39. sz.
RTMKPR (1948) 1. sz., 29. sz.
- Sallay Béláné Peterdi Vera 1993: A nagyvárosi háziasszony birodalma. In: Deme Péter (szerk.): *Kiállításvezető*, LTM. Budapest, 3–19.
- Sallay Béláné Peterdi Vera 2011: A dualizmus kori Budapest polgári lakáskultúrájának képviselője a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kori Bútor, berendezés gyűjteményében. *Történeti Muzéológiai Szemle* (20.) 11. 7–35.
- Sebestyén Stetina Ilona (szerk.) 1909: *Háztartás, Gazdaságtan és Neveléstani Ismeretek*. Lampel R. Kk. R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Szabóné Nogáll Janka (összeáll.) 1902: *Házi Kincsek. Hasznos ismeretek tára a háztartás köréből*. [k.n.], Budapest.
- Szász Hunor 2019: *Adatok a székelyudvarhelyi postahivatal történetéhez*. Kézirat. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely.
- SENTKERESZTBÁNYA KAMNER & JEKELIUS.**
Szentkeresztbánya vasöntöde és szerhámoráru-gyár képes árjegyzéke fűtőkről, takaréktűzhelyekről, kereskedelmi és építészeti öntvényekről, valamint szerhámorárukról. Kamner és Jekelius, Brassó, 1911.
- Szegedy-Kloska Tamás 2021: A székelyudvarhelyi postahivatal és Dávid Lajos hivatalvezető az Osztrák–Magyar Monarchia és az impériumváltás idején (1917–1919). In: Bereczki Ibolya – Cseri Miklós – Nagyné Batári Zsuzsanna – Sári Zsolt – Szegedy-Kloska Tamás (szerk.): *Ház és*
- Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 33.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. (Megjelenés előtt.)

Adattári adatok

- Felmérés.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, ltsz. MNÉA-É 2020.1.2.
- Posta- és távírda tanfolyam anyakönyve 1903-4. tanévre.* Postamúzeum, ltsz. D21-342.1.
- Posta- és távírdatanfolyam vizsgajegyzőkönyv 1903-4 tanév.* Postamúzeum, ltsz. D21-342.2.
- Szoba, közösségi terek, termek díszítő festései.* Kézirat. Haáz Rezső Múzeum, IMG_20201008_105324, IMG_20201008_112227.
- Tervjegyzék.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, MNÉA-É ltsz. 2022.7.1–9.

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI ADALÉKOK MISKOLC 20. SZÁZADI ZENETÖRTÉNETÉHEZ:
AZ ADY ENDRE MŰVELŐDÉSI HÁZ ÉNEKKARA KOTTATÁRI HAGYATÉKÁNAK FELDOLGO-
ZÁSÁRÓL

Benéné Hódosi Katalin

Szent Márton Katolikus Gimnázium és Általános Iskola
3800 Szikszó, Miskolci út 9.
hodosi.katica@gmail.com

A 20. századi magyar kórusmozgalom kultúrtörténeti jelentősége ellenére méltatlanul kevés szó esett mostanáig a helytörténeti kutatások körében a miskolci kórusok intézménytörténetéről. Az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara kottatári hagyatékának feldolgozása és elemzése nyomán azonban annak heterogén összetétele révén olyan információk és adalékok kerültek felszínre, melyek hiánypótlónak bizonyultak ahhoz, hogy teljesebb képet nyerjünk Miskolc 20. századi zenei életéről. A kottatári hagyatékot feldolgozó munkálataim kezdeti célja a gyűjtemény katalógizálása volt.¹ A katalógus létrehozásával áttekinthetőbbé vált az anyag, ami nagyban elősegítette a további kutatások folytatását is.

Előadásom négy részre tagolódik. Az első részben a kutatástörténeti és kutatásmódszertani jellegzetességek bemutatására, a második részben a gyűjtemény forráscsoportok szerint kialakított rendszerének ismertetésére vállalkozom. A harmadik részben egy lehetséges intézménytörténeti portré felvázolására törekszem a kottatári hagyaték feldolgozása és elemzése által nyert információk alapján. Végezetül pedig a kottatári hagyaték elemzése alapján levont stílári és esztétikai következtetések birtokában teszek kísérletet a kórus korabeli zenei életben betöltött szerepének értelmezésére, amikor párhuzamot vonok a Kodály Zoltán nevével fémjelzett kórusmozgalom központi célkitűzései és az együttes munkássága között.

1. A jelen előadás tárgyát képező kottatári hagyaték az együttes 1907-ben született és 1935-től tevékenykedő karnagyának, Vidinszky Lászlónak a halálát követően, a kétezres évek elején került a diósgyőri Ady Endre Művelődési Házból a Miskolci Egyetem akkori Zeneművészeti Intézetének, ma

Zeneművészeti Karának birtokába. Az évekig érintetlen anyag egy ideig a kar egyik tanáránál, majd az intézet könyvtárában került elhelyezésre; innen került át a Zenepalota 212-es tantermének szekrényébe, ahol azóta is tárolják. Probléma azonban, hogy a kottatári hagyaték hosszú távú elhelyezésének körülményei jelen pillanatban sem biztosítottak.

A meglehetősen nagy terjedelmű állomány méretéből és állapotából adódóan csak helyben volt kutatható, emiatt a feldolgozás mintegy hat hónapot vett igénybe. A kottatári hagyaték nem meghatározható logika vagy sorrend alapján 119 mappába, illetve kisebb palliumokba rendezett, mappa nélküli kottaanyagot tartalmaz. Az egyforma méretű, nagy alapú, kék színű, megkötös mappák, akárcsak a bennük foglalt kották, meglehetősen sérült állapotban kerültek ki a művelődési ház állományából: állapotukat tekintve porosak, néhol gyűröttek, szakadtak. Közös jellemzőjük, hogy egyes példányaik a kórus pecsétjével (Diósgyőri Polgári Dal és Olvasókör – 1899) vannak ellátva.

A kottatári hagyaték feldolgozásának első lépéseként szétválogattam a mappákat és a rajtuk álló eredeti, minden valószínűség szerint a művelődési házban kapott, ismeretlen kéztől származó, 1-től 141-ig terjedő sorszámozásuk alapján állítottam sorrendbe azokat. Az egyforma mappákon kívül találtam egy 147-es sorszámú palliumot is, mely küllemében és tartalmát tekintve is eltér a többitől: egy puha papír mappa, mely koncertplakátokat, meghívókat, képeket, képeslapokat tartalmaz. A sorrend felállítása után látható volt, hogy a 141 darabból álló sorozat 22 mappája hiányzik, melyek hollétéről a kutatások jelenlegi stádiumában nincs információ. Négy mappa (a 16-os, a 30-as, a 126-os és a 132-es)

¹ Ennek eredményeként elkészült MA-szakdolgozatomat 2022 májusában védtem meg a Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Karán *Miskolc XX. századi zenei élete az Ady Endre*

Művelődési Ház Énekkara kottatári hagyatékának tükrében címmel.

eddig ismeretlen okokból kifolyólag duplán szerepelt a gyűjteményben, melyek közül a 132-es számú mappa egyik példánya üres volt. Az azonos számmal jelölt mappák csak a számozásban egyeztek meg, tartalmukat tekintve eltérőek voltak. A kották egy kisebb része pedig mappák nélkül, ömlesztve képezte a gyűjtemény részét.

A feldolgozás következő lépéseként az állomány részeként megőrződött zenei kompozíciók azonosítására, majd stílári és esztétikai értékelésére került sor. E folyamat alapvető állományvédelmi munkálatokkal is kiegészült. Az állag és minőség megőrzése érdekében a különálló kottalapokat egymáshoz rendeztem, a gyűrődéseket megigazítottam. A katalógusba történő besorolásnál összegyűjtöttem az adott darabhoz kapcsolódó információkat a kottából: a zeneszerző, a szövegíró és a kiadó nevét, székhelyét, a kiadás évét, illetve a kottát tartalmazó mappa számát. Ezekből az adatokból a katalógusba a könnyebb áttekinthetőség érdekében a zeneszerző nevét, a darab címét és a kottát tartalmazó mappa számát vettem fel. A mappa száma a darab címe után zárójelben került feltüntetésre, illetve a négy duplázott mappánál /1 és /2 jelölést vezettem be a könnyebb megkülönböztetés érdekében. A mappa nélküli anyag jelölésére az *mn* rövidítést alkalmaztam. Az állomány e részében is felfedezhetőek voltak látható egységekbe rendezett kották, amit a katalógusszám kialakítása során is igyekeztem érzékeltetni: (*mn/1*, *mn/2*, *mn/3*, *mn/4*). A katalógusba bekerült adatok feltüntetésénél az adott kottán szereplő adatokra támaszkodtam, ezért több esetben is előfordul a katalógusban, hogy ugyanannak a zeneszerzőnek a neve két- vagy akár ennél is több alakban és írásmódban szerepel. A rendszerező munkálatok folytatásaként tervben van a korabeli szaksajtó és további primer források bevonásával az autentikus névalak meghatározása, illetve az írásmód egységesítése.

A feldolgozásnál kifejezetten ügyeltem arra, hogy minden mappában szereplő kottát rögzítsek, ugyanis fontosnak tartottam, hogy feljegyezzem a mappák teljes tartalmát. A kottákat abban a mappában vagy mappa híján abban az egységben hagytam, amiben találtam őket. Emiatt fordult elő az, ami a katalógus áttekintésénél szembeűnő lehet: bizonyos darabok ugyanis kettő vagy több besorolással is rendelkeznek. A katalógusban a szerzők vezetőnevei szerepelnek először, kiemelve, betűrendben feltüntetve. Néhány kottáról hiányzik a szerző neve, ebben az esetben a darab Szerző nélkül (Sz.n.) jelöléssel szerepel a listában. A kutatás következő

szakaszában tervben van e művek szerzőinek azonosítása is.

2. A kottatári hagyaték forráscsoportok szerinti rendszerezése volt a feldolgozás következő állomása. A gyűjtemény darabjait két fő csoportra osztottam. Az első csoportba a kották, a másodikba a kórus életéhez, történetéhez kapcsolódó egyéb dokumentumok tartoznak: képeslapok, képek, névsorok, plakátok, oklevelek, meghívók, toborzó kiadványok, műsortervezetek.

Az első forráscsoport, vagyis a kották koruk szerint további két csoportra oszthatók. A kottagyűjtemény kisebb része kézzel írott, régi kottákat tartalmaz, melyeken a kottán kívül a leírás vagy másolás dátuma, a másolat készítőjének neve, monogram vagy vezetéknev formájában került feltüntetésre. A nevek nagy része meglehetősen nehezen olvasható. A feltüntetett évszámok közül a legkorábbi 1908, a legkésőbbi 1949. A csoportba tartozó minden darabra igaz, hogy magyar szerzőtől származó, férfikarra íródott alkotás. Műfajukat tekintve e darabok népdal- és nótafeldolgozások, melyek témavilága meglehetősen színes: például háborúhoz kapcsolódó és temetésre szánt letéteket is találhatunk közöttük.

A kottagyűjtemény másik, nagyobb részét alkotják a nyomtatott kották, melyek az előző egység állományához viszonyítva jobb állapotban vannak. A nyomtatott kották feldolgozása és áttekintése könnyebb feladatnak bizonyult, mert e nyomtatványoknak a döntő többségén szerepelnek az azonosításhoz szükséges adatok: a zeneszerző, a szöveg írója, fordítója, a kiadó neve, székhelye, a kiadás évszáma. A kották a kiadások évszámai alapján az 1930-as évek elejétől kezdődő és egészen a '70-es évek végéig terjedő időszakra datálhatók.

Ebben a csoportban a magyar szerzők, többek között Kodály Zoltán (1882-1967), Bartók Béla (1881-1945), Bárdos Lajos (1899-1986), Karai József (1927-2013) művei mellett külföldi, túlnyomórészt 20. századi orosz komponisták Iszaak Oszipovics Dunajevszkij (1900-1955), Nyikolaj Jakovlevics Mjaszkovszkij (1881-1950), Anatolij Grigorjevics Novikov (1896-1984), illetve korábbi korok nagy mestereinek: Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791), Johann Sebastian Bach (1685-1750), Hans Leo Hassler (1564-1612) vagy Orlándus Lassus (1532-1594) szerzeményei is megtalálhatóak. E darabok vegyeskarra íródtak, szövegük, a külföldi alkotók esetében is, szinte kivétel nélkül

magyar nyelvű, tehát a századforduló előadói gyakorlatához igazodva, nem eredeti nyelven szólaltatták meg a műveket.

Műfaji szempontból a kották e része két csoportba osztható: politikai tartalommal bíró kórusművek és népdalok, népdalfeldolgozások. Az első csoport darabjai kortárs, vagyis 20. századi művek, melyek a korszakra jellemző politikai reflexióként értelmezhetőek. Nagy részük munkásmozgalmi induló, a felszabadulást, a munkásosztályt, a dicsőséges forradalmakat és hadi tetteket, illetve az új fennálló rendszert éltető és dicsőítő himnusz vagy induló; kisebb részük korábbi korok szerzőinek darabjai, melyek mondanivalójuk miatt mégis illeszkedtek a politikai tematikához, tehát a szocialista propaganda szempontjából elfogadhatónak ítélték meg a korabeli cenzorok. A népdalfeldolgozásokon kívül értékes folklórtörténeti adatok bukkantak elő a vélhetően a kórus működése idején gyűjtött kéziratok népdal-lejegyzések között: így például az 1955–1956-os évből egy Heves megyei gyűjtésből származó népdalcsoport őrződött meg az állományban.²

A gyűjtemény nem kevésbé fontos elemei a kottát nem tartalmazó egyéb dokumentumok. A kottagyűjteményben a mappákban, a mappa nélküli kották között, illetve a korábban említett 147-es palliumban szerepelnek azok a képi és írott források, melyek a kórus történetéhez szolgáltatnak adatokat, információkat: meghívók, plakát 1949-ből, toborzó kiadványok, melyek az előadás következő részében kerülnek bemutatásra. E forráscsoporthoz tartozik továbbá egy műsortervezet 1954-ből, egy oklevél, a kórustagok neveit tartalmazó névsorok, képeslapok, fotók a kórusról, illetve egy, a kórus számára tervezett zászlótartó szekrény tervrajza.

Az együttes intézménytörténetének rekonstruálásához az előbbiekből kiolvasható adatok mellett kiemelt jelentőséggel bírnak a kottákat tartalmazó mappákon, valamint alkalmanként a kották egyes példányain elhelyezett provenienciát jelölő pecsétek. A leggyakrabban előforduló pecsétek a *Diósgyőri Polgárok Dal- és Olvasóköre – 1899*, illetve a *Magyar Dolgozók Pártja Diósgyőri Szervezetének „Szabadság” Énekkara – 1947* voltak.

3. Az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara történetének felvázolásához kizárólag a kottatári ha-

gyatékban talált primer forrásokra támaszkodhatunk, azonban ezek hiányosságai miatt a kórus pontos történetének rekonstruálásához további, levéltári kutatásokra van szükség.

Ezek híján a kutatás jelenlegi pontján tehát az említett pecsétek szolgálnak elsődleges kiindulópontként. A legtöbb helyen szereplő pecsét évszáma 1899., ugyanis valószínűsíthetően ebben az évben jött létre a kórus. A pecséten a *Diósgyőri Polgárok Dal- és Olvasóköre*³, illetve egy másik változatban azonos évszámmal a *Diósgyőri Dolgozók Dal- és Olvasóköre*⁴ elnevezés szerepel. Csupán az elnevezésből kiindulva nem teljesen egyértelmű, hogy a kórus a századforduló körül egymástól elváló polgári és munkás kórusok közül melyik táborhoz tartozott. A repertoár összetétele alapján arra következtethetünk, hogy inkább a polgári kórusokhoz illeszkedett. A korai kották mindegyike népdal- vagy nótafeldolgozás, melyek a polgári kórusok repertoárjaiban jelentek meg elsősorban. Ebből a legkorábbi időszakból semmilyen munkástörekvést megfogalmazó darab nem került elő. A repertoárban található kották alapján megállapítható az is, hogy – akárcsak a századforduló regionális együtteseinek többsége – a kórus férfikarból bővült vegyeskarrá. Ezt egy 1920-ból származó fénykép is bizonyítja.⁵

A 20. század folyamán jelentős átalakuláson ment keresztül az együttes; elnevezése többször is megváltozott, illetve összetételét tekintve is átalakult: a férfikar női szólamokkal kiegészülve vegyeskarrá bővült. A kórus feltételezett 1899-es létrejöttét és az említett változásokat három forrás is alátámasztja: az egyik egy plakát 1949-ből, mely a kórus fennállásának 50. évi jubileumára meghirdetett ünnepséget népszerűsíti és tartalmazza annak műsorát – a plakát alapján a kórus neve ekkor *Diósgyőri Dolgozók Dal és Olvasóköre* volt; a másik egy meghívó a 60. jubileumi ünnepségre – a meghívón a kórus *Ady Endre Kultúrotthon Vegyeskara* névvel szerepelt; a harmadik pedig egy kép, mely a 70. éves fennállás alkalmából szervezett jubileumi ünnepségen éneklő kórustagokról készült – itt már a kórus neve *Ady Endre Művelődési Ház Énekkara*.⁶ Arról nincs információ a rendelkezésemre álló források alapján, hogy a kórus meddig állt fenn pontosan, de az utolsó erre vonatkozó adat szerint 70 évig biztosan működött. Tagokat toborzó szórólapok is megőrződtek a gyűjteményben, melyek szintén a

² A népdalcsoport a kottatári hagyaték 75-ös számú palliumában található.

³ A pecsétet tartalmazó kották egyike a 82-es számú palliumban található.

⁴ A pecsétet tartalmazó kották egyike a 83-as számú palliumban található.

⁵ A kép a 147-es számú palliumban található.

⁶ A kép a 147-es számú palliumban található.

névváltozást bizonyítják, ugyanis mindkét szórólapon a kórus legutolsó ismert neve szerepel.⁷ A kórus a diósgyőri Ady Endre Művelődési Házban próbált heti rendszerességgel. Erre további bizonyíték, hogy több kottán is szerepel pecsét a helyszínt tartalmazó felirattal: Miskolc-Diósgyőr Ady Endre Művelődési Ház, Miskolc III. Kerület – Ady Endre Kultúrotthon.

4. Kérdés azonban, miként értelmezhető a kórus jelentősége a korabeli magyar zenei élet viszonyai között? Kodály Zoltán elképzelései alapján megújult a magyarországi kórusmozgalom, melyhez később világhírűvé vált művei jelentették az eligazodási pontokat az átalakulás rögzös útján. Az általa kidolgozott módszer tanítványai által egyre több helyre jutott el és egyre szélesebb körben valósulhatott meg. A kórusmozgalmat érintő központi célkitűzései az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara működésében is megfigyelhetők. Az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara megalakulásának időszakában férfikar volt. Bizonyítékul szolgálnak ehhez a kórus kottagyűjteményének legidősebb darabjai és kottái, melyek férfikarok számára íródtak. Kodály Zoltán több nyilatkozatában is megfogalmazta, hogy a kórusokra az újjászületés és a jövőbeli fejlődés zálogaként tekint. Az ehhez vezető út első mérföldkövéként a férfiakból álló dalárdák vegyeskarrá történő átszervezését jelölte meg:

Ha mi karéneklésünket művészi és nevelő célok szolgálatába akarjuk állítani: annak teljesen újjá kell születnie. A régi dalárda-szellem, üres hazafias frázisaival, magyartalan és művészietlen zenéjével végkép lejárt a maga. A vegyeskaré a jövő, az nyit utat a magasabb művészet felé.⁸

Egy másik nyilatkozatában ezt olvashatjuk a vegyeskarokkal kapcsolatban:

A kultúra közössége, mely minden nemzet nagy alkotóinak, a nagy alkotók nemes anyagból, időálló formába öntött műveinek nálunk is otthont ad. Ezt a célt csak fejlett vegyeskari kultúrával érhetjük el. Enélkül a legnagyobbak műveihez nem férközhetünk. Az élet teljességét hirdető művek az emberi

hangok teljességét igénylik. A férfikar százada előkészület volt. Most jöjjön a teljese-
dés.⁹

A Kodály által megfogalmazott „teljesedés” a fentnevezett kórusnál sikeresen megvalósult, ugyanis fennállásának túlnyomó részében vegyeskarként működött. Az Ady Endre Művelődési Ház Énekkarának kottaanyagát vizsgálva szembe-
tűnő volt, hogy a kórus vegyeskari időszakából lényege-
sen több kotta származik. A repertoárjukban megtalálhatóak voltak a Kodály által preferált külföldi mesterek művei, így például Wolfgang Amadeus Mozart, Johann Sebastian Bach és Hans Leo Hassler alkotásai. Kodály támogatta azt, hogy külföldi mesterek műveit énekeljék a kórusok: „Külföldről: csak mesterműveket. Van elég.”¹⁰ – fogalmazta meg a mester. Azzal kapcsolatban is konkrét elképzelései voltak, hogyan valósítsák meg ezt a kórusok:

A magyar karéneklésnek [...] művészbé kell válnia. [Ezt] eléri, ha [...] idegenből csak mesterműveket vesz át, és azokat nem álarc alatt, magyarosítva, hanem az idegen szellem tudatos megismerése céljából, lehetőleg eredeti nyelven műveli [...].¹¹

A repertoárban talált darabok szövegeit azonban kivétel nélkül lefordították magyarra és a kórus az összes külföldi darabot is magyar nyelvű szöveggel énekelte, ami ellentétes volt Kodály elképzeléseivel. Ennek magyarázata lehet, hogy amatőr kórusként egyszerűbb volt a magyar nyelvet használni, nem kellett megküzdeni az idegen nyelvű szövegek okozta kiejtésbéli és értelmezési nehézségekkel. Magyarázatul szolgálhat továbbá az az évszázados tradíció, melyet a Liedertafel-körök darabjainál láthattunk: ezekben a daloskörökben ugyanis a német nyelvű dalokat magyarra fordítva adták elő.

Kodály a karirodalomban az európai nagy zeneszerzők műveinek pártolásán és azok elterjesztésért tett törekvésein túl a magyar népdalkincs elterjesztésén és a magyar népdal művészi szintre léptetésén is munkálkodott. Számos nyilatkozatának és írásának témája a magyar népdal kórus-repertoárba történő beemelése is. Ennek miéértjére a következő idézetben találhatjuk meg a választ:

⁷ A szórólapon a 147-es számú palliumban található.

⁸ Kodály 1964: 50.

⁹ Kodály 1964: 57.

¹⁰ Kodály 1964: 44.

¹¹ Kodály 1964: 55.

Van olyan nézet, hogy a népdal nem több, mint a nemzet legműveletlenebb, legdurvább rétegének dala, s ahhoz való. Tájékozatlanság vagy az idegen lélek ösztönös tiltakozása ez. [...] A magyar népdal [...] nemcsak a „falusi ember primitív érzéseinek kifejezője [...], hanem az egész magyar lélek tükre. [...] Minden nemzet azt tekinti klasszikus művészetének, amely legtöbbet fejez ki a nemzet lelkéből, a legtökéletesebb formában. Kik a mi zenei klasszikusaink? Nincs más zenénk, amely a magyar lélekbe mélyebben világít bele, tömörebb, ércnél maradandóbb eredménnyel. *A magyar népdal a par excellence magyar klasszikus zene.*¹²

Az Ady Endre Művelődési Ház Énekkara tevékenységének szempontjából azért is fontos e mozzanatot kiemelni, mert a repertoárjában helyet kaptak a népdalok is: például *Borsodi Palóc Dalok*, melyben a kórus férfi- és nőikara egymásnak felelgetve énekelt. De találhatunk műsorukon Bartók Béla, Kodály Zoltán, Bárdos Lajos tollából származó népdalfeldolgozásokat, valamint Deák Bárdos Lajos *Borsodi bokréta*, Maros Rudolf *Ecseri lakodalmas* című kórusművei is ott szerepeltek az együttes repertoárjában.

A vizsgálataim nyomán kialakult intézménytörténeti portré egyértelműen arról tanúskodik, hogy a diósgyőri együttes jelentékeny szerepet vállalt Miskolc zenei életének újjászervezésében. A kis együttesek működését rekonstruáló mikrotörténeti kutatások jelentősége tehát tagadhatatlan, hiszen ezek eredményeinek ismeretében alakítható ki teljes kép egy-egy régió zenei életéről. Ám amíg nem kerül sor a hajdani zenei formációk teljeskörű feltérképezésre, addig Miskolc zenei kutatástörténeti adósságainak teljeskörű törlesztése is várat magára.

Felhasznált irodalom

Kodály Zoltán 1964: Belmisszió. In: Kodály Zoltán (szerk. Bónis Ferenc): *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 50.

Kodály Zoltán 1964: Excelsior. In: Kodály Zoltán (szerk. Bónis Ferenc): *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 57.

Kodály Zoltán 1964: Gyermekkarok. In: Kodály Zoltán (szerk. Bónis Ferenc): *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 44.

Kodály Zoltán 1964: A magyar karének útja. In: Kodály Zoltán (szerk. Bónis Ferenc): *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 55.

Kodály Zoltán 1964: A magyar népdal művészi jelentősége. In: Kodály Zoltán (szerk. Bónis Ferenc): *Visszatekintés I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 34–35.

¹² Kodály 1964: 34-35.